

Monument revue

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

ročník 3

číslo 1

2014

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Henrieta Žažová: Veľká vojna a ochrana pamiatok /2

Petr Švanda: Šarišský a haličský Zborov vo Veľkej vojne /8

Lukáš Rendek: Rekvirácie zvonov počas prvej svetovej vojny na príklade prešovskej gréckokatolíckej eparchie /13

Barbora Matáková: Príbeh o prievidských zvonoch Richarda Herolda /19

Juraj Babjak: Autori pomníkov padlým v prvej svetovej vojne /21

Imrich Tóth: Komárňanské pamiatky vzniknuté po prvej svetovej vojne /26

Nada Kirinovičová: Delostrelecké opevnenie z prvej svetovej vojny v Bratislave-Dúbravke /28

Tomáš Kowalski: Jozef Sziklai – stavitel' oltárov a rezbár z horného Ponitria /30

Monumentológia

Peter Buday: Prvá svetová vojna na stránkach dobovej odbornej tlače /37

Ödön Wildner: Vojna a starostlivosť o pamiatky /40

Peter Buday: Rigeleho ateliér /43

Peter Jurkovič: Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel na tému pamiatok výchovy a vzdelávania /44

Správy

Martin Švec: Veľtrh Monumento v Salzburgu /45

Anna Valeková: Obnova památek – kovové kostrukce a prvky /46

Jana Želinská: Historické techniky maľby /48

Osobnosti

Viera Dvořáková, Kristína Markušová, Martina Orosová: Laureáti Ceny Alžbety Güntherovej-Mayerovej za celoživotné dielo a mimoriadne prínos v oblasti ochrany pamiatkového fondu Slovenskej republiky 2014 /50

Peter Maráky: Kontinuita ako program – k životnému jubileu Kataríny Kosovej /55

Michaela Kalinová: Životné jubileum Silvie Paulusovej /56

Daniela Zacharová: Keď sa práca stane poslaním... – životné jubileum Jaroslavy Žuffovej /58

Knižnica

Peter Buday: Katalóg zbierky plánov Primaciálneho archívu v Ostrihome /60

Peter Buday: Uhorské umenie v 19. storočí. Architektúra a úžitkové výtvarníctvo /61

Barbora Greschová: Dejiny ochrany prírody na Slovensku /62

Martin Tomášek: Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 24 /63

Príloha

Michaela Kalinová: Výberová bibliografia Silvie Paulusovej /66

Kristína Markušová: Výberová bibliografia Alexandra Balegu /68

Juliana Reichardtová: Výberová bibliografia Kataríny Kosovej /70

Zoznam pamiatok zapísaných v ÚZPF viažucich sa na prvú svetovú vojnu /71

Na obálke:

s. 1 – Vojenský cintorín z prvej svetovej vojny v Bratislave-Petržalke.
Foto: P. Fratrič.

s. 4 – Zborov – hrad a vojenský cintorín.
Foto: Archív PÚ SR.

Editorial

Milí čitatelia,

ani my sme sa nevyhli veľkej téme Veľkej vojny, ktorej začiatok si v tomto roku pripomína celý svet, a prvé tohtoročné číslo Monument revue sme venovali príspevkom o prvej svetovej vojne. Na tému reagujú nielen profesionálni historici, vojenský špecialisti, vydavatelia a dokumentaristi, ale v podstate všetky európske pamäťové inštitúcie. Možno sa niektorým zdá, že je toho už priveľa, že pripomínať si hrôzy vojny je trochu zvrátené a v podstate niet čo oslavovať. No práve preto, že táto vojna priniesla dovtedy nepoznané besy, že počiatkové nadšenie vystriedalo zhrozenie, úzkosť a obavy o budúcnosť, je nutné si ju pripomínať čo najviac. Veď to je poslaním pamäťových inštitúcií, spomínať na všetko, čo by inak zapadlo prachom, nedovoliť zabudnúť, že aj najväčšie a najčistejšie idey môžu priniesť zlo a bezprávie, pripomínať súčasníkom, že vojna sa rozhorí ľahko a rýchlo kdekoľvek na svete a nevyhne sa jej žiadna doba. Na nedávnom sympóziu slovenských archívárov naši kolegovia vytiahli z depozitárov dovtedy opomínané vojnové sveďectvá, doklady zo zázemia, nádeje a tragédie obyčajných ľudí, radových pešákov, ich žien a detí. Dojímali „lapidárnosťou zdravého sedliackeho rozumu“, ktorý okamžite pochopil, kto je na koho strane, komu čo prináša zisk a čo sa skrýva za vzletnými bojovými heslami. My vám prinášame zase iný, pamiatkarsky pohľad, a dúfame, že bude pre čitateľov atraktívny a prínosný.

Pamiatky patria do sféry kultúry, umenia, múz, ktoré cez vojnu zvyčajne mlčia. Prekvapením boli preto zistenia Henriety Žažovej, že aj počas vojnových rokov sa opravovalo nemalo historických objektov, a to dokonca aj na východe krajiny, ktorá bola priamo zasiahnutá bojovými akciami. Tie pripomína článok Petra Švandu, ktorý vnáša svetlo do nejasností okolo Zborova a Zborova, toho šarišského aj haličského. Umenie kvitlo aj v ateliéri rezbára a staviteľa oltárov Jozefa Sziklaia z Novák, ktorého tvorbu odhaľuje Tomáš Kowalski. Okrem budov zničených v bitkách vojna najkrutejšie zasiahla hnutelné pamiatky – zvony. Rekviácie zvonov sú témou príspevkov Barbory Matákovéj a Lukáša Rendeka. Prvá svetová vojna priniesla aj nevidaný, priam masový rozmach pomníkovej a pamätníkovej produkcie. Z rôznych dôvodov práve pomníky venované padlým v prvej svetovej vojne, ktoré sú obvyklou súčasťou verejného priestoru našich obcí, neboli v centre pozornosti pamiatkarov minulých generácií. Ich autorov sumarizuje Juraj Babjak a pomníkovú tvorbu v Komárne približuje Imrich Tóth. Reakciou na obnovený záujem o vojnové roky je aj zapísanie delostreleckého opevnenia v Bratislave-Dúbravke do zoznamu nehnuteľných kultúrnych pamiatok. Unikátne doklady vojenského staviteľstva zachované in situ predstavuje Naďa Kirinovičová.

Milí čitatelia, nech vám aj „vojnové“ číslo Monument revue prinesie mimoriadny čitateľský a odborný zážitok, o ktorý sme sa snažili spolu s našimi autormi aj novými členmi redakčnej rady. Tešíme sa na vaše ohlasy a reakcie.

Martina Orosová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 3, číslo 1, 2014, júl 2014

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: redakcia@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Hlavný redaktor: Mgr. Slavomír Katkin

Redakčná rada:

Mgr. Peter Buday

Mgr. Tomáš Kowalski

Mgr. Martina Orosová

Mgr. Bronislava Porubská

PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Riháková

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

Mgr. Peter Buday

Mgr. Gabriela Dudeková, PhD.

Mgr. Juraj Gembický

PhDr. Marta Herucová, PhD.

PhDr. Pavel Vimmer

Tlač: Devín printing house, s. r. o., Bratislava

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe len s predchádzajúcim písomným súhlasom vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Zoznam autorov:

Mgr. Juraj Babjak, PhD., Súkromné gymnázium Mercury Bratislava; Katedra všeobecných dejín FF UK Bratislava

j.babjak@yahoo.com

Mgr. Peter Buday, PÚ SR Bratislava,

peter.buday@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Viera Dvořáková, PhD., Bratislava

Mgr. Barbora Greschová, PÚ SR Bratislava

barbora.greschova@pamiatky.gov.sk

PhDr. Peter Jurkovič, KPÚ Bratislava

peter.jurkovic@pamiatky.gov.sk

Mgr. Michaela Kalinová, PÚ SR Bratislava

michaela.kalinova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Naďa Kirinovičová, PÚ SR Bratislava,

nada.kirinovicova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Tomáš Kowalski, PÚ SR Bratislava

tomas.kowalski@pamiatky.gov.sk

PhDr. Peter Maráky, PÚ SR Bratislava

peter.maraky@pamiatky.gov.sk

Ing. Kristína Markušová, KPÚ Košice

kristina.markusova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Barbora Matáková, KPÚ Trenčín, pracovisko

Prievidza

barbora.matakova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Martina Orosová, PÚ SR Bratislava

martina.orosova@pamiatky.gov.sk

PhDr. Juliana Reichardtová, PÚ SR Bratislava

juliana.reichardtova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Lukáš Rendek, Archív gréckokatolíckeho

arcibiskupstva Prešov

archiv@grkatpo.sk

Pplk. v. v. Dr. Petr Švanda, CSc., Bratislava

petrsvanda@centrum.sk

Mag. phil. Martin Švec, PÚ SR Bratislava

martin.svec@pamiatky.gov.sk

Mgr., Maritn Tomášek, PhD., Národní památkový

ústav Praha

martin.tomasek@npu.cz

Mgr. Imrich Tóth, KPÚ Nitra, pracovisko Komárno

imrich.toth@pamiatky.gov.sk

Ing. Anna Valeková, KPÚ Nitra

anna.valekova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Daniela Zacharová, KPÚ Trnava

daniela.zacharova@pamiatky.gov.sk

PhDr. Henrieta Žažová, PhD., PÚ SR Bratislava,

henrieta.zazova@pamiatky.gov.sk

Ing. Jana Želinská, PhD., PÚ SR Bratislava

jana.zelinska@pamiatky.gov.sk

Veľká vojna a ochrana pamiatok

HENRIETA ŽAŽOVÁ

*Ihučí válka — Ako krútnava
sa vrtí, gúľa-váľa, rozohnaná,
plutvami trepe jakby leviatana
a v bezdný hrtan s chvatom strháva,*

*požiera, nenásytná, hltavá,
tak ľudské životy, jak ľudské mania,
vždy tlamu dokorán ni Sitna brána,
a trosky sú, čo na breh vydáva...*

*Púšť roztiahla sa vypasenu zmiťou,
kde kvitli mestá jak kry ružové;
vzdor, nárek, kliatba divou harmóniou
preletá nad ňou pozdĺž, krížove...
— Pred spravodlivou kto raz históriou,
kto pred Bohom to všetko zodpovie!?*

Pavol Országh-Hviezdoslav: *Krvavé sonety*

Jediné zachované hlavné priečelie zničeného kostola v Stakčine-Velkej Poľane

Este stojaci kostol v Stakčine-Velkej Poľane v popredí s vojenským mostom

1914. O mesiac neskôr, 28. júla Rakúsko-Uhorsko vyhlásilo vojnu Srbsku, čo vyvolalo reťazovú reakciu a do vojny bolo postupne priamo alebo nepriamo zavlčených 33 krajín.¹

Ochrana pamiatok na území Slovenska počas prvej svetovej vojny patrila do kompetencie Uhorskej pamiatkovej komisie. Komisia bola zriadená pri uhorskom Ministerstve kultu a vzdelávania nariadením č. 5371 zo 4. apríla 1872 ministrom Teodorom Paulerom. Hlavné úlohy komisie definoval minister nasledovne: 1. evidencia

Prvá svetová vojna, súčasníkmi označovaná ako Veľká vojna, bola dôsledkom dlhotrvajúcich rozporov medzi európskymi veľmocami. Po zjednotení Nemecka v roku 1871 sa popri Veľkej Británii, Francúzsku a Rusku objavila nová ríša, ktorá bola nespokojná s rozdelením sveta a snažila sa o územné zisky. Nemecké ambície na získanie vplyvu viedli k obavám vládnych kruhov ostatných veľmocí a k vytvoreniu dvoch mocenských zoskupení Trojspolku (Nemecko, Rakúsko-Uhorsko, Taliansko) a Dohody (Francúzsko, Veľká Británia, Rusko). Tým sa Európa definitívne rozdelila na dva nepriateľské bloky a bolo len otázkou času, kedy sa stretnú v otvorenom boji. Bezprostredným podnetom k vypuknutiu prvej svetovej vojny bol sarajevský atentát srbského separatistu Gavrila Principa na rakúskeho arcivojvodu a následníka trónu Františka Ferdinanda d'Este, ku ktorému došlo 28. júna

a súpis pamiatok, 2. príprava návrhov na finančnú podporu obnovy pamiatok, vypracovávanie plánov na obnovu a kontrola ich dodržiavania, 3. ochrana pamiatok, 4. príprava zákona o ochrane pamiatok. Komisiu ustanovil minister ako dočasnú, kým sa legislatívne nezabezpečí dôkladnejšia ochrana pamiatok schválením príslušného zákona. Zákon o ochrane pamiatok bol prijatý v roku 1881 a v zákonníku uverejnený po čísle 39. Po schválení legislatívy sa zmenil názov Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie (*Magyarország Múemlékek Ideiglenes Bizottsága*) na Uhorskú pamiatkovú komisiu (*Múemlékek Országos Bizottsága*) a do rozpadu Rakúsko-Uhorska bola v jej kompetencii starostlivosť o pamiatky na území Slovenska.²

V rokoch prvej svetovej vojny viedol Uhorskú pamiatkovú komisiu právnik, barón Július Forster (*Forster Gyula*, 1846

– 1932). Už v čase vzniku komisie v roku 1872 pôsobil na oddelení výtvarných umení, základín a pamiatok na Ministerstve kultu a vzdelávania. Ako ministerský radca bol menovaný v roku 1883 za riadneho člena komisie a v roku 1887 ustanovený za jej podpredsedu. Predsedom sa stal v roku 1906, keď kvôli chorobe odstúpil gróf Eugen Ziči (*Zichy Jenő*, 1837 – 1906; predseda komisie v rokoch 1877 – 1906). Barón Forster bol vo funkcii predsedu až do odvolania v roku 1919. Od založenia pamiatkovej komisie sledoval jej chod a za piliere pamiatkovej ochrany považoval evidenciu pamiatok, obnovu pamiatkových objektov, ich údržbu a propagáciu.³

Krátko po vypuknutí svetového konfliktu a otvorení východného frontu sa severovýchodné Slovensko so strategicky dôležitými priesmykmi Karpatského oblúka v pohraničí Uhorska stalo bojiskom a operačným pásmom rakúsko-uhorskej a ruskej armády. Už koncom septembra 1914 príslušníci ruských vojsk generála Alexeja Alexandroviča Brusilova prenikli na územie Slovenska cez Užocký priesmyk až po Humenné a Sninu. Bola to len demonštratívna akcia, no v novembri začali prudké boje v oblasti Zborova a Medzilaboriec, obsadené bolo Humenné a 1. decembra aj Bardejov. Počas tohto vpádu Rusi zabrali 126 z 378 obcí Šarišskej župy. Rakúsko-uhorské oddiely zahájili protiútok a už 8. decembra opustila ruská armáda Bardejov. V januári 1915 boli boje obnovené, jednotky Brusilovej armády obsadili na území Slovenska 82 obcí, znovu útočili na Medzilaborce i Bardejov, ktoré boli kľúčovými bodmi pre úspešný vpád do Uhorska. V marci sa najťažšie bitky odohrali na vrchoch Ondavskej vrchoviny Čierna hora a Makovica vo Svidníckom okrese, znovu sa bojovalo o Zborov, do ktorého ruské oddiely vstúpili v noci z 25. na 26. marca. Urputné boje v ťažkom horskom teréne Karpát prebiehali aj v apríli a posledné zrážky na území Slovenska sa uskutočnili pri Zborove, ktorý Rusi opustili v noci z 5. na 6. mája 1915. Počas vojnového konfliktu k ďalšiemu zápoleniu na území Slovenska už nedošlo.⁴

Obrana severných hraníc Rakúsko-Uhorska a vytlačenie ruských vojsk z karpatských priesmykov spôsobili, že mnohé obce a mestá v pohraničných oblastiach boli zničené a v nich aj množstvo pamiatok. Správu o stave týchto pamiatok po ukončení bojov pre Uhorskú pamiatkovú komisiu vyhotovil historik umenia Kornel Divald (1872 – 1931), syn známeho prešovského fotografa Karola Divalda. Ten svojho syna zasvätil aj do tajov umenia fotografovať, čo sa neskôr pri terénnom výskume pamiatkových objektov ukázalo ako obrovská výhoda.⁵ Štúdium dejín umenia Kornel Divald síce kvôli chorobe neukončil, bol však úspešný samouk a neskôr aj spisovateľ (beletristické diela uverejňoval v maďarčine pod pseudonymom *Tarczai György*).⁶

Prvú správu napísal K. Divald pre komisiu 4. augusta 1915 v Bardejovských Kúpeľoch, keď sa mu predtým okrem okolia Radomy podarilo precestovať celý Bardejovský a Makovický okres a vyhotoviť 70 záberov dokumentujúcich vojnové škody na tomto území. Podľa neho bola najviac zničená obec Zborov, hoci tu ani jedna pamiatka nebola zasiahnutá nenávratne. V kaštieli Rákociovcov (*Rákóczi*) bol porušený jeden múr, podobne v kostole pri kaštieli, ktorého interiér ostal nedotknutý. Zhorela však strecha na stajniach postavených v časoch Františka Rákociho, farský kostol mal zasiahnutú vežu a poškodenú klenbu v lodi. Ani synagóga neunikla záhľadom vojsk, hoci najviac zdevastovaný bol v Zborove kaštieľ Sirmaiovcov (*Szirmay*). V správe ďalej Divald uvádzal, že nepoškodené ostali drevené gréckokatolícke kostoly v Chme-

lovej a Becherove. Malý kostol v Hutke prišiel o loď, ostala len veža a svätyňa. Trámy a dosky z 200-ročného dreveného kostola v Nižnej Polianke zase rozobrali vojaci uhorskej armády a stála už len veža. Strely poškodili jednu z veží dreveného kostola vo Vyšnom Orlíku a v Nižnom Orlíku jedna veža miestneho kostola zhorela, podobne ako v Jurkovej Voli strecha murovaného kostola. Časť strechy bola strhnutá aj na murovanom kostole s gotickou svätyňou v Stročine, rovnako ako na barokovom murovanom kostole v Duplíne. O kostole v Stropkove, o ktorého obnove sa rokovalo na zasadnutí Uhorskej pamiatkovej komisie, považoval za zbytočné zmieňovať sa. V Makovickom okrese boli po zásahoch granátmi úplne zničené drevené kostoly v dedinách Vápeník, Miroľa, Havranec a Pstriná. Hoci do augusta 1915 nestihol Kornel Divald prejsť územie celej frontovej línie kvôli daždivému počasiu, upozorňoval pamiatkovú komisiu na fakt, že obyvatelia si na miestach po drevených kostoloch začali stavať nové,

Kornel Divald (v strede) v Bardejove 8. mája 1915 počas študijných ciest

murované, ako napr. v Olšavke a Vyškovciach. Navrhoval, aby sa tieto nové kostoly stavali podľa plánov poskytnutých pamiatkovou komisiou, ako napr. v dedine Beloveža, aby neboli nevkusné. Na renováciu zničených drevených kostolov nebol dostatok stavebného materiálu, pričom aj zachované časti obyvatelia rozoberali a využívali na vlastnú potrebu.⁷

Druhú správu napísal Divald 5. októbra 1915 v Budapešti, v ktorej doplnil, že v Šariši bol zničený aj drevený kostol v Kurimke. V auguste 1915 prešiel takmer 1 000 km po rozsiahlom Zemplíne, pričom neprechádzal len oblasti postihnuté ruskou vojenskou inváziou. Škody na pamiatkach zaznamenal iba v Hornom Zemplíne, pretože v obciach, v ktorých nebýval kňaz alebo bol práve mimo obce, ho miestni obyvatelia považovali za nedôveryhodnú osobu a nebolo mu umožnené vykonať obhliadku historických objektov. Rímskokatolícky kostol v Stropkove podpálila uhorská armáda z vojenských dôvodov a múzeum zriadené vedľa kostola celkom vyhorelo. Medzi zvyškami roztavených zvonov zo 17. storočia tu Kornel Divald nachádzal ešte zaujímavé umelecké fragmenty, ktoré navrhoval odniesť do nejakého múzea. Drevený kostol v Chotči bol už pred piatimi rokmi zbúraný a na jeho mieste vybudovaný tehlový, ktorý ruské oddiely úplne rozstrieľali. Medzi Stropkovom a Humenným neboli viditeľné stopy vojnových škôd. V Humennom utrpeli škody len rodinné domy, medzi ktorými sa nachádzali aj pozoruhodné meštianske domy z 18. a 19. storočia, no našťas-

Drevený gréckokatolícky kostol v Hutke v roku 1904

tie kostol a kaštieľ Andrášiovcov (*Andrássy*) ostali celé bez akýchkoľvek známok po bojových stretoch. Za najväčšiu stratu považoval Divald zničenie kláštora baziliánov k úcte Zoslania Svätého Ducha gréckokatolíckej cirkvi v Krásnom Brode. Okrem niekoľkých častí ikonostasu sa z jeho zariadenia nič nezachovalo, zostali len ruiny, z ktorých usudzoval, že kláštorný komplex bol vybudovaný v 17. storočí s jednolodovým kostolom, ktorého klenby a múr na jednej strane boli úplne zničené delostreľbou. V Čertižnom bol zdemolovaný drevený gréckokatolícky kostol z roku 1700, na mieste ktorého už rástla len burina, podobne ako v Habure. V Ruskom (dnes časť dediny Stakčín) bol už v minulosti drevený kostol nahradený moderným murovaným. Hoci tu boli obytné domy počas vojny zničené, kostol zostal ušetrený. Za najzaujímavejšiu drevenú sakrálnu stavbu v Zemplínskej župe považoval kostol s tromi vežami vo Veľkej Poľane (dnes časť Stakčina), z roku 1784, ktorý bol rozstrieľaný. Odporúčal komisii, aby boli jeho ruiny zamerané a opäť dostavané do pôvodného stavu, hoci stálo len hlavné priečelie s vežou. V závere svojej správy poznamenal, že žiadna z jeho početných doterajších ciest počas pamiatkových výskumov nebola taká únavná a nákladná ako opísaná cesta po Zemplíne.⁸

Na odstránenie vojnových škôd vznikla Komisia zriadená na obnovu karpatských obcí (*Kárpáti Falvak Ujraépítésére Alakult Bizottság*) a pomoc pri rekonštrukciách ponúkol aj Spolok uhorských inžinierov a staviteľov (*Magyar Mérnök- és Építész-Egylet*).⁹ Uhorská pamiatková komisia žiadala Divalda, aby upozorňoval miestne orgány v poškodených obciach na fakt, že podľa zákona usmerňovala všetky obnovy sakrálnych či profánnych pamiatok budapeštianska pamiatková komisia.¹⁰ Župan Šarišskej župy požiadal o finančnú pomoc aj cirkevné orgány.¹¹ Príkladom nezištnej podpory bol skutok grófa Aladára Séčeniho (*Széchenyi*), ktorý venoval pamiatkovej komisii na opravu oltárov, organu a vitráží vo farskom kostole v Zborove až 6 000 korún.¹²

Kornel Divald v spolupráci so svojimi bratmi, ktorí sa venovali fotografovaniu (Karol ml.) a vydávaniu pohľadníc (Adolf) uverejnil fotografie miest a dedín severovýchodného Slovenska vyhotovené po odchode oboch armád v lete 1915. Fotografie zničených lokalít a pamiatok Šarišskej župy (72 ks) boli vydané ako séria pohľadníc s názvom Zábery z bojísk Šarišskej župy (*Sárosvármegyei harcztéri felvételek*)

a fotografie z územia Zemplínskej župy (24 ks) ako album fotografií s názvom Pamiatky na vojnu v Zemplínskej župe (*A háború emlékei Zemplénavarmegyében*). V úvode albumu Július Dókus, podžupan Zemplínskej župy píše: *Svetom otriasajúci vietor hrôzy zmietol aj hornú časť Zemplínskej župy. Jeho cestu lemujú zničené dediny, zbořené ľudské obydlia, obhorené múry a pluhom vojny zorané polia, kadiaľ prešla hrôza, Boží súd. Nachádzame tu biedu, bolesť a strašnú pustatinu – verných súpútnikov vojny – kým diela ľudského umu, kvitnúce dediny a kraje, sa za krátky čas zmenili na nemravné sídla vojnových fúrií*

*a hrôz pustošenia. Obyvateľstvo zasiahanuté týmito hrôzami ostalo osirotené a zbedačené...*¹³

K stavu pamiatkových objektov v Zborove sa vyjadril aj člen-korešpondent pamiatkovej komisie Dr. Jozef Janicsek, profesor na prešovskom gymnáziu. Dňa 15. júla 1915 vykonal prehliadku histo-

rických budov pôvodne patriacich významnému uhorskému rodu Rákociovcov. *Pohľad na ne bol síce smutný, ale nie beznádejný.* Ešte pred vojnou 26. apríla 1914 v kostole pri kaštieli vypukol požiar, ktorý ho značne poškodil. Janicsek po zásahoch objektu delostreleckou paľbou ruských i rakúsko-uhorských jednotiek skonštatoval, že oheň spôsobil na budove väčšie škody ako niekoľkomesačná paľba, na rozdiel od ostatných historických objektov v obci. Tie sa zmenili na ruiny pripomínajúce mu zvyšky starorímskych Pompejí. Robotníci na dvore kaštiela sústredili ešte použiteľný stavebný materiál z poškodených hospodárskych budov, ktorý mali využiť na výstavbu rodinných domov chudobní obyvatelia. Nápisová tabuľa s latinským textom a menom Ladislava Rákociho zo 17. storočia bola uložená na prízemí kaštiela. Tu bola jedna izba značne zničená po zásahu granátom a exteriér kaštiela poznačený paľbou. Strecha bola celá a poschodie slúžilo ako dočasné prístrešie pre rodiny bez domova. V jednej miestnosti na prízemí boli sústredené vojenské predmety a v ďalšej sa nachádzala umelecky hodnotná drevená plastika Krista vysoká 0,9 m, ktorú priviezli ruskí vojaci, možno z Haliče. Janicsek mal informácie, že tu bude sústredená zbierka vojnových predmetov a že súčasný vlastník komplexu – Ministerstvo pôdohospodárstva plánuje správu nad historickými objektmi zveriť Ministerstvu kultu a vzdelávania. Poschodie kaštiela malo slúžiť na vyučovanie a prízemie ako byty pre učiteľov. Upozorňoval pamiatkovú komisiu, aby vykonávala dozor nad adaptáciou a obnovou kaštiela. Kostol pri kaštieli nebol zastrešený a najväčší zásah dostala južná veža. Krátko pred Janicsekovou návštevou si Zborov prehliadla aj komisia na čele s ministrom pôdohospodárstva a ministrom vnútra.¹⁴

Na konci vojny 7. novembra 1918 Dr. Jozef Janicsek napísal komisii v súvislosti so stavom budov po Rákociovcoch v Zborove opäť, tentoraz rozhorčený list: *V súčasnosti je už jedna časť klenby kaplnky [kostola pri kaštieli] zrútená a kaš-*

Kostol v Hutke po ruskej invázii

tiel je po daždoch v dôsledku nedbalého zastrešenia plný po členky siahajúcich kaluží. Akoby okrem vojnových hrôz i naša ľahostajnosť podporovala túto poľutovaniahodnú skazu! Žiadal okamžite zasiahnuť, keďže v kaštieli bolo dostatok bridlice, len bolo potrebné budovu pokryť a predísť tak ďalším škodám.¹⁵

O farskom kostole v Zborove zaslal správu až v auguste 1916 Henrich Fieber, odborný radca v oblasti sakrálneho umenia. O odstránenie exteriérových škôd sa dovtedy už postarala Komisia zriadená na obnovu karpatských obcí, ale veľmi povrchno, pretože sa vzápätí objavili nové trhliny. Vo vnútri bola prevalená časť klenby hlavnej lode pri svätyni a južná strana empory. Tieto poškodenia neboli správne odstránené uvedenou komisiou, preto H. Fieber navrhol vykonať novú odbornú prehliadku. Kostol bol v roku 1902 opravovaný, ale výmalbu a hlavne náter na hlavnom oltári považoval za žalostné. V podobnom stave po ošetrení boli aj bočné oltáre a vitráže. Výmalbu interiéru odporúčal zveriť maliarskemu majstrovi, menovite Alexandrovi Nagyovi (*Nagy Sándor*). Po nástenných maľbách z čias Rákociovcov však nenašiel ani stopy a pokladal údaje o ich výskyte za mylnú informáciu. Navrhol ďalšie konkrétne opatrenia v súvislosti s obnovou kostola, oltárov, kazateľnice, vitráží a dverí.¹⁶

Rakúsko-uhorské oddiely z vojenských dôvodov podpálili rímskokatolícky kostol v Stropkove, v dôsledku čoho zhorel organ, strecha kostola, schodisko do veže a jej strecha. V júni 1915 sa podžupan Zemplínskej župy písomne obrátil na Ministerstvo kultu a vzdelávania, aby sa urýchlene postaralo o jeho opravu. Košický biskup podžupanovi odporučil dočasné zastrešenie objektu žiadať od vojska, ktoré však nedisponovalo stavebným materiálom na takéto účely. Pamiatková komisia poverila riadneho člena komisie, architekta Kolomana Luxa (*Lux Kálmán*) obhliadkou kostola a vypracovaním plánu rekonštrukčných prác.¹⁷ Rozpočet na obnovu v hodnote 44 206 korún a 90 halierov, ktorý zahŕňal aj organ za 6 000 korún a zastrešenie za 22 000 korún, predložil K. Lux už v auguste.¹⁸ Miestny farár František Inczinger ml. uviedol, že farnosť má hotovosť 4 000 korún, nepatria jej žiadne nehnuteľnosti a bývalí patróni, dedičia grófa Žigmunda Pethő, ktorí svoje stropkovské majetky už dávno predali, nemali záujem prispieť na opravu.¹⁹ Na jeseň 1915 bolo zrejmé, že *stropkovský rím. kat. kostol pre nedostatok krytiny nebude zastrešený, no je nevyhnutné aspoň jeho dočasné zastrešenie, aby sa zamedzilo ďalšiemu pustnutiu kostola. O zákazku sa uchádzali stavební podnikatelia Marek Blum z Vranova, Herman Mandel z Vyšného Hrabovca a Ján Kládek z Košíc, ktorého odporúčal K. Lux, pretože už v minulosti spolupracoval s pamiatkovou komisiou.*²⁰ Nakoniec ju získal J. Kládek, ktorý kostol provizórne zastrešil v roku 1916.²¹

Od septembra 1914 do mája 1915 boli v Bardejove ubytované domáce vojenské jednotky a mesto na určitý čas obsadené ruskou armádou. Pamiatky tu boli síce uchránené od devastácie, ale mesto ako právnická osoba zaznamenalo škody spôsobené nepriateľskými vojskami vo výške 129 271 korún 40 hal. a rakúsko-uhorskou armádou za 293 696 korún 19 hal. Obyvateľstvo vyčíslilo materiálne straty po ruskom vpáde na 2 258 971 korún 86 hal., vlastné vojsko zapríčinilo ujmy na majetku v hodnote 828 123 korún 76 hal. Pre obrovské hmotné poškodenie mesto žiadalo komisiu o odpustenie dlhov, ktoré vznikli neplatením ročného príspevku 2 000 korún do základiny sakrálnych pamiatok.²²

Od roku 1915 získavalo vojsko ako materiál na vojnové

Poškodený kaštieľ Rákociovcov v Zborove

Rímskokatolícky farský kostol v Stropkove po prechode frontu

účely rozličné predmety z cínu, medi a mosadze. Zvony, spočiatku ako dobrovoľné dary, boli odovzdávané armáde, pričom ich historická, umelecká či kultúrna hodnota ostala bez povšimnutia.²³ Postupne nadobudli rekvirácie nebyvalý rozmer a už spomínaný dopisovateľ pamiatkovej komisie Jozef Janicsek z Prešova v roku 1916 navrhol požiadať všetkých farárov aspoň o kopírovanie historických nápisov na zvonoch pred ich zrekvirovaním.²⁴ Komisia sa snažila zachrániť pamiatky zvonolejárskeho remesla a určila, aby zvony odliate pred rokom 1700 boli uchránené od roztavenia.²⁵ Nariadenie o limitovaní hromadných rekvirácií zvonov bolo vydané Ministerstvom obrany až 23. mája 1917 a množstvo hodnotných zvonolejárskych výrobkov už padlo za obeť.²⁶ Farnosti či samosprávne orgány sa obracali na komisiu, resp. Ministerstvo kultu a vzdelávania so žiadosťami o výnimky z rekvirácie. Napr. rímskokatolícky farský úrad v Leviciach žiadol o zápis zvona odliateho v roku 1604 k úcte sv. Michala za vyhlásenie za pamiatku, aby nebol roztavený.²⁷ Neskôr prišli na rad aj medené strechy pamiatkových objektov. Pred rekviráciami sa podarilo zachrániť strechu kláštorného kostola v Podolínci, farského kostola v Spišských Vlachoch, hradného kostola v Banskej Bystrici a i.²⁸

Napriek vojnovému stavu a obmedzeným financiám sa pokračovalo v niektorých obnovách. Kým do konca 19. storočia boli takmer výlučne predmetom záujmu komisie stredoveké a najmä sakrálne pamiatky, v 20. storočí sa pozornosť začala venovať aj renovácii pamiatok renesancie, napr.

Hlavná ulica v Humennom po odchode vojsk

zvonici v Poprade a ďalších mladších umeleckých slohov. Naďalej prevažovali sakrálne stavby, ale sú medzi nimi už aj barokové, na východnom Slovensku napr. premonštrátsky Kostol Najsvätejšej Trojice v Košiciach. Pokračovali aj rekonštrukčné práce na kostole evanjelickej cirkvi a. v. v Štítniku, na pamätníku Františka II. Rákociho a jeho prívržencov v Dóme sv. Alžbety v Košiciach či na zámku vo Zvolene. V súvislosti s ochranou zrúcanín hradu v Strečne musela komisia zasahovať proti otvoreniu kameňolomu pre potreby vápenky, ktorú mala akciová spoločnosť Prvá žilinská tehelná a vápenka vybudovať v susednej obci Nezbudská Lúčka. Spoločnosť napriek protestom komisie povolenie získala, no mala sa zaviazat' k vykonaniu zabezpečovacích prác.²⁹

V tomto období prebiehalo aj reštaurovanie oltárov v Kaplnke sv. Benedikta v Skalke nad Váhom, pripravovalo sa reštaurovanie oltára majstra Pavla v Kostole sv. Jakuba v Levoči a uvažovalo sa o renovácii gotického oltára Blahoslavennej Panny Márie v Mlynici, ktorá sa odložila kvôli vojne. Z rovnakého dôvodu sa na mierové obdobie posunula aj obnova rímskokatolíckeho kostola v Osikove. Na západnom Slovensku pamiatková komisia usmerňovala rekonštrukciu Kaplnky sv. Leonarda v Doľanoch, jezuitskeho kostola v Skalici, vyjadrovala sa k návrhom novogotického oltára Božského srdca plánovaného do Dómu sv. Martina v Bratislave. V bývalom kláštore klarisiek v Bratislave boli objavené nástenné maľby v roku 1917, ďalšie boli vo vojnových rokoch odkryté v kostoloch v Čeríne, Poprade-Spišskej Sobote a bývalom kláštore fran-tiškáňov v Nižnej Šebastovej, dnes časti Prešova.³⁰

Mestské samosprávy spolupracovali s komisiou pri rozširovaní miest, ktorým neraz museli ustúpiť fortifikačné objekty a prejavili aj záujem o reguláciu výstavby a rekonštrukcií v historických centrách. V Prešove samospráva ustanovila v roku 1914 záväzné nariadenie o zachovaní historických a umelecky prevedených uličných fasád budov na Hlavnej ulici: *§43 Výstavba uličných fasád budov. Uličná fasáda vo vzťahu k situovaniu budovy, účelu a veľkosti musí byť prevedená umelecky. Voľba stavebného štýlu je v právomoci staviteľa. Výnimku tvorí*

*len Hlavná ulica, kde má byť fasáda každého domu, podobne k už existujúcim – ak je možné s vysokým štítom –, vytvorená v štýle tzv. „hornouhorskej renesancie“. Toto nariadenie sa už jestvujúceho stavu dotýka v tom zmysle, že na fasádach starých budov postavených v štýle hornouhorskej renesancie nesmú byť pri prestavbách podľa možnosti zmenené na nich sa nachádzajúce dekoratívne prvky.*³¹ Napriek týmto vnútorným opatreniam nastali problémy, keď sa mal prestavovať tzv. Rákociho palác, dnešné Krajské múzeum, ale vďaka zmene majiteľa k prestavbe nakoniec nedošlo.³²

Počas prvej svetovej vojny postupne klesal záujem o obnovu pamiatok, členovia komisie sa menej venovali rekonštrukciám pamiatkových objektov, preto sa v roku 1916 rozhodli pokračovať intenzívne v práci na súpise pamiatok Uhorska a nahradiť dočasný zoznam publikovaný v roku 1906 úradne platným.³³ Navrhnutý register zákonom chránených najvýznamnejších pamiatok bol opäť rozposlaný na posúdenie a doplnenie členom-korešpondentom Uhorskej pamiatkovej komisie a verejno-správnym komisiám v jednotlivých župách. Dopisovateľmi v tomto období boli aj známe osobnosti ako historik Michal Matunák, kňaz v Brezne, košický archívár Ľudovít Kemény, bardejovský farár Gejza Zsebráczky, maliar František Storno ml. a ďalší učitelia či kňazi. Členstvo v pamiatkovej komisii trvalo 5 ro-

Zničený spoločný rímskokatolícky a gréckokatolícky kostol v Chotčí

kov a práve v roku 1917 boli menovaní noví členovia alebo obnovené členstvo dovtedajším spolupracovníkom.³⁴ Vďaka tomuto faktu sa zdržali súpisové práce, na ktorých mal najväčší podiel historik umenia Ladislav Éber (1870 – 1935). Bol riadnym členom komisie a od roku 1904 až do odvolania v roku 1919 jej referentom. V marci 1918 bola vytvorená subkomisia poverená zostavením konečného zoznamu uhorských pamiatok, ktorý bol na jeseň hotový, ale po geopolitických zmenách koncom roka 1918 už nenadobudol právoplatnosť.³⁵

Okrem základného súpisu pamiatok sa zároveň pripravoval aj topografický zoznam s podrobným popisom pamiatok podľa výskytu v jednotlivých lokalitách a župách. Pamiatky Horného Uhorska od roku 1905 mapoval historik umenia Kornel Divald, ktorý bol od roku 1911 menovaný aj za riadneho člena Uhorskej pamiatkovej komisie. Počas svojich ciest preskúmal pamiatky Šarišskej, Spišskej, Liptovskej, Tekovskej, Hontianskej, Turčianskej, Zvolenskej a Trenčianskej župy,³⁶ ale jeho dielo bolo tlačou vydané len nedávno v roku 1999 v editorskej úprave Istvána Bárdolyho pod názvom *A „szentek fuvarosa“. Divald Kornél Felső-magyarországi topográfiaja és fényképei. 1900 – 1919* (preklad: „Povozník svätých“. Topografia a fotografie Kornela Divalda Horného Uhorska, 1909 – 1919).³⁷ Nepublikovaný je miestopis Gemerskej župy, kde síce v roku 1913 uskutočnil terénnu obhliadku, ale pamiatkový výskum nedokončil. Nestihol spracovať ani Oravskú, Abovsko-Turniansku, Nitriansku a Bratislavskú župu na území bývalého Horného Uhorska.³⁸

V marci 1918 si Ministerstvo kultu a vzdelávania vyžiadalo od komisie výkaz prác – obnovy, metodické usmernenia a zamerania vykonané počas prvej svetovej vojny. V uvedenom období bola ukončená obnova Starého zámku v Ban-

Budova železničnej stanice v Medzilaborciach bez zastrešenia

Kláštrot baziliánov v Krásnom Brode zdevastovaný pri bojovom strete ruských a rakúsko-uhorských oddielov

skej Štiavnici, zvonice v Poprade a zameraný hrad v Trenčíne. Rekonštrukčné práce v rokoch vojny začali na Kaplnke sv. Leonarda v Dolňanoch, rímskokatolíckom kostole v Spišskej Sobote (časť Popradu), v Stropkove, v kostole reformovanej cirkvi v Čečejuvciach, na kaplnke Zápoľskovcov v Spišskom Štvrtku. Prebiehala aj oprava strechy kláštorného komplexu kartuziánov v Červenom Kláštore a hlavného gymnaziálneho, bývalého jezuitského kostola v Skalici. Vybudovaná bola nová studňa a strecha na zámku vo Zvolene a opravený milénárny pamätník na Zobore (časť Nitry). V roku 1918 bol zameraný hrad v Bzovíku, pokračovala rekonštrukcia evanjelického kostola v Štítniku a oprava mobiliára v Kostole sv. Jakuba v Levoči.³⁹

Obnova pamiatok, i keď redukované kvôli zastaveným štátnym dotáciami, pokračovala aj v období prvej svetovej vojny. Predseda Uhorskej pamiatkovej komisie barón Július Forster s referentom Ladislavom Éberom patria k významným osobnostiam, ktoré presadili moderné európske tendencie ochrany pamiatok v Uhorsku napriek neľahkým podmienkam. ■

Zdroje obrazovej prílohy: reprofoto z publikácií *A háború emlékei Zemplénummegyében* a *A „szentek fuvarosa“*. *Divald Kornél Felső-magyarországi topográfiaja és fényképei. 1900 – 1919*.

¹ HRONSKÝ, Marián. *Priebeh bojov na území Slovenska a Slováci v rakúsko-uhorskej armáde za prvej svetovej vojny* [on-line] [cit. 25. 04. 2014]. Dostupné na internete: <http://www.velkavojna.sk/downloads.php?cat_id=3&download_id=2>.

² HORLER, Miklós. Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872 – 1922). In BARDOLY, István – HARIS, Andrea (ed.). *Művészettörténet – műemlékvédelem IX. A magyar műemlékvédelem korszakai*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996, s. 89.

³ HORLER, Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872 – 1922), ref. 2, s. 92, 107-108, 114, 128.

⁴ HRONSKÝ, *Priebeh bojov na území Slovenska a Slováci v rakúsko-uhorskej armáde za prvej svetovej vojny* [on-line], ref. 1.

⁵ KERNY, Terézia. *Divald Kornél felső-magyarországi topográfiai útjai (1900 – 1919)*. In BARDOLY, István (ed.). *A „szentek fuvarosa“*. *Divald Kornél Felső-magyarországi topográfiaja és fényképei. 1900 – 1919*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999, s. 9-10; DIVALD, Kornél. *Felvidéki séták*. Budapest: Stephaneum, 1925, s. 5-6.

⁶ PLANK CS., Ibolya. „Rögtön kibontottam gépemet...“. *Divald Kornél és fényképezés*. In BARDOLY, István (ed.). *A „szentek fuvarosa“*. *Divald Kornél Felső-magyarországi topográfiaja és fényképei. 1900 – 1919*, ref. 5, s. 71.

⁷ Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave (ďalej len PÚ SR), Zbierka mikrofilmov spisovej agendy Uhorskej pamiatkovej komisie 1872 – 1919 (ďalej len UPK), zv. 72, s. 5078-5081, spis č. 315/1915.

⁸ Archív PÚ SR, UPK, zv. 72, s. 5117-5123, spis č. 404/1915.

⁹ Archív PÚ SR, UPK, zv. 72, s. 5026-5027, spis č. 280/1915.

¹⁰ Archív PÚ SR, UPK, zv. 72, s. 5076-5077, spis č. 315/1915.

¹¹ Archív PÚ SR, UPK, zv. 72, s. 5108, spis č. 383/1915.

¹² Archív PÚ SR, UPK, zv. 73, s. 5254-5260, spis č. 341/1916; zv. 73, s. 5281-5285, spis č. 400/1916 a zv. 76, s. 5645-5646, spis č. 545/1917.

¹³ DÓKUS, Gyula. Kérelem! In *A háború emlékei Zemplénummegyében*. Sátorlajújhely: A zemplénummegyei Segítő-bizottság, 1915, nestr.

¹⁴ Archív PÚ SR, UPK, zv. 72, s. 5016-5020, spis č. 277/1915.

¹⁵ Archív PÚ SR, UPK, zv. 80, s. 6095-6096, spis č. 884/1918.

¹⁶ Archív PÚ SR, UPK, zv. 73, s. 5256-5260, spis č. 341/1916.

¹⁷ Archív PÚ SR, UPK, zv. 71, s. 4951-4952, spis č. 214/1915.

¹⁸ Archív PÚ SR, UPK, zv. 72, s. 5084, spis č. 334/1915.

¹⁹ Archív PÚ SR, UPK, zv. 71, s. 4995, spis č. 249/1915.

²⁰ Archív PÚ SR, UPK, zv. 72, s. 5142, spis č. 472/1915.

²¹ Archív PÚ SR, UPK, zv. 73, s. 5262-5267, spis č. 347/1916.

²² Archív PÚ SR, UPK, zv. 76, s. 5690-5691, spis č. 621/1917.

²³ TAMÁSI, Judit (ed.). *Műemlékvédelem törvényi keretek között*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 2001, s. 62.

²⁴ Archív PÚ SR, UPK, zv. 74, s. 5347, spis č. 532/1916.

²⁵ Archív PÚ SR, UPK, zv. 75, s. 5547-5549, spis č. 193/1917.

²⁶ TAMÁSI, *Műemlékvédelem törvényi keretek között*, ref. 23, s. 62.

²⁷ Archív PÚ SR, UPK, zv. 73, s. 5243, spis č. 312/1916.

²⁸ Archív PÚ SR, UPK, zv. 78, s. 5999, spis č. 755/1918.

²⁹ Archív PÚ SR, UPK, zv. č. 70, s. 4763-4764, spis č. 535/1914 (Poprad); zv. č. 71, s. 4865-4867, spis č. 757/1914 (Košice); zv. č. 71, s. 4868-4872, spis č. 771/1914 (Štítnik); zv. č. 70, s. 4771B-4775, spis č. 562/1914 (Košice – Dóm sv. Alžbety); zv. č. 77, s. 5803-5806, spis č. 762/1917 (Zvolen); zv. č. 79, s. 6036-6038, spis č. 801/1918 (Strečno).

³⁰ Archív PÚ SR, UPK, zv. č. 78, s. 5917-5929, spis č. 517/1918 (Levoča); zv. č. 76, s. 5591-5593, spis č. 316/1917 (Skalka nad Váhom); zv. č. 78, s. 5930-5933, spis č. 534/1918 (Mlynica); zv. č. 71, s. 4909-4911, spis č. 113/1915 (Osikov); zv. č. 73, s. 5166-5170, spis č. 64/1916 (Dolány); zv. č. 76, s. 5622-5624, spis č. 508/1917 (Skalica); zv. č. 72, s. 4997-5002, spis č. 269/1915 (Bratislava – Dóm sv. Martina); zv. č. 77, s. 5857-5859a, spis č. 237/1918 (Bratislava); zv. č. 73, s. 5159-5161, spis č. 1/1916 (Čerín); zv. č. 73, s. 5195-5199, spis č. 178/1916 (Poprad-Spišská Sobota); zv. č. 78, s. 5962-5964, spis č. 644/1918 (Prešov-Nižná Šebastová).

³¹ Archív PÚ SR, UPK, zv. č. 71, s. 4897, spis č. 99/1915.

³² Archív PÚ SR, UPK, zv. č. 75, s. 5445-5446, spis č. 644/1916.

³³ GERECZE, Péter. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. In FORSTER, Gyula (ed.). *Magyarország műemlékei II*. Budapest: Hornyánszky Viktor császári és királyi udvari könyvnyomdája, 1906, 1413 stlpcov.

³⁴ Archív PÚ SR, UPK, zv. 75, s. 5531-5533, spis č. 181/1917.

³⁵ HORLER, Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872 – 1922), ref. 2, s. 127-129.

³⁶ KERNY, Divald Kornél felső-magyarországi topográfiai útjai (1900 – 1919), ref. 5, s. 14, 18, 26.

³⁷ DIVALD, Kornél. Felső-magyarország ingatlan és ingó műemlékeinek lajstroma. In BARDOLY, István (ed.). *A „szentek fuvarosa“*. *Divald Kornél Felső-magyarországi topográfiaja és fényképei. 1900 – 1919*, ref. 5, s. 127-467.

³⁸ KERNY, Divald Kornél felső-magyarországi topográfiai útjai (1900 – 1919), ref. 5, s. 26.

³⁹ Archív PÚ SR, UPK, zv. č. 77, s. 5862-5864, spis č. 249/1918.

Šarišský a haličský Zborov vo Veľkej vojne

PETR ŠVANDA

Obec a mesto s rovnakým názvom Zborov sa ešte v lete 1914 nachádzali na území rakúsko-uhorského dvojštátia. Prvý z nich sa rozkladal v severnej časti Šarišskej župy, v dnešnom okrese Bardejov. V prvej písomnej zmienke z 1. apríla 1355, prepísanej 28. júna toho istého roku Jágerskou kapitulou, sa spomína ako vyvinutá osada s kaplnkou a mlynom (*villa Zbro et in ipsa capella et molendium*).¹ Podľa sčítania obyvateľstva v nej v roku 1910 žilo 2 205 ľudí. Do jari 1914 predstavovala malebnú obec (označovanú aj ako mestečko) s viacerými kultúrnymi pamiatkami, ležiacu v doline potoka Kamenec s jeho prítokmi Rakovcom a Stebníčkom (dnes Rosucká voda), vzdialenú len osem kilometrov od Bardejovských Kúpeľov. Druhý Zborov (dnes Zboriv, Ukrajina), mesto s bohatou a pohnutou minulosťou sa rozprestieral na brehoch rieky Strypa, približne 35 km severozápadne od Tarnopoľa (dnes Ternopil, Ukrajina) v Haliči, v rokoch 1772 – 1918 korunnej krajine habsburskej monarchie. V roku 1913 mal asi 6 000 obyvateľov. Oba Zborovy v minulosti niekoľkokrát vstúpili do vojenskej histórie, predovšetkým však prvého svetového vojnového požiaru.²

Časť obce Zborov a zrúcanina hradu. Foto: J. Trejbal, 1935. Archív PÚ SR.

Kaštieľ Sirmajovcov (*Szirmay*) poškodený počas bojov v roku 1915. Foto: K. Divald, Archív PÚ SR.

V utorok 28. júla 1914 vypukla v Európe vojna, ktorá sa postupne rozrástla do globálnych rozmerov. Súčasníci ju najprv nazvali Veľká, neskôr Svetová a napokon prvá svetová vojna. Predstavitelia štátnej moci v Bardejove a ďalších mestách, mestečkách a obciach Šarišskej župy, podobne ako na ostatnom území Uhorského kráľovstva privítali vojnu s tým, že sa čoskoro skončí a víťazné vojská sa v krátkom čase vrátia s vavrínmi do mierových posádok.³ Nasledujúci vývoj situácie však ich nádeje nenaplnil. Od jesene 1914 sa aj šarišský

Zborov so svojim okolím stal na niekoľko mesiacov priamym vojnovým bojiskom. Po sérii porážok rakúsko-uhorských armád na východnom fronte v septembri 1914 obsadili vojská ruskej 8. armády generála jazdeckva Alexeja Alexejeviča Brusilova (1853 – 1926) východnú Halič a vstúpili do predhoria Karpát. Po začatí ofenzívy v smere na Krakov a nemecké Sliezsko prenikli už 20. novembra 1914 na územie Šarišskej župy, postupne rozširovali pásмо prielomu (od Medzilaboriec až takmer po Starú Ľubovňu) vytlačujúc Rakúšanov z ich výhodných obranných pozícií. Ďalší postup do vnútrozemia Uhorska vtedy však ešte nebol ruskou prioritou. Už 30. novembra vstúpili ruskí vojaci do Zborova a o deň neskôr do Bardejova. Pravé krídlo 8. armády do 3. decembra 1914 obsadilo 125 obcí v bardejovskom (58), svidníckom (60) a giraltovskom (7) slúžnovskom okrese. Rusi sa v zborovskom chotári zdržali osem dní. Tlak rakúsko-uhorského protiútok 8. decembra pri Limanowej (Łapanówsko-limanowska operácia) ich prinútil ustúpiť, 9. decembra Zborov dočasne opustiť a v nasledujúcich dňoch sa stiahnuť na hrebene Nízkych Beskýd. V januári 1915 sa v Zborove a jeho okolí sústredené rakúsko-uhorské jednotky pripravovali na ruskú protiofenzívu. V snehom zaviatych zákopoch stáli proti sebe tisíce príslušníkov cisárskej a kráľovskej (c. a k.) a ruskej cárskej armády. Rozkaz na útok v smere Nowy Sącz – Prešov – Košice vydali ruským vojskám 20. januára 1915. Už 5. februára obsadili jednotky ruskej 3. armády (XXIV. armádny zbor) generála pechoty Radka Dmitrieva (1859 – 1918) Vyšnú a Nižnú Polianku, Varadku a kopce juhozápadne od Vyšného Orlika, pričom utrpeli neúmerne vysoké bojové straty na ľuďoch i technike. Ich postup po ťažkých bojoch o výšinu Kaštieľik južne od Nižnej Polianky pokračoval 17. marca a vyvrcholil od 22. do 26. marca 1915. Ruské predsunuté sily dosiahli 25. marca 1915 východnú a vzápätí severnú časť Zborova, kde sa zakopali. Tesne predtým nariadilo rakúsko-uhorské vedenie evakuáciu miestneho obyvateľstva a vypálenie opustených príbytkov (zhorelo 340 domov). Najťažšie boje sa

v zborovskom chotári i v obci samotnej odohrali 25. marca popoludní, pričom predný okraj ruskej obrany viedol jej stredom.⁴ V Rusmi obsadených častiach Zborova sa nachádzali obidva rímskokatolícke kostoly a kaplnka, rákociovský, šeredyovský a sirmajovský kaštieľ, židovská synagóga zo začiatku 20. storočia a ďalšie objekty.⁵

Úspešne prebiehajúca ruská ofenzíva sa skončila 3. apríla 1915, keď sa frontová línia ustálila približne na čiare Regetów Niżny (dnes Regietów, Poľsko) – Stebnik – Zborov – Šarišské Čierne – Hažlín – Kurimka – Cernina. V jej rámci Rusi obsadili 83 obcí, z toho 60 vo svidníckom, 15 v bardejovskom a osem v giraltovskom slúžnovskom okrese. V bezprostrednom okolí Zborova sa front tiahol na čiare Regetovka – Stebnická Huta – Stebnik – vrch Kohútov. V samotnom zborovskom chotári od južnej strany Hradského, cez časť Podhradie, pod hradom Zborov, svahy Koldoriny až po potok Stebníček. K najväčším bojom došlo na Podhradí, najmä však o cestu smerujúcu na Bardejov.⁶

V priebehu bojovej činnosti v Karpatoch operovala na ruskej strane Česká družina zložená prevažne z Čechov a Slovákov usadených v cárskom Rusku. Práve výzvedná (frontový prieskum) a propagačná činnosť príslušníkov 1. čaty 2. roty tejto dobrovoľníckej jednotky (v zostave ruskej 49. divízie XXIV. armádneho zboru) vedených čatárom Janom Šípkom⁷ sa spája so zásluhou pri zajatí pražského c. a k. Pešieho pluku č. 28, ku ktorému došlo v priebehu ruského útoku 3. apríla 1915 v priestore neďalekej Stebníckej Huty.⁸ V československej legionárskej historiografii po skončení prvej svetovej vojny sa táto udalosť zámerne zveličovala, pričom vznikla legenda o dohodnutom dobrovoľnom prechode pluku na ruskú stranu. Zrejme aj z týchto dôvodov ešte dnes mnohí študenti, publicisti i návštevníci obce si ju chybné zamieňajú so súčasným ukrajinským Zborovom, ktorý vošiel neskôr, ale o to s väčšou pompou do československých vojenských dejín.

Karpatská operácia (23. január – 24. apríl 1915), ktorá sa do európskych vojenských dejín zapísala ako „Veľkonočná bitka v Karpatoch“ (v ruskej vojenskej historiografii sa označuje ako „3. karpatská bitka“) sa napokon skončila porážkou ruských vojsk. Mohutný spoločný nemecký a rakúsko-uhorský prielom pri haličských Gorliciach začatý 2. mája 1915 prinútil Rusov k ústupu na celom východnom fronte a znamenal tak zásadnú zmenu celkovej strategickej situácie. V tejto súvislosti sa v Zborove a jeho chotári odohral 5. mája 1915 najkrvavejší boj, ktorý mal zadržať postup c. a k. armády a umožniť bezpečný odsun ruských hlavných síl, výzbroje a zásob. Naň nadviazal rýchly odchod Rusov zo Zborova i z celej Šarišskej župy, ktorým sa vojenské operácie na jej území v prvej svetovej vojne skončili. Rakúsko-uhorské straty počas niekoľkomesačnej bojovej činnosti v Karpatoch do konca apríla 1915 predstavovali 100 000 padlých (ruské takmer dvojnásobok). Na

dnešnej slovenskej strane Nízkych Beskyd to bolo približne 45 000 padlých a zomrelých príslušníkov všetkých armád, ktorí spia svoj posledný sen na vyše 200 vojnových cintorínoch v celom regióne.⁹

Na cintoríne v zborovskej chotári časti Podamče sú v 92 hroboch (84 jednotlivých, šesť spoločných, dve masové šachty) pochované pozostatky 136 mužov padlých v obci a jej okolí od februára do apríla 1915 (90 rakúsko-uhorských a 46 ruských vojakov). Podľa úmrtných listov poznáme mená 43 rakúsko-uhorských vojakov, 47 je ich bezmenných. Z takmer päťdesiatky pochovaných ruských vojakov sú známi

iba dvaja. Po dobudovaní cintorína (1917) stáli na ňom len jednoduché brezové kríže, ktoré po druhej svetovej vojne nahradili kríže z oceľových trubiek. Už takmer 100 rokov sa týči v prvom rade hrobov (vpravo od hlavného kríža) betónový kríž označujúci hrob č. 4, jediný s uvedenou hodnotou, menom a priezviskom pochovaného, letopočtom narodenia a smrti: *Oblt.* (Oberleutnant, slov. nadporučík, pozn. autora) *Karol Kopriwa (1875 – 1915)*. Išlo o štyridsaťročného dôstojníka, príslušníka mariborského c. a k. Pešieho pluku č. 47 Karla Kopřivu pochádzajúceho z Česka, ktorý padol na zborovskom bojisku 19. februára 1915. Pôvodne ho pochovali

na miestnom rímskokatolíckom cintoríne. Pri exhumácii jeho pozostatkov (1917) sa zistilo, že telo vôbec nebolo v rozklade, ako o tom podal svedectvo vo farskej kronike vtedajší zborovský duchovný správca Ján Beliš. Neskôr matka padlého nadporučíka poslala na farský úrad jeho poslednú fotografiu.¹⁰ Na začiatku 90. rokov minulého storočia cintorín zrekonštruovali a pravidelne ho udržiavajú.

V januári 1916 sa Česká družina rozrástla o dobrovoľníkov z radov volynských Čechov, českých a slovenských vojnových zajatcov a prebehlíkov na Československý strelecký pluk a o štyri mesiace neskôr na Československú streleckú brigádu. Jej úspešná účasť v rámci ofenzívy (30. júna – 19. júla 1917), neskôr nazvanej Kerenského¹¹ v bitke pri haličskom Zborove 2. júla 1917 (medzi značne zbolševizovanými ruskými jednotkami predstavovala početne malý, avšak odhodlanosťou bojaschopný zväzok) zohrala

v bojoch miliónových armád síce nevýznamnú epizódu, no mala obrovský význam pre ďalší vývoj československých légií v Rusku. Vyjadrili to aj slová jednej z dobových piesní: *U Zborova hľmĕla děla až se chvěla zem, když tam naše vojska spĕla s českým praporem... Náš tatíčku Masaryku na své děti spolĕhej, do boje za republiku kdy chceš si je zavolej!* Ruský útok smeroval proti skupine armád (c. a k. 2. a 3. armáda, nemecká Južná armáda), ktorej velil generálplukovník Eduard

Jan Šípek ako účastník 1. balkánskej vojny (1912 – 1913). Archív autora.

Nadporučík Karel Kopřiva pochovaný v Zborove. Archív autora.

Zrúcaniny hradu Zborov. Foto: H. Fialová, 1955. Archív PÚ SR.

Šeredyovský kaštieľ po poslednej obnove. Foto: H. Fialová, 1955. Archív PÚ SR.

von Böhm-Ermolli (1856 – 1941). Oproti československej brigáde stáli v zákopoch príslušníci 19. a 32. pešej divízie IX. armádneho zboru 2. armády doplnených aj z českých krajin (pešie pluky č. 35 a č. 75). Na vtedajšom území habsburskej monarchie tak v lete 1917 proti sebe stáli Česi a Slováci v rakúsko-uhorských a ruských rovnošatách. Straty brigády predstavovali 167 padlých (17 ďalších zomrelo neskôr na následky zranení), 11 nezvestných (pravdepodobne padli) a viac ako 900 ranených. Jej príslušníci zajali vyše 4 000 nepriateľských vojakov a dôstojníkov. Z brigády sa 10. októbra 1918 vytvoril Československý armádny zbor v Rusku (súčasť Československej armády vo Francúzsku) pozostávajúci zo 40 000 mužov.¹² Svojimi operáciami v revolúciu zmietanom Sovietskom Rusku významne zasiahol do vývoja prvej svetovej vojny. To viedlo k uznaniu Čechoslovákov ako bojujúcej sily na strane Dohody. Tak sa tradícia, na začiatku ktorej bol haličský Zborov, stala jedným zo symbolov boja za slobodu a samostatnosť českého a slovenského národa, za vytvorenie Československej republiky. Zároveň stála pri zrode bojovej tradície československej armády.¹³

Počas bojových operácií prvej svetovej vojny boli poškodené v podstate všetky nehnuteľné kultúrne pamiatky Zborova. Pri tých, ktoré sú podľa platných legislatívnych noriem

vyhlásené za národné kultúrne pamiatky, uvádzame číslo Ústredného zoznamu pamiatkového fondu SR (ÚZPF).

Hrad Zborov (č. ÚZPF 262/31), počas celého feudalizmu nazývaný Makovica, je najsevernejšie položeným hradom na Slovensku. Založili ho ako kráľovskú pohraničnú fortifikáciu s dôležitou vojenskou (strážnou a kontrolnou) a administratívnou funkciou pravdepodobne už koncom 13. alebo začiatkom 14. storočia. Postupne sa vyvinul na pomerne rozsiahly a dobre opevnený hrad, ktorý bol v rukách viacerých šľachtických rodov. Počas vlastníctva Rákociovcami bol jedným z oporných sídiel rebelov, ktorým zostal až do Satmárskeho mieru (1711), keď ho na príkaz panovníka zbúrali.¹⁴ Podľa niektorých zistení v bojoch medzi ruským a rakúsko-uhorským vojskom boli mohutné zrúcaniny hradu Zborov vážne poškodené (na hradnom vrchu mal vybudované ubytovacie priestory cisársko-kráľovský Vlastibranecký peší pluk č. 4 „Klagenfurt“).

Približne v polovici 16. storočia si Šeredyovci v podhradskom Zborove postavili ranorenesančný kaštieľ (jednoposchodová bloková stavba s diagonálnymi opornými piliermi na nárožniach). Prvá písomná zmienka informuje až o jeho oprave (1593). Uhorský štát ho v roku 1907 odkúpil pre potreby Lesnej správy v Zborove. V prvej svetovej vojne bol poškodený. Po roku 1918 ho vlastnila Štátna lesná správa, ktorá ho prestavala (1921 – 1922). Slúžil na administratívne účely, v druhej polovici 20. storočia využívali horné poschodie ako obytné. Na začiatku septembra 1969 vyhorel a odvtedy je zrúcaninou. Na jeho sanácii sa v súčasnosti podieľa Združenie na záchranu Zborovského hradu.¹⁵

V prvej tretine 17. storočia (okolo 1620) si Rákociovci postavili v Zborove neskororenesančný dvojkrídlový dvojvežový kaštieľ. Veľkoryso ho prestavali (1660) a neskôr (1795) rozšírili. Uhorské kráľovské ministerstvo pôdohospodárstva zriadilo koncom 19. storočia v jeho časti internát pre deti a siroty lesných zamestnancov. Následkom požiaru v liehovare (severne od kaštieľa) 25. apríla 1914 vyhorel nielen kaštieľ s archívom, ale aj príľahlý kostol. V lete 1914 dostal objekt síce provizórne zastrešenie, avšak boje na jar 1915 ho poškodili. Po ich skončení ho prekryli dočasnou strechou, ktorú však strhla víchrica (1919), odvtedy sa pomaly menil na zrúcaninu. Na začiatku 40. rokov 20. storočia požiadala zborovská obecná rada (s podporou miestnej organizácie HŠLS) Ministerstvo hospodárstva o povolenie búrania objektu ako zdroja stavebného materiálu pre tamojších obyvateľov. Zvyšky posledných múrov kaštieľa zasypaných rozobratým materiálom a polozrúcané pivničné priestory stáli ešte na začiatku 60. rokov minulého storočia, keď ich z bezpečnostných dôvodov definitívne odstránili.¹⁶

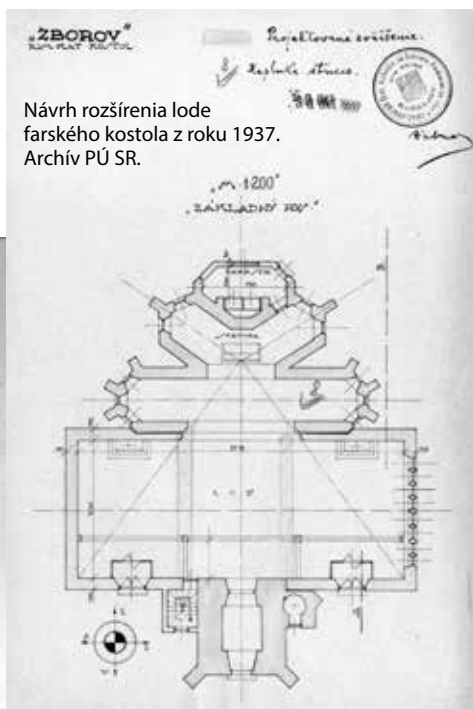
Kostol sv. Žofie (č. ÚZPF 263/1) nechala v neskororenesančnom štýle v roku 1640 (iný údaj 1641) pristavať ku kaštieľu Žofia Bátoriová († 1680), manželka Juraja II. Rákociho († 1660) a matka Františka I. († 1676). Trojloďová bohato profilovaná pozdĺžna stavba s dvojicou veží na východnom štítovom priečelí s výnimočnou orientáciou svätyne na západ je architektonicky blízka Kostolu Najsvätejšej Trojice v Košiciach (majú spoločnú donátorku). Kostol barokovo upravovali (1731) a rozsiahlo prestavali. Po novej konsekrácii (1794) sa uvádzal s patrocíniom sv. Jána Nepomuckého. Požiar 25. apríla 1914 roztavil dva kostolné zvony a zničil hodiny na južnej veži. Vnútro kostola zostalo takmer neporušené, avšak bojová činnosť v apríli a máji 1915 ho vážne poškodila. Devastácia pokračovala v lete 1919, keď silný vietor zničil provizórne zastrešenie a po výdatných dažďoch sa zrútila jeho klenba. V tomto roku došlo aj k násilnému vniknutiu do

krypty rodu Aspremontovcov a odcudzeniu šperkov z truhel v nej uložených. Bratislavský Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku nechal prekryť (1934) kostolné lode šindľovou strechou. Po roku 1948 objekt používali napr. ako sklad zemiakov. K pamiatkovej obnove sakrálnej stavby, ktorá mala slúžiť ako múzeum alebo galéria, sa pristúpilo v roku 1982. Po roku 1990 ju vrátili rímskokatolíckej cirkvi, ktorá ju nechala čiastočne opraviť. V súčasnosti je Kostol (opäť) sv. Žofie v majetku obce, ktorá ho s pomocou Ministerstva kultúry SR ďalej rekonštruuje.¹⁷

Pôvodne gotický farský Kostol sv. Margity Antiochijskej (č. ÚZPF 264/1) z prvej polovice 14. storočia (okolo 1330) má ojedinelé architektonické riešenie. Tvorí ho jednodolie s dvoma od seba šikmo oddelenými svätyňami s rebrovou klenbou. V roku 1550 k nemu pristavali dve bočné transeptálne orientované päťboké kaplnky. V rámci barokovej prestavby (1662) zaklenuli loď valenou klenbou s lunetami a postavili murovanú vežu, ktorá nahradila drevenú z roku 1565.¹⁸ Pri požiari roku 1876 zhoreli strecha a veža, zničené boli vežové hodiny a roztavilo sa päť zvonov. Rekonštrukcia prebiehala v rokoch 1900 – 1901. Do osudu kostola však zasiahli vojnové udalosti. Podľa záznamu správcu fary Jozefa Vaška v kronike zborovskej farnosti (vedenej od roku 1789) znesvätili ruskí vojaci farský kostol tým, že ho používali ako kuchyňu, jedáleň a spálňu. Ťažko poškodené boli aj rímskokatolícka fara z rokov 1778 – 1779 (č. ÚZPF 71295) a vedľa nej stoja-

Farský Kostol sv. Margity Antiochijskej a Kaplnka sv. Anny. Vedľa budova školy zničená v roku 1915. Archív PÚ SR.

Návrh rozšírenia lode farského kostola z roku 1937. Archív PÚ SR.

Rákociovský kaštieľ a Kostol sv. Žofie poškodené v rokoch 1914 – 1915 na zábere z roku 1935. Archív PÚ SR.

ca budova Uhorskej kráľovskej štátnej ľudovej školy z roku 1909. Z fary odviekli Rusi do zákopov na roli zvanej Rond harmónium, s ktorým sa zabávali počas prestávok v bojoch. Zničený bol aj kríž s Ukrižovaným Kristom v lokalite Na Hôrke pri ceste do Smilna (donátora Jána Slo-

sarčíka Gereka zastrelili Rusi počas obsadzovania obce v marci 1915). Ďalšiu ujmu utrpel farský kostol v rokoch 1916 a 1917, keď z neho počas rekvirácií demontovali kostolné zvony.¹⁹ Nové inštalovali v roku 1921. Okolo roku 1700 nechala Juliana Aspremontová vedľa farského kostola (na pôvodnom cintoríne) vybudovať barokovú Kaplnku sv. Anny (č. ÚZPF 265/1). Oktagonálnu stavbu krytú laternovou kupolou renovovali v rokoch 1902 a 1923, keď slúžila ako krstiteľnica.²⁰ Po skončení opravy farského kostola sa plánuje jej pamiatková obnova. Rakúske granáty spôsobili skazu aj v chýrnej „aleji sto líp“, v ktorej sa na pozvanie Juraja II. Rákociho (údajne medzi rokmi 1650 – 1654) prechádzal Ján Amos Komenský a František I. Rákoci ňou označoval miesto písania svojich listov (*Datum Zboroviae sub centum tillis*). Zvyšky stromoradia odstránili približne v rokoch 1964 – 1965.²¹ V polovici 18. storočia si Sirmajovci postavili v obci neskorobarokový kaštieľ. Počas vojenských operácií v roku 1915 bol úplne zničený, v 30. rokoch minulého storočia jeho zvyšky rozobrali na stavebný materiál. Zachovala sa pohrebná kaplnka Sirmajovcov (od roku 1875 Batekoviev a Maliršovcov) stojaca pri súčasnej základnej škole.²²

Počas vojenských operácií v roku 1915 bol úplne zničený, v 30. rokoch minulého storočia jeho zvyšky rozobrali na stavebný materiál. Zachovala sa pohrebná kaplnka Sirmajovcov (od roku 1875 Batekoviev a Maliršovcov) stojaca pri súčasnej základnej škole.²²

Vojna veľmi kruto zasiahla do života obyvateľov Zborova. Po skončení bojov prišli v lete 1915 do vypálenej a zničenej obce uhorský minister pôdohospodárstva Imrich Ghillány (1860 – 1922) a bývalý predseda uhorskej vlády (1903 a 1910 – 1912) Karol Khuen-Héderváry (1849 – 1918), ktorí sľúbili všestrannú pomoc. Zostalo však prevažne pri sľuboch. Obec sa ťažko a pomaly spamätávala z následkov vojny. Z finančnej zbierky Debrecínčanov vystavali v časti Podhradie pre chudobných Zborovčanov komplex 76 drevených barakov, nazvaný Nový Debrecín. Zo štátnych prostriedkov postavili domy v častiach Ulica, v Zakucu a na Pasterniku. Na obnove sa podieľali aj ruskí, srbskí a talianski vojnoví zajatci z miestneho zajateckého tábora.²³

Pamätník Českej družiny na začiatku 30. rokov 20. storočia. Archív autora.

Pamätník 10. výročia vzniku Československej republiky. Archív autora.

odhalili pamätník tejto jednotke. Dielo akad. arch. Viléma Kvasničku (1885 – 1969), bývalého československého legionára v Rusku, je vytvorené z hořického pieskovca. Tvorí ho soklová časť s odsadenou hladkou rímou, na ktorú dosadá päťpolovú časť s dvoma textovými (*Na památku vítězného vstupu České družiny na půdu Československa v době Světové války v únoru 1915*

a *Památce Jana Šípka, dobrovolce II. roty 1. pluku*) a dvoma plastickými poľami (vytesaný dvojkříž na trojvrší a nad ním bronzový štátny znak Československej republiky). Poškodenie zborovského pamätníka Českej družiny bolo v poslednom období očividné. Jeho povrch pokryli vrstvy viazaných a pevných depozitov a narušilo prirodzené starnutie použitého materiálu. Okrem času sa na ňom podpísali aj vandali. Nápis vystupujúci z kamennej hmoty bol na mnohých miestach odlomený. Vyčistenie a reštaurovanie pamätníka sprostredkoval obecný úrad na jeseň 2011 (finančný dar 75 000 Kč poskytlo Veľvyslanectvo ČR v SR).²⁴

Aktu odhalenia pamätníka Českej družiny predchádzalo v Zborove 20. apríla 1928 odhalenie pamätníka postaveného pri príležitosti 10. výročia vzniku Československej republiky. Zrealizovali ho na náklady riaditeľstva Štátnych lesov a statkov v Solivare (dnes mestská časť Prešova). Predstavoval ho stĺp (pylón) vymurovaný z prírodného kameňa s mramorovou tabuľou s časovými údajmi 28. X. 1918 – 28. V súčasnosti už neexistuje. Odstránili ho v bližšie neurčenom čase po februári 1948.

Čas neúprosne plynie a udalosti, ktorými prešli dnešný slovenský i ukrajinský Zborov počas prvej svetovej vojny, postupne prekryli ďalšie historické medzníky, na ktoré bolo minulé storočie osobitne bohaté. Obecný úrad v Zborove dlhodobo venuje veľa úsilia ochrane a obnove kultúrnych pamiatok vo svojej pôsobnosti. Okrem iných aj pamiatkam venovaným vo vojne padlým vojakom a československým legionárom. Majú tak šancu odolať osudu neúprosneho zániku a pretrvať do ďalších desaťročí.

Je to príklad zodpovedného prístupu k problematike ochrany pamiatkového fondu hodný nasledovania aj pre ostatné obce. Výsledky takejto činnosti sa stanú našim odkazom, na ktorom budú môcť stavať aj budúce generácie. ■

¹ RATKOŠ, P. Vznik a osídlenie makovického hradného panstva do začiatku 17. storočia. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 43; LUKÁČ, G. – ADAM, J. (eds.). *Zborov. Dejiny obce a makovického panstva*. Zborov : Obecný úrad, 2005, s. 37. ISBN 80-969350-1-1.

² LUKÁČ – ADAM, *Zborov. Dejiny obce...*, ref. 1, s. 113.

³ HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M. *Vojenské dejiny Slovenska*. IV. zv. Bratislava : Ministerstvo obrany SR, 1996, s. 9. ISBN 80-88842-05-0; RIMARČÍK, K. *Zborov v minulosti. Prehľad dejín obce a hradu do roku 1918* (rkp.). Košice; Zborov, 1982, s. 116.

⁴ DROBŇÁK, M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Mementá prvej svetovej vojny*. Diel III. Humenné : Klub vojenskej histórie Beskydy, 2010, s. 7-34. ISBN 978-80-790617-0-8; KRPELEC, B. *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov : Miestny odbor Matice slovenskej, 1935, s. 109-115; RIMARČÍK, *Zborov v minulosti...*, ref. 3, s. 117-118.

⁵ *Súpis pamiatok na Slovensku*. III. zv. Bratislava : Obzor, 1967, s. 460-461; *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. III. zv. Bratislava : Veda, 1978, s. 342; ŠVANDA, P. *Zborovský hrad*. In *A-magazín*, 1998, roč. 3, č. 1, s. 27; ŠVANDA, P. *Hrdé sídlo rebelov : Hrad Zborov*. In *Slovenské dotyky*, 2012, roč. 17, č. 5, s. 19.

⁶ MIKITA, M. *Prvá svetová vojna. Pozabudnuté cintoríny*. Svidník : Regionálna rozvojová agentúra, 2005, s. 14-40. ISBN 80-967898-8-0; KRPELEC, *Bardejov a jeho okolie...*, ref. 4, s. 368.

⁷ J. Šípek bol nezvestný od 9. 4. 1915 po stretnutí s nepriateľskou hliadkou pri Regetówe Nížnom. Jeho telo sa nenašlo, zrejme spočinulo v niektorom z vojnových hrobok, ktorých sú na poľskej strane Nízkych Beskyd tisíce.

⁸ ŠVANDA, P. *Vzkřísili památku hrdinů*. In *Národní osvobození*, 2012, č. 4, s. 5; *Legionáři v boji za vznik Československa. Legionáři okresu Trutnov*. Mladá Boleslav; Trutnov : ČSOL-Jednota, Muzeum Podkrkonoší, 2011, s. 17-19. ISBN 978-80-86011-46-2; MIKITA, *Prvá svetová vojna...*, ref. 6, s. 33-35; KRPELEC, *Bardejov a jeho okolie...*, ref. 4, s. 121-122.

⁹ HRONSKÝ – KRIVÁ – ČAPLOVIČ. *Vojenské dejiny Slovenska...*, ref. 3, s. 23;

DROBŇÁK, M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Mementá prvej svetovej vojny*. Diel I. Humenné : Klub vojenskej histórie Beskydy, 2008, s. 26. ISBN 978-80-969233-8-0; DROBŇÁK, M. – KORBA, M. *Frontové Vianoce v Karpatoch*. In *Obrana*, 2009, roč. 17, č. 12, s. 19.

¹⁰ ŠVANDA, P. *Nadporučíkovi križ*. In *Obrana*, 2001, roč. 9, č. 23, s. 17.

¹¹ Alexandr Fiodorovič Kerenskij (1881 – 1970), od apríla 1917 ruský minister vojny, od júla 1917 predseda Dočasnej vlády.

¹² *Československá legie v Rusku 1914 – 1920* : Katalog k výstavě. Praha : Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2008, s. 30-32. ISBN 978-80-86466-15-6.

¹³ JAKL, T. – POLČÁK, Z. – HEJL, A. – ORIÁN, E. *Zborov 1917 – 2007*. Praha : Ministerstvo obrany ČR, 2008, s. 75. ISBN 978-80-7278-462-2.

¹⁴ ŠVANDA, *Zborovský hrad...*, ref. 5, s. 25-27; ŠVANDA, P. *Kamenný svedok pohnutých dejín*. (Hrad Zborov) In *História : Revue o dejinách spoločnosti*, 2004, roč. 4, č. 5-6, s. 25-27; ŠVANDA, *Hrdé sídlo...*, ref. 5, s. 19.

¹⁵ LUKÁČ, G. *Zborov a hradné panstvo Makovica. Krátky prehľad dejín do r. 1918*. Zborov : MKS a rím. kat. FÚ, 1991, s. 17.

¹⁶ *Súpis pamiatok...*, ref. 5, s. 460-461; POLLA, B. *Hrady a kaštiele na východnom Slovensku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1980, s. 169.

¹⁷ RIMARČÍK, *Zborov v minulosti...*, ref. 3, s. 72; KRPELEC, *Bardejov a jeho okolie...*, ref. 4, s. 361.

¹⁸ MENCL, V. *Šariš v dejinách gotickej architektúry*. In *Vlastivedný časopis*, 1976, roč. 16, č. 1, s. 13-14; *Vlastivedný slovník...*, ref. 5, s. 342.

¹⁹ LUKÁČ – ADAM, *Zborov. Dejiny obce...*, ref. 1, s. 117, 129.

²⁰ *Súpis pamiatok...*, ref. 5, s. 461.

²¹ *Súpis pamiatok...*, ref. 5, s. 461; LUKÁČ – ADAM, *Zborov. Dejiny obce...*, ref. 1, s. 58.

²² KRPELEC, *Bardejov a jeho okolie...*, ref. 4, s. 361; LUKÁČ – ADAM, *Zborov. Dejiny obce...*, ref. 1, s. 18.

²³ LUKÁČ – ADAM, *Zborov. Dejiny obce...*, ref. 1, s. 129.

²⁴ ŠVANDA, *Vzkřísili památku...*, ref. 8, s. 5.

Rekvirácie zvonov počas prvej svetovej vojny na príklade prešovskej gréckokatolíckej eparchie¹

LUKÁŠ RENDEK

Medzi najväčšie udalosti prvej polovice 20. storočia nepochybne patrili dve svetové vojny, ktoré sa odohrali v krátkom rozmedzí necelých troch desaťročí. Okrem veľkých obetí na životoch znamenali aj nevyčísliteľnú škodu na nehnuteľnom aj hnutelnom majetku. Len málokto vie, že práve obdobie štyroch rokov trvajúcej prvej svetovej vojny prispelo azda k najväčšej likvidácii historických kostolných a chrámových zvonov v moderných vojnových dejinách.

Rekviráciám zvonov,² ako sa akt zaberania zvonov štátom nazýva, predchádzala séria okolností, ktoré súviseli so znižovaním zásob strategických kovov a s rýchlou snahou o vyriešenie tejto naliehavej vojenskej otázky. Rakúsko-Uhorsko ako spojenec Ústredných mocností bolo do značnej miery hospodársky sebestačné, v niektorých prípadoch však bolo závislé od dovozu strategických surovín, čo sa po spustení vojenských operácií ukázalo ako kľúčové. Nemecko a jeho spojenci sa totiž ocitli v istom „hospodárskom“ zovretí zo strany štátov Dohody.³ Rýchly pokles zásob, resp. miestami úplný deficit niektorých farebných kovov, zvlášť dovážanej medi hojne využívanej na výrobu nábojníc,⁴ a zvýšená produkcia výrobkov vojenského priemyslu s využitím medi preto viedla štátne orgány k snahe získať ďalšie farebné kovy ako cín a mosadz, ktoré by dostatočne pokryli vojenskú výrobu.

Monarchia si uvedomovala vážnosť a potrebu vyriešenia tejto otázky a východisko videla v preventívnych opatreniach. Jedným z nich bola hneď na začiatku vojny výzva k obyvateľom k *dobrovoľnej vlasteneckej vojnovkej zbierke kovov*,⁵ ktorá však nemala veľký úspech. Povinné rekvirácie kovových predmetov, ktoré nasledovali ako odpoveď na neúspech akcie, sa preto mali dotknúť celej spoločnosti, cirkvi nevynímajúc. Na základe ďalších nariadení Úradu vojnovkej pomoci boli obyvatelia v monarchii donútení v rámci tzv. prvej vojenskej pomoci a druhej vojenskej pomoci odovzdať armáde na vopred určených zberných miestach nielen ko-

Skladisko zvonov v prístave v Hamburgu. Zdroj: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-H26751,_Hamburg,_Glockenlager_im_Freihafen.jpg?uselang=de.

Zdroj: archiv J. Gembického.

vové predmety, ale takisto aj vypestované poľnohospodárske plodiny – obilie, jačmeň, raž a iné produkty.⁶ Do zberu úrody a plodín boli napr. na základe zák. čl. 13078/1916 hromadne zapojení a vyzývaní aj učители, katechéti a robotníci.⁷ V prípade územia dnešného Slovenska bolo obyvateľstvo takisto upovedomené ihneď nahlásiť vyššiemu vojenskému veleniu v Bratislave nevyužívané byty v mestách a obciach.⁸ V kontexte cirkví sa rekvirácie zase mali dotýkať najmä pištal organov,⁹ liturgických cirkevných predmetov z medi a jej zliatin, či dokonca múky, z ktorej sa pripravovali hostie a prosfory, ktoré slúžili pri slávení svätých omší či svätých liturgií. V rámci zberu kovových predmetov sa rekvirácia napokon mala dotknúť aj kostolných zvonov. Obsah medi vo zvonovine totiž predstavoval až 78 %.¹⁰

Zabratie zvonov štátom počas prvej svetovej vojny, ktoré budeme ilustrovať na príklade rekvirácie zvonov prešovskej eparchie, prevzali v Rakúsko-Uhorsku na seba najvyššie správne úrady, ministerstvá oboch krajín. Tie vzájomne spolupracovali so spoločnými ústrednými orgánmi štátnej správy, v tomto prípade s ministerstvom vojny.¹¹ Spoločne sa podieľali na prvej fáze rekvirácie, ktorá trvala približne od júna 1915 do decembra 1916. Na ňu nadviazala ešte tzv. druhá fáza, označená ako *novšia demontáž zvonov*, oznámená v auguste 1917. Hlavnú zodpovednosť za rekviračné akcie v rámci Uhorska však nieslo ministerstvo kultu a vzdelávania

na čele s ministrom Vojtechom Jankovičom (*Béla Jankovich*).

Už v júni 1915 príslušné ministerstvo inštruovalo poverené vojenské veliteľstvá v uhorských župách, aby prevzali po dohode so špeciálnym orgánom, zriadeným výlučne s týmto cieľom tzv. *Glockenkommand*,¹² dozor nad celou akciou. Následne prvá z rekviračných výziev, ktorá bola adresovaná najvyšším cirkevným predstaviteľom všetkých cirkví, ale tiež predstaveným rehoľných spoločností, hovorila spočiatku o *dobrovoľnom odovzdávaní kostolných a chrámových zvonov* na zbrojárske účely. Po jej doručení biskupské úrady text výzvy zapracovali a spolu s dodatkom pozostávajúcim z ďalších pokynov biskupa ho zaradili do vydania najbližšieho čísla obežníka. Výzvy v obežníku mali prioritne za cieľ jednak informovať farárov jednotlivých farností v konkrétnej diecéze o pokynoch biskupa v súvislosti s nadchádzajúcou vojenskou akciou, na druhej strane si ich biskupské úrady v záujme vzájomnej informovanosti o celej akcii a vzájomného postupu proti plánovanému zásahu štátu do majetku cirkvi rozposielali medzi sebou. Vďaka správam v obežníku

Skladisko zvonov v prístave v Hamburgu. Zdroj: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-2007-0705-501_Hamburg_Glockenlager_im_Freihafen.jpg?uselang=de

sa tak dozvedáme o odnímaní zvonov v rokoch 1914 – 1918 aj v ostatných uhorských diecézach.¹³ Veľmi zaujímavý postoj zaujal tiež vesprémsky rímskokatolícky biskup Ferdinand Rott. Vo svojom obežníku ako jeden z mála biskupov celkom neobvykle uviedol dovedna 34 zvonov jeho diecézy, aj s nápismi a dolnými priermi, ktoré mali byť zrekvirované. Z nich bolo celkom presvedčivo šesť ranobarokových, ktoré odliali zvonolejáři Juraj Wierd a Matias Ulrich v 17. storočí v Prešove.¹⁴

Proces rekvirovania zvonov ako taký, pri jeho premietnutí do reálneho života, však nebol vôbec jednoduchý. Akcia sa totiž veľmi emotívne dotýkala okrem kňazov zvlášť jednoduchých obyvateľov. Z nariadenia prešovského biskupovi ThDr. Štefanovi Novákovi, ktoré nieslo označenie *dôverné* a bolo doručené krátko po jeho vydaní 16. júna 1915 v Budapešti, vidíme promptnosť a naliehavosť celej akcie. V rámci prvej fázy bolo hlavným cieľom urýchlene nazhromaždiť všetky dostupné informácie o zvonoch farností a získať stanovisko vedenia cirkvi k tzv. *dobrovoľnému ponúknutiu zvonov*.¹⁵ V smernici ministerstva č. 5393/1915 sa minister pýtal biskupa Š. Nováka na *nepoužívané zvonov*. Podľa listu malo navyše posudzovanie zvonov spadať výlučne do kompetencie biskupov, ako sa však ukázalo až neskôr, vskutku tomu tak vôbec nebolo. Biskup Š. Novák preto po prvej mi-

nisterskej výzve požiadal jednotlivých dekanov, aby zistili názor svojich farárov na dobrovoľné ponúknutie zvonov štátu. Odpoveď bola síce zarážajúca, ale očakávaná. Až 19 dekanov výzvu úplne odignorovalo a len piati dekaní, bardejovský, makovický, popradský, laborecký a svetlický dekan zo Zemplínskej župy, na ňu aj odpovedali. Po celkovom zhromaždení výsledkov biskupský úrad vyrátal, že v rámci celej eparchie sú farnosti ochotné dobrovoľne ponúknuť „až“ sedem zvonov.¹⁶ O týchto negatívnych výsledkoch napokon ministra upovedomil aj prešovský biskup listom z 21. júla 1915. Celá situácia tak vyznela v prospech štátu takpovediac tragikomicky.

Po celkovom neúspechu dobrovoľníckej akcie ministerstvo pristúpilo k radikálnejšiemu zásahu. Cirkvi bola vyžvaná na povinné, nútené odovzdanie svojich zvonov. Na základe novostanovených kritérií sa len v prešovskej gréckokatolíckej diecéze mala rekvirácia celkovo dotknúť prakticky všetkých 362 sakrálnych objektov, 324 kostolov a 38 kaplniek. V prepočte na zvonov išlo o 929 zvonov v rámci šiestich žúp! Opatrenie jasne definovalo, že ide iba o zvonov chrámov a kaplniek.

Tri mesiace po prvej výzve 18. augusta 1915 minister V. Jankovič naznačil biskupovi Š. Novákovi formu dekanských a farárskych hlásení. Tie mali poskytnúť armáde potrebné informácie. Podľa ministra mali obsahovať údaje v nasledujúcom poradí: politický názov obce, celkový počet obyvateľov, počet veriacich obyvateľstva, počet chrámov a kaplniek, počet a váha zvonov v kg, rok odliatia zvona, typ zliatiny; vyjadrenie náboženskej obce, ktorý zo zvonov si želajú ponechať; číselné vyjadrenie váhy zvona/-ov v kg, ktorý/-é je farnosť ochotná ponúknuť; zvláštne umelecké znaky zvonov a ďalšie poznámky.¹⁷ Skladba týchto dištriktuálnych hlásení nebola náhodná. Podobné, ale prázdne výkazy, vyhotovené na predtlačenom formulári podľa príslušnosti farností k jednotlivým slúžnovským okresom,

totiž doručilo ministerstvo spolu s augustovou výzvou biskupskému úradu.¹⁸ Prešovský biskup Š. Novák preto na úradnú výzvu promptne zareagoval a poveril riaditeľa biskupského úradu Mikuláša Beskida, aby v biskupskom cirkulári z 21. augusta 1915 uverejnil pod č. 1837 a 2582 jeho nariadenie. Farári mali podľa ministerskej predlohy najneskôr do 29. augusta 1915 zasláť svojim dekanom všetky údaje o zvonoch svojej farnosti, na základe ktorých sa vyhotovila detailná správa o zvonoch príslušného dištriktu, tzv. výkaz A. Vyhotovené hlásenie malo byť ďalej urýchlene doručené biskupstvu, najneskôr do 1. septembra 1915. Biskupský úrad tak získal prehľad prakticky o celom zvonovom inventári diecézy. Na biskupskom úrade sa hlásenia zaevidovali, farnosti sa pre-rozdelili podľa príslušnosti k slúžnovským okresom, údaje sa prepísali do prázdnych formulárov a zapečatené sa po odobrení riaditeľa kancelárie¹⁹ urýchlene odoslali do Budapešti tak, aby ich ministerstvo malo k dispozícii už 15. septembra 1915. Vznikol tak ďalší, tzv. B výkaz.²⁰

19. októbra 1915, t. j. viac ako mesiac po stanovenom termíne, boli na ministerstvo v Budapešti napokon doručené kompletne výkazy o zvonoch prešovskej eparchie na Slovensku.²¹ Medzitým 29. septembra 1915 minister V. Jankovič ešte vyzval biskupa Nováka, aby kňazi eparchie vykonali nevyhnutné opatrenia na zaistenie zvonov. V liste tiež prisľúbil

možnosť uplatnenia náhrady za tieto zvony, hoci dovtedy sa štát o peňažnej náhrade vyslovene nevyjadroval.²² Týmto krokom štát voči cirkvi sa cirkev ocitla takpovediac v bezvýchodiskovej situácii.

Konkrétnu podobu rekvirácia napokon nadobudla 6. decembra 1915.²³ Podľa nej dve tretiny z celkovej váhy všetkých zvonov mali byť zrekvirované. Zvony, ktoré mali ostať ponechané, mali biskupské úrady vyznačiť zeleným atramentom v späť vrátených výkazoch. Biskupský úrad bol teda povinný zaznačiť zeleným atramentom vo výkaze B ani nie názov zvonov, ale číslom váhy tých zvonov, ktoré mali byť ponechané, čo dávalo farnostiam eventuálne možnosť ponechania väčšieho počtu zvonov.²⁴ Ďalšie kroky, ktoré sa ujímali aj v praxi, súviseli s tým, aby kaplnkám, ktoré disponujú iba jedným zvonom, bol tento ponechaný. Rozhodovacie právomoci biskupstva a cirkvi tak boli značne oklieštené. Po dopísaní údajov o váhe boli výkazy ešte raz opätovne poslané z biskupského úradu do Budapešti na ďalšiu revíziu, kde sa ponechali prakticky až do skončenia vojny.

Od apríla 1916 sa aj na popud biskupských úradov a farárov rozbehli prvé kroky na záchranu tých umeleckých pamiatok, ktorých sa mala týkať rekvirácia. Tieto opatrenia sa týkali aj zvonov, o ktorých zachovaní mala rozhodovať Uhorská pamiatková komisia v Budapešti. Tá napr. v Šarišskej župe 30. apríla 1916 na základe § 3 zák. nariadenia ministerstva kultu a vzdelávania č. XXXI z roku 1881 o umeleckých pamiatkach a ich zachovaní, oznámila šarišskému županovi Júliusovi Bujanovičovi, že z „mestských žúp“ v rámci celého Uhorska bolo vybraných len 600 nehnuteľných stavebných objektov, ktorých sa nedotkne rekvirácia. Člen komisie Vladimír Vološinovič zároveň vyzval župu na doplnenie tohto zoznamu.²⁵ Úlohou poverených úradníkov bolo teda nájdenie ďalších umeleckých pamiatok domácej proveniencie, ich spísanie, určenie umeleckej a historickej hodnoty, pričom sa malo prihliadnuť na ich miestny význam a účel používania. Štát zastupovaný ministerstvom prihliadal na závery Uhorskej pamiatkovej komisie a posudzoval len také pamiatky, o ktorých vedel. Ministerstvo bolo navyše jediným orgánom, ktoré rozhodovalo o tom, ktoré pamiatky môžu byť z vyvlastnenia vynechané. Závery pamiatkovej komisie rozposlal zástupcom príslušných cirkví šarišský župan listom zo dňa 4. júla 1916. V ňom uviedol, že medzi umelecké pamiatky prvej kategórie, do ktorej patrili kostoly, kaplnky, ale aj iné historické objekty,²⁶ bolo zo Šarišskej župy z celkového počtu 600 objektov vybratých iba 16 nehnuteľných stavieb, z čoho 11 patrilo cirkvám. Prešovská katedrála bola navyše v zozname uvedená ako jediný gréckokatolícky sakrálny objekt z celej Šarišskej župy! Do zoznamu pamiatok sa nedostali dokonca ani drevené chrámy, z ktorých mnohé boli postavené v 17. a 18. storočí, drevený kostol v Tročanoch údajne dokonca už v roku 1338.²⁷ Župan tiež vyzval biskupa, aby kňazi čo najrýchlejšie prepísali a urobili opisy znakov a uráčili poslať komisii štátnej správy, aby sa

▲ ► Rekvirácie zvonov. Zdroj: archív J. Gembeckého.

náhodou z príležitosti rekvirovania – tieto kultúrno-historické zvlášť dôležité údaje nestratili.²⁸ Podľa toho biskup Š. Novák preto vydal nariadenie č. 2883/1916, aby kňazi urýchlene začali spisovať nápisové legendy nachádzajúce sa na zvonoch.²⁹

Od augusta 1916 tak kňazi začali zasielať biskupskému úradu listy, v ktorých boli zaznamenané prepisy nápisových legend na zvonoch. Súbežne so záchranými aktivitami sa v lete 1916 už začalo s prvou veľkou demontážou zvonov v kostoloch. Rekvirácia sa mala uskutočniť podľa pôvodného plánu z decembra 1915. Za rekvirované zvony bola kňazom vyplácaná čiastka v prepočte štyri koruny na kilogram, ktorá bola určená ešte skôr, ako bola zakotvená v § 4 zákona č. 68/1912 o vojenskej službe. Ani táto hodnota však neodrážala reálnu cenu zvona, nehovoriac o jeho historickej hodnote. Keďže vojna značne zatažovala štátnu pokladnicu, počítalo sa s istým šetrením. Zvony preto neboli odškodňované prepočítaním ich váhy štyrmi korunami, ale vo väčšine prípadov príslušný dôstojník stavebného oddelenia cisárskeho a kráľovského vojenského veliteľstva v Košiciach, ktorý velil

mužstvu určenému na rekvirovanie zvonov, manipuloval s výpočtom finančnej náhrady.³⁰ Na jednej strane to bolo aj oprávnené. Farnosti totiž nedisponovali váhami na preváženie zvonov, aké mala k dispozícii armáda. Váhu zvonov mohla farnosť dokladovať iba v prípade, že sa zachovala písomná objednávka na zvony. Napriek tomu zvony boli v mnohých prípadoch aj napriek reálnej hmotnosti podvážené, čím bola farnosť v konečnom dôsledku finančne ukrátená.

O konkrétnych aktivitách od októbra 1916 až do jarných mesiacov 1917 smerujúcich k záchrane zvonov prešovskej eparchie však archívne dokumenty mlčia. Nevieme ani, či sa v prvej vlne rekvirácií podarilo Uhorskej pamiatkovej komisii zachrániť konkrétne zvony. Až 23. apríla 1917 napokon ministerstvo kultu a vzde-

lávania po dohode s Uhorskou pamiatkovou komisiou stanovilo, že zvony vyhotovené pred rokom 1700, ako aj tie, ktoré boli z umeleckého hľadiska posúdené ako vzácne pamiatky, majú byť vyňaté z rekvirácie.³¹ K tomu však bola potrebná dokumentácia o zvonoch farnosti, ktorá by uvedené závery potvrdzovala. Jednotliví farári mali preto vyhľadať vo farskom archíve akékoľvek dokumenty, týkajúce sa zvonov.³² Od začiatku mája 1917 sa tak začala na prešovskom biskupskom úrade hromadiť ďalšia korešpondencia farárov, v ktorej kňazi v krátkosti potvrdzovali jednu alebo dvomi vetami, či ich zvony sú alebo nie sú pred roka 1700, alebo sú, resp. nie sú umeleckými pamiatkami. Definitívne závery ministerstvu napokon poskytovala až Uhorská pamiatková komisia, ktorá po doručení hlásení z Prešova zaujala patričné stanovisko a navrhla zvon buď vyradiť alebo nevyradiť z rek-

lávania po dohode s Uhorskou pamiatkovou komisiou stanovilo, že zvony vyhotovené pred rokom 1700, ako aj tie, ktoré boli z umeleckého hľadiska posúdené ako vzácne pamiatky, majú byť vyňaté z rekvirácie.³¹ K tomu však bola potrebná dokumentácia o zvonoch farnosti, ktorá by uvedené závery potvrdzovala. Jednotliví farári mali preto vyhľadať vo farskom archíve akékoľvek dokumenty, týkajúce sa zvonov.³² Od začiatku mája 1917 sa tak začala na prešovskom biskupskom úrade hromadiť ďalšia korešpondencia farárov, v ktorej kňazi v krátkosti potvrdzovali jednu alebo dvomi vetami, či ich zvony sú alebo nie sú pred roka 1700, alebo sú, resp. nie sú umeleckými pamiatkami. Definitívne závery ministerstvu napokon poskytovala až Uhorská pamiatková komisia, ktorá po doručení hlásení z Prešova zaujala patričné stanovisko a navrhla zvon buď vyradiť alebo nevyradiť z rek-

virácie. O konečnom zaobchádzaní so zvonmi však rozhodlo až ministerstvo kultu a vzdelávania. Aj keď sa o procese vyradovania nič konkrétne nedozvedáme, ako jediný dôkaz o celej záležitosti dodnes ostal zápis v tvare písmena X pri poradovom čísle farnosti vo výkaze zvonov. Ten mal znamenať, že príslušný zvon nebude rekvirovaný. Doplnené výkazy boli po oznámení novej demontáže zvonov v auguste 1917 poslané biskupstvu,³³ čím štát aj biskupský úrad získali presný prehľad o zachovaní konkrétnych zvyšných zvonov. Ostatné nerekvirované pamiatky mohla cirkev dobrovoľne ponúknuť na „vlastenecké ciele“.

V máji 1917 sa o ďalších a nových zámeroch štátu dozvedel aj prostý ľud a administrátori farností, ktorí biskupovi

▲► Odovzdávanie zvonov na vojenské účely v Pukanci. Zdroj: archív J. Gembického

Novákovi adresovali viacero rozhorčených listov. Cieľom rekvirácie sa mali stať totiž ďalšie zvonov, ktoré doposiaľ neboli rekvirované. Farári preto vyzvali biskupa, aby v záujme záchranu zostávajúcich zvonov podnikol rzné kroky. Medzi jedno takéto svedectvo patrí aj list farára Štefana Podhájeckého z obce Vyšná Jedľová z 12. mája 1917: *Žiadame biskupa, aby za každú cenu nedovolil odovzdať zvonov, lebo medzi ľuďmi to vyvoláva zatrpknutosť, že sa budú musieť vzdať aj najmenšieho z posledného zvona a posledný svojej kvality. Urodzený otče! Čo zostane teraz už tomuto od žobráka väčšiemu žobravému ľudu? More slz, bieda, hlad, starosť, hrobové ticho, v ktorom vy zoberiete od ľudu všetko dobré. Čo ešte zostane po skončení divokej vojny? Túto obeť nech nežiadajú od ľudu, v biede sa zviechajúcemu. Boží hlas zvolávajúci skrz zvon nech ponechajú, lebo keď im aj ten zoberú, neviem, čo bude s týmto ľuďmi! Radšej nech berú ich životy, nech berú majetky, len nech ich nezabavujú týchto posledných zvonov.*³⁴ Napokon farár Štefan Podhájecký k sprievodnému pomerne emotívnemu listu pripojil aj zoznam zvonov s ich nápismi a ostatnými údajmi.

Otázka rekvirácie zvonov nadobudla ďalšiu oficiálnu formu v podobe doplnenia zákona č. 68/1912 paragrafmi 24 a 27 o vojenskej službe. Dodatok bol uverejnený v Budapeštianskom vestníku č. 117/1917 a ministerstvo vojny ním

v siedmich paragrafoch presne špecifikovalo, ktoré zvonov majú podliehať rekvirácii. Podľa § 1 tohto zákona rekvirácia sa týkala zvonov z červenej medi a jej zliatin, t. j. všetkých kostolných zvonov s dolným priemerom väčším ako 25 cm. Rekvirácia sa nemala vzťahovať iba na železničné zvonov, ktoré mali signálnu funkciu, a zvonov, ktoré boli klasifikované ako umelecké pamiatky predchádzajúcim výnosom z 23. apríla 1917. Podľa § 3 zvonov, ktoré boli v súkromnom vlastníctve, musel ich majiteľ nahlásiť vojenskému orgánu do dvoch týždňov od vydania nariadenia. Medzi jeho povinnosti taktiež patrilo nahlásenie jeho osobných údajov, no najmä adresy, kde sa zvon nachádza, s uvedením poznámky, či si zvon majiteľ želá prepustiť alebo nie.³⁵ Paragraf 4 zase špecifikoval možnosť nateraz bližšie neurčeného dobrovoľného prepustenia zvonov do štyroch týždňov od vydaného nariadenia. Išlo o zvláštny prípad, keď si majiteľ zvona mohol pravdepodobne na základe dokladov potvrdzujúcich vek zvona, resp. jeho umeleckú hodnotu nárokovať jeho uvoľnenie. Každopádne, všetky zvonov po tomto termíne mali byť už rekvirované podľa príslušných odsekov zákona.³⁶ Srdce ani koruna zvona sa do jeho váhy nezarátavali. Podľa § 5 zákona mali byť o rekvirácii upovedomené príslušné orgány, starosta obce, farár farnosti, vojenské územné veliteľstvo, ktorí sa v stanovený termín stretli pred chrámom a na rekviráciu dohliadali. O celej akcii sa napokon vyhotovila zápisnica v troch exemplároch, ktorá bola odovzdaná zástupcom cirkvi, štátu aj obce.³⁷ V prípade, že došlo počas zvesenia zvonov k poškodeniu kostola alebo veže, mala vojenská správa podľa § 7 zákona zabezpečiť opravu na vlastné náklady do jedného roka. O jednotlivých úkonoch s tým spojenými sa zase viedla presná evidencia. Oprava sa však netýkala už prác súvisiacich s bližšie neznámym opätovným osadzovaním zvonov do veže kostola, čo pravdepodobne znamenalo, že farnosť si nemohla ani len nárokovať financie za škody vzniknuté pri obnove alebo náhrade zvonov. Pod obnovou zvonov sa pôvodne zamýšľalo aj vrátenie celých zvesených a rekvirovaných zvonov v prípade, že neboli použité.

Väčšia časť, takmer 90 % zostávajúcich zvonov, ktoré ostali po prvej vlne rekvirácií a mali väčší priemer ako 25 cm, malo byť napokon zrekvirovaných. Vojenský orgán mal podľa nariadenia ministra vojny tieto zvonov posudzovať z umeleckého hľadiska až priamo na mieste, kde mali byť zvonov zväžané.³⁸ Na tieto nové, zmenené kritériá upozornil prešovského biskupa minister kultu a vzdelávania 26. mája 1917.³⁹ Jednotlivé, ešte nerekvirované zvonov gréckokatolíckych chrámov mali byť teda ponechané na armádou určených miestach (napr. železničné nástupištia, kde boli pristavené zásobovacie vozne), kde sa mala posúdiť ich hodnota. Zákon zároveň rušil nariadenie ministra kultu a vzdelávania z júna 1915 o požadovanej dvojtretinovej váhe z celkovej váhy zvonov farnosti. Od júna 1917 udalosti navyše nabrali nečakaný smer. Po prijatých legislatívnych zmenách sa primárnu zodpovednosť nad celou akciou snažilo prevziať ministerstvo vojny. To rozbehlo agresívnu snahu rekvirovať aj tie zvonov, ktoré mali vysokú umeleckú hodnotu (spred roka 1700), a ktoré mali byť na základe hlásenia Uhorskej pamiatkovej komisie z rekvirácie vyňaté. Zabratie zvonov sa malo týkať takisto aj zvyšných zvonov, t. j. tých, ktoré boli posledným zvonom v kostole. V snahe zabrániť tomuto aktu, ktorý by v podstate pripravil cirkev o takmer všetky historické zvonov, preto v júni 1917 štátny

tajomník Ján Nagy v zastúpení ministra V. Jankoviča požiadal rakúsko-uhorského ministra vojny a cisárskeho generála Rudolfa Stöger-Steinera von Steinstätten, aby zvyšné zvony gréckokatolíckej, ale aj ostatných cirkví, ostali na svojich pôvodných miestach a aby vojenské orgány počkali s ich demontážou dovtedy, pokiaľ nebude stanovená ich príslušná umelecká a historická hodnota. Hodnota zvonov podľa jeho návrhu sa tak mala najnovšie určovať priamo v mieste, kde sa nachádzali, teda vo farnosti. Posúdené historické zvony, ktoré ministerstvo kultu a vzdelávania schválilo a zaevidovalo, mali byť ďalej oznámené ministerstvu vojny. Rovnako upovedomené mali byť aj príslušné vojenské orgány, najmä *Glockenkommado*.⁴⁰ Medzi hlavné dôvody, v prípade, že by sa naplnil neočakávaný scenár a došlo by predsa len k náhlemu rekvirovaniu všetkých zvonov, tajomník v liste uviedol, že by mohol nastať v celej krajine taký problém, že v krajine vo väčšej časti by nezostal ani jeden zvon, ktorý slúži k zabezpečeniu, ako aj z hľadiska požiarneho poriadku.⁴¹ V jednom z najväčších okresov kaločskej arcidiecézy podľa počtu veriaceho obyvateľstva by podľa pôvodného zámeru nerekvirovať iba zvony s vysokou umeleckou hodnotou ostal zachovaný len jeden zvon. Podobná situácia by s malými výnimkami nastala vo väčšej časti krajiny. Ministerstvo kultu a vzdelávania na novovzniknutú situáciu reagovalo dokonca aj tým, že o chystanom zámere upovedomilo cirkevné vrchnosti a reholné autority v Uhorsku samostatným obežníkom.⁴²

Letné mesiace roku 1917 boli tak z hľadiska záchrany historických zvonov kľúčové. Minister V. Jankovič sa zasaďoval o ponechanie aspoň jedného zvona, ktorý by mohol naďalej slúžiť farnostiam na zvonenie a v tejto napätej situácii sa otvorene stavala na stranu cirkví. Naliehal na ministra vojny, aby cirkvám, ako aj jeho návrhu vyhovel.⁴³ Dňa 12. júla 1917 napokon v monarchii vstúpilo do platnosti nariadenie ministerstva vojny Abt.8/HB č. 10204.⁴⁴ Na základe neho bolo dňa 23. júla 1917 oznámené, že tzv. *novšia demontáž zvonov* na území tunajšieho vojenského veliteľstva⁴⁵ sa začne 1. augusta 1917. Okrem toho, *pri všetkých tých chrámoch, v ktorých by zvlášť ani jeden zvon nezostal, bude ponechaný nateraz najmenší zvon*.⁴⁶ Možnosť ponechania najmenšieho zo zvonov bola teda jediným známym prejavom ústupku ministra vojny von Steinstättena ministrovi V. Jankovičovi. Aj keď sa ministerstvo kultu a vzdelávania počas prvej svetovej vojny v istom zmysle zasaďovalo za štátne záujmy, v tomto prípade sa snažilo o určitú obojstrannú spokojnosť.

Pri pohľade na celú skúmanú problematiku možno záverom konštatovať, že nie je možné presne určiť, koľko zvonov bolo v Uhorsku a jednotlivých župách počas prvej svetovej vojny zničených. Rekvirácia totiž automaticky ešte neznamenala roztavenie zvona. Z nami skúmaných prameňov však vysvitá, že prevažná časť zvonov bola dokázateľne zlikvidovaná počas letných mesiacov roku 1916, čím cirkev, ako aj štát natrvalo prišli o vzácne pamiatky vysokej umeleckej hodnoty.

Samotná rekvirácia zvonov cirkví, nielen gréckokatolíckej, bola pre obec a veriacich veľmi silnou a emotívnou udalosťou. Aj keď sme doposiaľ nenašli na konkrétny prameň, ktorý by podrobne opísal akt rekvirácie z pohľadu gréckokatolíckych veriacich, ako predstava o celom akte zvesovania zvonov môže veľmi dobre poslúžiť správa dekana Františka Zemana z obce Švihov v Českej republike:

Bylo to v pátek dne 24. listopadu 1916, kdy mezi obědem asi o půl jedné hodině vejde z venku do kuchyně hospodyně a hla-

sem smutným, úzkostlivým, zděšeným hlásí, pane děkane, jsou tu pro zvony. Vyjdu ven a na chodbě stojí M. N., svobodník 6. zeměbranského pluku, povoláním tesař, rodem Čech, vykazuje legitimací a hlásí, že jde snímat zvony. Za dveřmi fary stál kostelník, který jej přivedl a který chtěl při té práci být nápomocen. Vedu hned dotyčného vojína na věž, aby viděl, které zvony má sejmuti. Měl je také ve svém seznamu již poznamenané. U kostela stál druhý vojín J. K. od 7. zeměbranského pluku, také Čech. Na tuto návštěvu nebyl jsem toho dne připraven. Dal jsem ihned půl hodiny všemi zvony zvonit, než-li se s nimi rozloučíme. Oba vojáci se zatím v hostinci naobědvali. Přijeli posledním vlakem z Plzně, kde skládali přísahu Jeho Veličenstvu, novému císaři a králi. Vojáci vynesli si na věž kladkostroj, řetězy a jiné

Odvodzovanie zvonov na vojenské účely v Budapešti. Zdroj: archív J. Gembického.

potřeby a dali se do práce. O páté hodině k večeru přibyli na pomoc dva vojíni národnosti maďarské. Druhý den ráno, než byla ve farním kostele odsloužena mše svatá, sňat byl zvonek s vížky hradní kaple a přinesen do kostela. U kostela sešli se již lidé. Kostelník udržuje pořádek a „vážně“ každého varuje, by se ke dveřím kostela pod věží nepřibližoval, že již každou chvíli zvon sletí. A skutečně. Na věži jest za 10 minut 9 hodin. Vojáci prostřední zvon v okně stojící nakloní a svrhnou. Země zaduní, zvon leží neporušený. Vojáci jej odkutálí stranou k rohu kostelní zdi a kolmo postaví. Potom pracuje se na zvonu velkém. Po 10. hodině zástup lidí vzrůstá; nejvíce přibylo školních dětí. Každý dychtivě čeká na pád zvonu tohoto. Kostelník prosí o ticho, by slyšel vojáky na věži, kdyby něčeho potřebovali. Odbila 11. hodina a s okna se řítí zvon velký. Země zaduní více než poprvé, zvon vryje se do ní asi 20 cm a ačkoli při okraji byl prasklý, zůstal i on neporušen. Vojáci s větší námahou kutálí jej opět stranou. Přichází stavitel H. v hodnosti četaře, aby shlédl, jak daleko vojáci s prací pokročili a vidí, že jsou již hotoví. O půl druhé hodině odpolední přijíždí panský vůz, zvony se nakládají, a když na věži odbily 2 hodiny, odvázejí se na nádraží. Diváme se smutně za nimi, v oku přítomných vytryskla slza. Také dopoledne při snímání mnohý zaslzeli. Bylyť zvony švihovské známy v celém okolí, byly chloubou kostela i celé osady. Po královském městě Klatovech žádný jiný kostel v okrese nemohl se honositi zvony tak velkými a tak harmonicky sladěnými jako kostel švihovský. Zvučný hlas jejich byl za ticha daleko slyšitelný. Nyní se nám po nich stýská, jest nám smutno... Mně bylo večer toho dne skoro tak, jako když jsem před rokem přišel z pohřbu otce a matky. A děti doma vypravovaly, že pan páter ve škole plakal.⁴⁷ ■

¹ Text je súčasťou pripravovanej dizertačnej práce autora, ktorý sa predmetne venuje zvonom prešovskej eparchie (pozn. aut.).

² V prameňoch, zvlášť po prvej svetovej vojne, sa tiež stretávame s označením rekvizícia zvonov (pozn. aut.); Téma rekvizícií sa venovali viacerí autori: LIPTÁK, Lubomír. Zber farebných kovov v rokoch prvej svetovej vojny. In *Múzeum*, 1988, roč. 33, č. 1, s. 14-15.; MATOUŠ, Václav. *Nezdařená rekvizice zvonů v Častolovicích za 1. světové války*. Orlické hory a Podorlicko, 2000, s. 139-142; LEDNICKÝ, Jan. Putování zvonů aneb od rekvizic zvonů za II. světové války až po jejich poválečné navrácení v některých místech nynějšího okresu Bruntál. In *Sborník bruntálského muzea*, 2003, s. 95-111; LUNGA, Radek. Průběh a charakter rekvizice českých zvonů za druhé světové války/Verlauf und Charakter der Beschlagnahme tschechischer Glocken im Zweiten Weltkrieg. In „*Nepřichází-li práce k Tobě.../Kommt die Arbeit nicht zu Dir...? Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech*. Praha : Kancelář pro oběti nacismu, 2003, s. 124-130, 266-273 a další.

³ CHVÁTAL, Tomáš – KRČMÁŘ, Luděk. *Obrazy z dějin českého zvonařství. Rekviziční fotografie z první světové války ze sbírek Západočeského muzea v Plzni*. Domažlice : Nakladatelství Českého lesa, 2006, s. 9. ISBN 80-86125-76-9.

⁴ CHVÁTAL – KRČMÁŘ, *Obrazy z dějin českého zvonařství...*, s. 26.

⁵ CHVÁTAL – KRČMÁŘ, *Obrazy z dějin českého zvonařství...*, s. 9.

⁶ Podľa nariadenia č. 4038 uhorského ministra kultu a vzdelávania a na základe obežníka ministerstva č. 2978/1916 § 9a mohli vyšší vojenský veliteľia poveriť kohokoľvek z civilného obyvateľstva vykonávať rekvizíciu a byť na nej spolúčastní. Porovnaj: Archív gréckokatolíckeho arcibiskupstva Prešov (ďalej AGAP), fond (f.) Varia, inv. č. 1275, 1910 – 1924, bez sign. XI. Obežník biskupa Jána Mikeša z 23. 10. 1916.

⁷ Podobné opatrenia robila aj cirkev s odvolávaním sa na zákonné normy, ktoré uverejňovala vo svojich obežníkoch, resp. diecéznych cirkulároch, napr. v obežníku č. XVI zo 14. 10. 1916 košický biskup Augustín Fischer Colbrie s odvolaním sa na jeho predchádzajúce nariadenie č. 2978/1916, ako aj zákonný čl. 13078/1916, opätovne nariaďuje všetkým učiteľom náboženstva, aby boli účastní spolaprave pri rekvirovaní úrody. AGAP, f. Varia, inv. č. 1275, 1910 – 1924, bez sign. Obežník košického biskupa. Nr. 4986. *A requirálásndál a tanitók közreműködése*. Podobné kroky podnikol opakovane aj satmársky biskup Tibor Boromissza. S odvolaním sa na jeho predchádzajúce nariadenie č. 1954 uverejnené v obežníku č. X zverejnila príslušná biskupská kancelária v jednom z ďalších obežníkov jeho nariadenie č. 3180/1918 zo dňa 30. 9. 1918, v ktorom prízvukoval: *Na základe nariadenia ministerstva kultu a vzdelávania pripomínam učiteľom, že majú byť pomocní pri rekvizícii úrody v mesiacoch október a november*. AGAP, f. Varia, inv. č. 1275, 1910 – 1924, bez sign. Obežník satmárskeho biskupa.

⁸ Po vzniku ČSR o tom tiež pojednáva Vavro Šrobár. Pozri: ŠROBÁR, Vavro. *Szabályrendelet a lakásoknak a községek (városok) által való igénybevételeéről (rekvirálásról)*. Bratislava : [s. n.], 1919, 16 s.

⁹ AGAP, f. Varia, inv. č. 1275, 1910 – 1924, bez sign. VIII. Obežník kaločského biskupa. Správa pod č. 1237. *Orgánok onspjainak rekvirálásáról rendelet*.

¹⁰ Meď zo zvonov sa získavala elektrolyzou (pozn. aut.).

¹¹ Spoločné pomenovanie ústredných orgánov nieslo označenie cisársko-kráľovské. Ministerstvo vojny nieslo označenie *Kriegministerium* (pozn. aut.).

¹² *Glockenkommando*, ktoré plnilo pokyny a nariadenia doručované z Viedne, malo svoje pobočky v rámci Slovenska v Košiciach a Bratislave. Problematike tohto orgánu sa venoval aj J. Spiritza. Pozri: SPIRITZA, Juraj. *Spišské zvony*. Bratislava : Osveta, 1972, s. 55; GEMBICKÝ, Juraj. *Zvony a zvonolejáři v Košiciach*. Diplomová práca. Trnava : Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, 2000, s. 11-12.

¹³ Napr. mukačevský gréckokatolícky biskup Antal Papp upovedomil prešovského biskupa Štefana Nováka, aby dôrazne upozornil kňazov svojej diecézy na nebezpečenstvo ponúkajúceho ocelových zvonov zo zahraničných ukrajinských firiem, ktorými armáda chcela odškodňovať farnosti. Porovnaj: AGAP, f. Varia, inv. č. 1275, 1910 – 1924, bez sign. Obežník mukačevského biskupa č. V. V podobnom duchu sa niesli aj upozornenia biskupa hajdúdoržskej eparchie Štefana Miklósyho zo 17. 6. 1918 a podobne aj satmárskeho rímskokatolíckeho biskupa Dr. Tibora Boromisszu z 12. 8. 1918. Porovnaj: AGAP, f. Varia, inv. č. 1275, 1910 – 1924, bez sign., s. 103. XII. obežník satmárskeho biskupa č. 2092/1918. *Acél harangok beszerzése tilos*.

¹⁴ AGAP, f. Varia, inv. č. 1275, 1910 – 1924, bez sign., str. 113. Obežník vesprémskeho biskupa, správa č. 4386. Ide o zvony uvedené v danej správe pod poradovým číslom 2-5, 13, 15 (pozn. aut.).

¹⁵ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 431, sign. 1771/2209. Smernica ministra kultu a vzdelávania č. 5373/1915.

¹⁶ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 431, sign. 2209. Koncept návrhu. Pozri tiež: AGAP, Protocollum actorum 1915, inv. č. 219, s. 2209.

¹⁷ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 431, sign. 1771/2582. List ministra V. Jankoviča č. 7903/1915 z 18. 8. 1915.

¹⁸ Podobné formuláre dostali aj ostatné diecézy, napr. vesprémska diecéza mala zaslatať výkazy do Bratislavy až v termíne do 10. 11. 1916. AGAP, f. Varia, inv. č. 1275, 1910 – 1924, bez sign., s. 111. XIII. obežník vesprémskeho biskupa č. 4202.

¹⁹ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 431, sign. 2949. Návrh riaditeľa kancelárie biskupského úradu predložiť Ministerstvu kultu a vzdelávania pozbierané výkazy o zvonoch. Pozri aj: AGAP, Protocollum actorum 1915, inv. č. 219, s. 2949.

²⁰ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 431, sign. 1771/2582. Opatrenie ministra V. Jankoviča č. 7903/1915 z 18. 8. 1915.

²¹ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 431, sign. 1771/4625. Opatrenie ministra č. 12367/1915 biskupovi Novákovi.

²² AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 431, sign. 1771/3180. List ministra č. 7184/915: *Nakolko tieto ponúknuté zvony ráčite bez akejkoľvek protislužby ponúknuť k dispozícii na vojnové ciele, tak s úctou prosím Vašu urodzenosť, ráčite urobiť nevyhnutné opatrenia pre ich prevzatie do našej kompetencie. Nakolko však by ste chceli uplatniť náhradu za tieto zvony, nech tie sú zahrnuté v sprievodnom liste*.

²³ Pozri AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 431, sign. 1771/4625. Opatrenie ministra č. 12367/1915 biskupovi Novákovi.

²⁴ Realita však bola napokon úplne iná. Takmer vo väčšine prípadov pri želanej snahe zachrániť aspoň dva zvony z troch bola zakaždým ich váha väčšia ako 1/3 z celkovej váhy zvonov. Znamenalo to teda, že farnosť si mohla nárokovať ponechať zväčša iba jeden zvon, aj to najmenší a zároveň aj najľahší, tak aby nebola prekročená určená kvóta. Z celkového počtu 929 zvonov by napr. prešovskej eparchii pri najhoršom možnom scenári ostalo iba 362 zvonov, teda toľko, koľko bolo aj chrámov. Zaniklo by až 567 zvonov. Do praxe sa tak vžívalo nepísané pravidlo jeden zvon pre jeden kostol, s čím rátať aj ministerstvo.

²⁵ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 432, sign. 2883. Nápis na zvonoch v gréckokatolíckych farnostiach. Opis listu č. 167/1916.

²⁶ Napr. budova prešovského zásobovacieho skladu či bardejovská radnica. Porovnaj: AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 432, sign. 2883. Nápis na zvonoch v gréckokatolíckych farnostiach. Kópia listu Uhorskej pamiatkovej komisie č. 639/1916.

²⁷ AGAP, Schematizmus venerabilis clerici graeci ritus catholicorum dioecesis Epperiensis 1908, sign. 44.

²⁸ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 432, sign. 2883. Nápis na zvonoch v gréckokatolíckych farnostiach. Kópia listu Uhorskej pamiatkovej komisie č. 639/1916.

²⁹ Pod týmto číslom z neho vznikol aj osobitný spis, do ktorého boli zakladané listy farárov vo veci nápisov na zvonoch. Porovnaj: AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 432, sign. 2883. Nápis na zvonoch v gréckokatolíckych farnostiach.

³⁰ Názov oddielu: *Kaiserliche und königliche Militärbaubteilung des Militärkommandos in Kassa, Gruppe für Glockenabnahme*. Za spresnenie informácie ďakujem Jurajovi Spiritzovi (pozn. aut.).

³¹ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/1780. Opatrenie č. 5277/1917 z apríla 1917 vzťahujúce sa k rekvizícii zvonov.

³² AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/1780. Opatrenie č. 5277/1917 z apríla 1917 vzťahujúce sa k rekvizícii zvonov.

³³ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/2955. Začiatok demontáže zvonov. Oznámenie.

³⁴ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10. List farára Štefana Podhájkého č. 42 zo dňa 12. mája 1917.

³⁵ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/2197. Doplnenie zákona č. 68/1912 v otázke rekvirovania zvonov.

³⁶ Za zvony bola vyplatená čiastka štyri koruny za 1 kg zvonoviny, ktorou sa prepočítavali a vyplácali rekvirované zvony už v septembri 1916, t. j. pred prijatím opatrenia (pozn. aut.).

³⁷ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/2197. Doplnenie zákona č. 68/1912 v otázke rekvirovania zvonov.

³⁸ Podľa § 5 zákona (pozn. aut.).

³⁹ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/bez sing. Opatrenie ministra V. Jankoviča č. 5701/1917 z 26. 5. 1917.

⁴⁰ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/2675. List štátneho tajomníka č. 10015/1917 rakúsko-uhorskému ministrovi vojny z 28. 6. 1917.

⁴¹ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/2675. List štátneho tajomníka č. 10015/1917 rakúsko-uhorskému ministrovi vojny z 28. 6. 1917.

⁴² Obežník bol podľa listu tajomníka rozposlaný cirkvám 11. júna 1917. Pozri AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/2675. List štátneho tajomníka č. 10015/1917 rakúsko-uhorskému ministrovi vojny z 28. júna 1917.

⁴³ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/3119. Opatrenie ministra kultu a vzdelávania.

⁴⁴ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/2955. Začiatok demontáže zvonov. Oznámenie.

⁴⁵ Myslela sa oblasť Košíc, Prešova, Michaloviec, Humenného a ďalších miest (pozn. aut.).

⁴⁶ AGAP, f. Bežná agenda, inv. č. 433, sign. 10/2955. Začiatok demontáže zvonov. Oznámenie.

⁴⁷ CHVÁTAL – KRČMÁŘ, *Obrazy z dějin českého zvonařství...*, s. 10.

Príbeh o prievidzských zvonoch Richarda Herolda

BARBORA MATÁKOVÁ

Prievidzské zvony farského Kostola sv. Bartolomeja sú, tak ako mnohé iné, poznačené absurdnosťou vojny. Fraňo Sasinek v Schematizme banskobystrickej diecézy z roku 1876 zaznamenal barokové zvony, ktoré boli o niekoľko rokov neskôr odvezené na výrobu zbraní, z nich dva pochádzali z roku 1728.¹ Prvý z nich mal nápis *Sancte Bartholomae serve Dei, lux arae nostrae, sis patronus noster, ora pro nobis*,² druhý, nazývaný menom „svätej a nerozdielnej Trojice“ *Sanctae et individuae Trinitati dicata existo*. Na treťom zrekvirovanom zvone z roku 1772 bol epigrafický text *Sit nomen Domini benedictum*.³

V roku 1920 nastúpil ako správca prievidzskej farnosti Anton Mišút (*Missuth*).⁴ Kňaz, ktorého prvoradou úlohou bolo vrátiť kostolu jeho „pozyvacie hlasy“. Vo farskej kronike zostali podrobné zápisy o jeho objednávke zvonov v Českom Chomutove, sponzoroch a viacerých súvislostiach, až po slávnosť požehnaní zvonov v roku 1924. V zápisoch Antona Mišúta sa stretávame aj s menom znalca pelhřimovského

Chrámového družstva pro Republiku československou,⁵ vyšehradského kanonika Václava Müllera z Prahy, ktorý kvôli objednávke zvonov osobne pricestoval do Prievidze. *Hneď ako som prišiel, zahájil som sbierku a offery na zadováženie nových zvonov na miesto vo valke zrekvirovaných. Trvalo to vyše 3 rokov až konečne sme mohli ich objednať prostredníctvom chrámového družstva v Pelhřimove v Čechách u firmy Richard Herold v Chomutove v Čechách. Družstvo vyslalo Müllera kanonika v Prahe prvého kampanologa v Republike, na výskum hlasu starého zvona P. Marie, ktorý nehali pri rekvirácii jedinky, ako jedinky zo 4 zvonov. Ustaliť mu hlas „ß“ a váhu*

okolo 350 – 400 kg. A k tomu to radil nám 3 nové zvony najväčší s hlasom „Des“, prostredný „F“ a tretí s hlasom „As“, čím dostaneme pekný súzvuk 4 zvonov.⁶ V roku 1924 je vo farskej kronike rozsiahly záznam o privezení a posviacke zvonov: *Zvony, keď ich Müller campanolog v lejárni jako smluve zodpovedajúce odobral boli poslane z Chomutova 25. nov. a došli v osobitnom železničnom voze 6. decembra pred obedom na stanicu. Keď boli zvony, každý na osobitny voz položený a živými kvetmi ovenčeny v nedeľu po obede 7. decembra v otvorenom pochode boli privezené ku kostolu pod väžu. Na predku išlo banderium, a mužstvo, za mužstvom banda, za bandou nával družic v bielom a s venčkami na hlavách zelenými potom vozi*

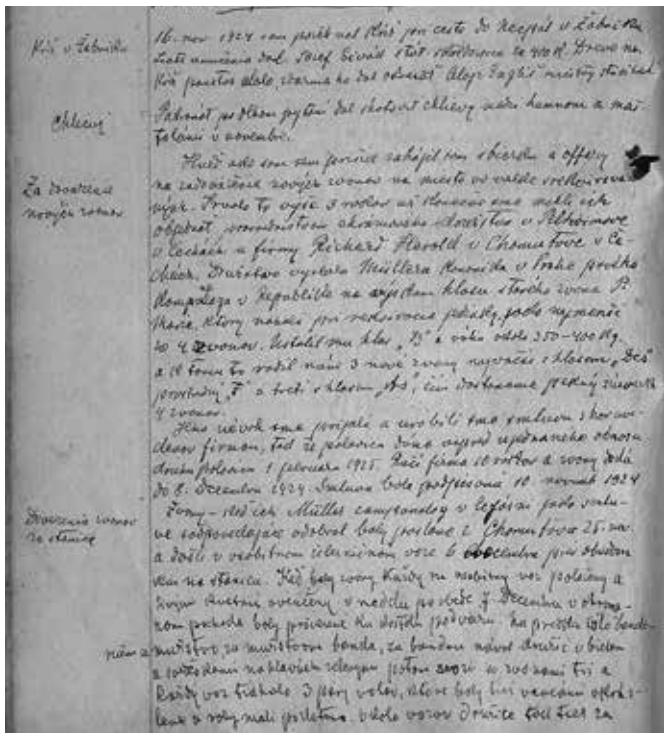
Zvon sv. Antona. Foto: archív autorky.

so zvonami tri a každý voz tiahlo 3 páry volov, ktoré boli tiež vencami okráslene a rohy mali pozlatene. Okolo vozov družice tak tiež za vozami. Za družicami dáva žien. Všetko šlo v štvor radoch. Po stranach stalo tisíce ľudstva. Všetko bolo až k slzom dojate, keď som povedal k tomu primeranú reč. 8. decembra rano o 10-tej, keď povolaný Osv. P. Biskup Marian Blaha nemohol prísť poveril mňa, aby som ich posvätil. Čo sa aj stalo, keď hlboko premyslenú kazeň o význame zvonoch povedal Dp. Ján Tvrď farár z Koša. Krstné matky byly: pri veľkom zvone k pocte sv.

Bartolomeja patrona farnosti Dr. Jána Žirko profesora manželka Ada rod Breštensky a Bedricha Štraus lekárnik manželka rod. Gömöri; pri prostrednom k pocte Sv. Cyrila a Methoda Dr. Štefana Schwarca právníka manželka rod Adámik a Dr. Arnolda Arňann manželka rod. Bednarovič; pri treťom k pocte sv. Antona paduánskeho Dr. Jánova Novák okresného náčelníka manželka Jolana rod. Gramantik a Arpáda Ferency kupca manželka Berta rod. Gramantik, moja žiačka. Po požehnaní bola slávnosťna sv. omša s intenciou (?) Michala Vincent farára z Brezian, Jána Tvrď, farára z Koša a Lukáča Petráš prof. náboženstva na miestnom real. gymnáziume. Sv. omšu slúžil som ja. Pri slávnostiach týchto bolo na tisíce a tisíce ľudu z ce-

Zvon sv. Cyrila a Metoda. Foto: archív autorky.

Historia parochiae 1, s. 152. Foto: archív autoriky.

lého okolia. Prítomné boli miestne spolky: jednota Orla a spolok priemyselnej mládeže pod svojimi zastavami, jednota kat. žien. Po službách božích boli zvony pri strelbe mažiarov na vežu tiahane. Najprv zvon sv. Antona, potom sv. Cyrilla a Methoda a na ostatok sv. Bartolomeja apoštola. O 4 1/2 hodiny sa už zvonilo. Zvonov skutočná váha: Sv. Bartolomej 1860 kg, šírka 1490 mm, Sv. Cyrill a Method 935 kg, š. 1080 mm, Sv. Anton 484 kg, šírka 970 mm.⁷ Odvtedy už nad Prievidzou hlaholili spolu so starobylými zvonmi majestátny Bartolomej, stredný Cyril a Metod a najmenší menom Anton z chomutovskej fabriky Richarda Herolda (1877 – 1945).

Zvonolejárska dielňa Heroldovcov bola založená v Norimbergu v roku 1544. Rodinnú tradíciu liatia zvonov preslávili v 17. storočí Baltazár, syn norimberského zvonolejára Jura-ja. Baltazár Herold pôsobil v rokoch 1648 – 1654 v Bratislave a z tohto obdobia sú zachované nielen zvony, ale i delové hlavne pre Beréniovcov a bronzová krstiteľnica z roku 1650 pre farský kostol v Ilave. Pretrvávajúce kontakty s uhorským prostredím dokladá i neskoršia produkcia jeho dielne presídlenej do Viedne. Najznámejší je veľkolepý zvon Wederin z roku 1674 pre Dóm sv. Martina v Bratislave.⁸ V Čechách má história zvonolejárne Heroldovcov počiatky v 18. storočí.⁹ Richard prevzal chomutovskú firmu od svojho otca Júliusa Herolda mladšieho v roku 1906. Generačne vzdialený Richard svojou kvalitnou výrobou ostal verný dobrej povesti predkov. Jemu sa však paradox spojenia zvonov a zbraní stal osudným. Počas druhej svetovej vojny sa v Heroldovej fabrike vyrábali súčiastky pre vojnové loďstvo Tretej ríše.¹⁰ Po prehre Nemec-ka, z obáv pred dôsledkami tohto obchodu, majster Richard Herold a jeho dvaja synovia spáchali samovraždu. Stalo sa to 8. mája 1945, keď „absurdne a paradoxne“ zanikla viac než tristoročná zvonolejárska tradícia rodiny Heroldovcov.¹¹

Heroldove zvony vo veži farského kostola v Prievidzi¹² sú signované rovnakým nápisom: SLETO OD RICHARDA HEROLDA V CHOMUTOVĚ 1924. Výber patrónov zvonov bol akiste na objednávateľa Antonovi Mišútovi, a ten nadviazal na zrekvirovaný barokový zvon sv. Bartolomeja, preto pre najväčší zo

zvonov nechal vytvoriť nápis SV. BARTOLOMEJU, / PATRÓNE NAŠEJ FARNOSTI, / PRIMLÚVAJ SA ZA NÁS! Kňaz Anton Mišút bol aj aktívnym obnoviteľom cyrilo-metodskej tradície a v júli 1923 iniciátorom významnej celoslovenskej manifestácie k výročiu príchodu solúnskych bratov. Jeho postoj a úcta k sv. Cyrilovi a sv. Metodovi dokladá modlitba na strednom zvone: SVÄTÝ CYRILLE, METHODE, / PROSTE MATKU MARIU, / BY NÁM VŽDY BRÁNILA NAŠU VLAST, / SLOVENSKÚ KRAJINU! Meno tretieho z Heroldových zvonov pripomína samotného objednávateľa Antona Mišúta sociálne motivovanou modlitbou k sv. Antonovi z Padovy: SV. ANTONE, / OTČE CHUDOBŇÝCH, / ORODUJ ZA NÁS! Súčasťou výzdoby zvonového pláštá sú reliéfne polvalcové linky nad úderovým prstencom, ornamentálna bordúra z rozvilín v hornej časti drieku zvona a figurálne reliéfy viažuce sa na nápisy.

Zvon sv. Bartolomeja. Foto: archív autoriky.

Na Slovensku sa zachovalo niekoľko desiatok zvonov Richarda Herolda. Tie prievidzské, monumentálny „Bartolomej“, vznešený „Cyril“, i „Anton“, zohratý s gotickou „Máriou“, znejú tónmi slávy, a možno i bolesti, poslednej heroldovskej generácie zvonolejárův. ■

¹ [SASINEK, Franciscus Victor]. *Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI, ab erecta sede episcopali C.* Ed. Arnoldus-polyi-Stummer. Neosolium : Philipus Machold, 1876, s. 389.

² *Svätý Bartolomej, sluha Boží, svetlo nášho oltára, buď naším ochrancom, oroduj za nás!* Za preklad ďakujem Mgr. M. Púčíkovi.

³ *Nech je požehnané meno Pánovo.*

⁴ Archív Rímskokatolíckej cirkvi, farnosť Prievidza – mesto. *Historia parochiae 1*, s. 149.

⁵ Chránové družstvo pro Republiku československou bolo založené v roku 1922. LUNGA, Radek. *Nové zvony a péče o staré zvonánské památky* [online]. České Budějovice : Biskupství českobudějovické, 2008 – 2010 [cit. 2014-02-27]. Dostupné na: <<http://pamatky.bcb.cz/Zvony>>.

⁶ *Historia parochiae 1*, ref. 4, s. 152.

⁷ *Historia parochiae 1*, ref. 4, s. 152, 153.

⁸ SPIRITZA, Juraj. *Biografický slovník zvonolejárův činných na Slovensku v druhom tisícročí*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2002, s. 35.

⁹ Heroldovci pôsobili v Chomutove od roku 1790. *Zvony v Sudslavě a na Homoli* [online]. Sudslava, 16. 09. 2010 [cit. 2014-02-27]. Dostupné na: <<http://sudslava.webnode.cz/news/zvony-v-sudslave-a-na-homoli/>>.

¹⁰ *Heroldové* [online]. Wikipedie, 2013 [cit. 2014-02-27]. Dostupné na: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Heroldové>>.

¹¹ Za poskytnutie informácií úprimne ďakujem PhDr. Jurajovi Spiritzovi.

¹² Zvony boli zdokumentované na mieste v apríli 2011.

Autori pomníkov padlým v prvej svetovej vojne

JURAJ BABJAK

Napriek tomu, že pomníky padlým v prvej svetovej vojne patria medzi najrozšírenejší druh memoriálnych objektov na Slovensku, stoja takmer na periférii záujmu odbornej literatúry. Autori syntézy Výtvarná moderna Slovenska im vyhradili len malý priestor s konštatovaním, že obvykle nedosahovali dostatočnú umeleckú úroveň. Faktom je, že viacerí významní slovenskí sochári venovali ich navrhovaniu a tvorbe dôležitú časť svojho životného diela. Dôvodom nebola ani akási zanietenosť či vyhranenosť pre túto problematiku, v prvom rade išlo o ekonomické motívy. Napriek tomu, že objednávka pomníka nepriniesla zhotoviteľovi veľký zisk, zabezpečila mu živobytie. Preto domáci tvorcovia často vstupovali do súbehov, alebo prijímali výzvy obcí na ich zhotovenie. Na druhej strane, spomínaný nedostatočný záujem slovenskej umenovedy vysvetľuje historička umenia a výtvarná kritička Ľuba Belohradská tým, že slovenskí medzivojnoví sochári pomníky padlým síce stavali, ale umelecky ich nezvládali. Viaceré sochy a súsošia tvoriace ich súčasť sú proporčne a kompozične nevyvážené, stoja na polceste medzi insitným a vysokým umením. Sochári pri pomníkovej tvorbe častokrát akoby opomenuli dôležitosť zasadenia pomníka do urbanistického prostredia, čo potláčalo ich celkové vyznenie. Takisto veľmi málo experimentovali a zostávali pri osvedčených, vnútorne neprežitých obrazoch vojakov a piet.¹ Pri tvorbe pomníka financovaného z ľudovej zbierky a vystavaného z vôle ľudu skutočne nemohli naplno rozvinúť umeleckú stránku a kreativitu, preto uprednostňovali skôr overené formy a riešenia. Pomníky padlým teda nepatria (väčšinou) medzi umelecky hodnotné exteriérové objekty, to ale neuberá z ich dôležitosti v očiach obyčajných ľudí. Hlavným cieľom tejto štúdie je posúdiť participáciu jednotlivých predstaviteľov našej sochárskej moderny na budovaní pomníkov padlým v prvej svetovej vojne.

Jedným z prvých, ktorí sa venovali tejto otázke, bol budúci nestor sochárstva na Slovensku Ján Koniarek (1878 – 1952). S tvorbou pomníkov sa stretol už počas vojny, keď vytvoril niekoľko nezrealizovaných návrhov. Z tých čias pochádza málo známy, ale z môjho pohľadu významný Koniarkov návrh pomníka padlým pre Tekovskú župu, pravdepodobne pre mesto Levice.² Ako sa sám vyjadril, túžil po tom, aby takéto diela nemusel robiť. Niežeby sa im bol vyhýbal, táto práca však bola slabo platená, a hlavne nemohla uspokojiť jeho výtvarné ambície.³ Po skončení vojny sa presťahoval do Trnavy, ktorá nepatrila medzi centrá umeleckého diania na Slovensku. V získavaní objednávok nebol natoľko úspešný ako bratislavský sochár Alojz Rigele (Alois Riegele) a žil v relatívne skromných podmienkach.

Jedným zo sochárových najvýznamnejších diel je nesporne pomník v Trnave, v meste, kde od roku 1921 žil

Ján Koniarek: Pomník padlým v Trnave. Foto: Archív PÚ SR, K. Klačanská, 2001.

a tvoril. Bronzová Socha padlého, ako ju autor nazval, patrí medzi umelecky najhodnotnejšie plastiky nachádzajúce sa na pomníkoch padlých na Slovensku.⁴ Je neobvykle nadčasová. Hoci muž nie je znázornený v uniforme, z jeho postoja a výrazu je jednoznačná tematika vojenského pomníka. V domácom kontexte je výnimočný i použitý materiál. Bronzovú sochu odliala firma Frantu Anýža v Prahe. Napriek nepochybným umeleckým kvalitám treba podotknúť, že pomník je vzhľadom na svoje umiestenie poddimenzovaný. Hlavným dôvodom toho bol nedostatok financií. Menší pomník vytvoril vo svojej rodnej obci Voderadoch (okres Trnava), kde použil stĺp s krížom. Ďalej zhotovil kamenný reliéf vojaka na pomníku padlým v Kráľovej pri Modre (v minulosti samostatnej obci). Na tomto diele, podobne ako v Trnave, sú prítomné secesné motívy charakteristické pre Koniarkovu tvorbu tohto obdobia. Podobným kamenným reliéfom ako v Kráľovej sochár ozdobil pomník padlým v Suhej nad Parnou z roku 1928. V trnavskom regióne realizoval aj pomník pre obec Bohdanovce. Okrem realizovaných prác tohto typu pochádza od J. Koniarka niekoľko neuskutočnených návrhov sôch a plastik na zvečnenie pamiatky padlých, dnes väčšinou umiestnených v galérii v Trnave nesúcej jeho meno.

Alojz Rigele: Pomník padlým na Murmanskej výšine v Bratislave, 1925 – 1927. Foto: Archív PÚ SR.

V trnavskom múzeu je uložený návrh pomníka pre Bučany (okres Trnava), taktiež nerealizovaný. Pri celkovom hodnotení príspevku Jána Koniarka k skúmanej téme musíme konštatovať, že Koniarkove pomníky, respektíve sochy, sa asi najviac približujú k ceste, ktorou sa uberala tvorba na tomto poli v západnej Európe.

Jedným z najvýznamnejších sochárov, ktorý sa venoval realizácii pomníkov padlým bol Alojz Rigele (1879 – 1940).

Miroslav Frico Motoška: Pomník padlým v Novom Meste nad Váhom, 1935. Foto: Archív PÚ SR, V. Varinský, 1959.

Väčšinu jeho diel možno nájsť v Bratislave, kde prakticky celý život pôsobil. Keďže bol činný už v predvojnovom období, mal napojenie na vyššie vrstvy bratislavskej society (väčšinou nemecké a maďarské), čo mu prinieslo neoficiálny status sochára mesta. Jeho veľkosť a majstrovstvo sa prejavili najmä v pomníkovej a reliéfnej tvorbe. Po prvej svetovej vojne patril medzi menšinových (maďarských) autorov, čo mu paradoxne prinieslo dostatok práce. Získaval objednávky predovšetkým z maďarsky hovoriaceho prostredia, ale aj zo slovenského. V tvorbe pomníkov bol o krok vpred pred slovenskými kolegami (najmä ich mladšou generáciou), dokázal totiž efektívne využívať svoje predvojnové konexie a skúsenosti.

Prvý pomník padlým vytvoril ešte počas vojny. Išlo o monument na pamiatku príslušníkov 13. honvédskeho uhorského kráľovského pešieho pluku postavený na kopci Kamzík nad Bratislavou v roku 1917. Jedným z jeho prvoradých diel je pomník na Murmanskej výšine (dnes ulica Francúzskych partizánov) v Bratislave, na ktorom pracoval v rokoch 1925 – 1927. Zo stavebného materiálu pochádzajúceho zo zničeného pomníka Márie Terézie zhotovil štyri charakteristické skulptúry polfigúr levov. Podľa literatúry ide o jediný pomník na Slovensku vytvorený zo žuly. Podľa osobných spomienok kamenára Alexandra Mahra bola práca na sochách veľmi náročná, pretože sa sochárske dláta pri nárazoch na tvrdú žulu rýchlo opotrebovali, Rigele však pracoval trpezlivo a sám si kúpil nové pracovné nástroje.⁵ V 20. rokoch 20. storočia zhotovil ďalšie významné súsošie na pomník pre obec Kolárovo (okres Komárno). Dominuje mu skupina štyroch postáv – dvoch anjelov držiacich v náručí umierajúceho vojaka, nad ktorými stojí postava Krista. Z rovnakého obdobia je aj socha umiestnená na pomníku padlým na Štefánikovej ulici v Pezinku. Použil podobný motív ako v Kolárove, avšak súsošie tvorí len jedna postava anjela držiaceho v náručí umierajúceho vojaka, za ktorými je kresťanský kríž. Sakrálny motív autor aplikoval aj pri zhotovovaní pomníka padlým v bratislavskom Lamači pred Kostolom sv. Margity (1928). Sochu anjela nahradil sochou Krista s trňovou korunou na hlave, pričom Kristus opäť drží v náručí zomierajúceho vojaka. Plastické vyobrazenie pnieka s lipovou ratolesťou, umiestneného za chrbtom vojaka, svedčí o zohľadnení miestnych nárokov. Zaujímavé je porovnanie pomníkov v Kolárove a Pezinku. Autor síce v oboch prípadoch použil sakrálne motívy, prihliadol však na lokálne rozdiely maďarského a slovenského prostredia vyjadrené najmä v soche vojaka. Zatiaľ čo socha v Pezinku je identifikovateľná len podľa uniformy s polkruhovitými záklopkami na prsných vačkoch, vojak v Kolárove je zobrazený v plnej poľnej s prilbou, ktorá je dobrým identifikačným znakom, typickým najmä pre región s prevahou obyvateľstva maďarskej národnosti. Sochu umierajúceho vojaka veľmi podobnú

soche v Pezinku použil Rigele aj na pomníku v Devínskej Novej Vsi (1920).

Rigele je aj autorom pomníka v Cíferi (okres Trnava), pre ktorý v roku 1928 vytvoril súsošie Krista s umierajúcim vojakom, v podstate totožné so skulptúrou na pomníku v Bratislavskom Lamači vznikajúcom v rovnakom čase.⁶ Výpočet Rigeleho prác tohto druhu sa však týmto nekončí. Je tiež tvorcom Piety na pomníku padlým na (slovenskom) rímskokatolíckom cintoríne vo Svätom Jure (okres Pezinok) z roku 1925 a reliéfu s rovnakým námetom na pomníku v Blatnej na Ostrove (okres Dunajská Streda, 20. roky 20. storočia). Známy je jeho návrh zobrazujúci ležiaceho muža so šípom v hrudi z roku 1925.⁷ V roku 1931 sa zúčastnil súbehu na pomník padlým pre Šamorín, ktorý svojím návrhom vyhral, projekt sa ale nerealizoval. Rigele zhotovil aj menšiu interiérovú Pietu, ktorá sa spolu s pamätnou tabuľou s menami padlých nachádza v rímskokatolíckom kostole v obci Mostová (okres Galanta).⁸ Bol autorom tzv. „železného“ vojaka 13. uhorského kráľovského honvédskeho pešieho pluku umiestneného na dnešnom Hviezdoslavovom námestí v Bratislave. Išlo o jednu z drevených sôch súvisiacich s nadačnými akciami rôznych druhov v čase vojny. Obyvateľstvo pri nich kupovalo klince, ktoré sa následne vbíjali do drevenej sochy. Výťažok z nadácie šiel na vojnové siroty a vojnových invalidov. Sochu slávnostne odhalili 24. mája 1915 za účasti arcivojvodkyne Izabely Habsburskej.

K staršej generácii patril aj nitriansky sochár Július Bártfay (1888 – 1979). S problematikou pomníkov padlým sa stretol už počas prvej svetovej vojny, ktorej sa ako vojak rakúsko-uhorskej armády zúčastnil. Práve smrť priateľa ho mala doviesť k pomníkovej tvorbe. V roku 1918 pracoval (na objednávku armády) so sochárom Alexandrom Fintom na mramorovom súsoší pre pamätník v Nitre.⁹ Náhrobný pomník na vojenskom cintoríne v Nitre-Mlynárčiach zhotovil v roku 1924. Okrem viacerých monumentov je aj autorom pomníka padlým v Palárikove (pôvodne Slovenský Meder) z roku 1937.

Vojtech Ihrský (1899 – 1988) bol predstaviteľom novej generácie tvorcov a jedným zo zakladateľov moderného slovenského sochárstva. Jeho dielo bolo ovplyvnené viacerými významnými českými sochármi, medzi inými Janom Štursom a Ottom Guttfreundom. Bol autorom viacerých známych pomníkov Milana Rastislava Štefánika, Ľudovíta Štúra, či Pavla Országha Hviezdoslava. Pri príležitosti osláv desiateho výročia vzniku Československej republiky vytvoril pomníky padlým v Trenčianskej Teplej a vo Vrútkach. Oba sú monumentálne, no najmä ten v Trenčianskej Teplej je vnímaný ako umelecky nie príliš zvládnutý. K Ihrského tvorbe pre verejné priestranstvá patrí aj pomník v Rajci (okres Žilina). Pri zháňaní objednávok bol natoľko úspešný, že ako jeden z mála Slovákov pracoval na objektoch tohto typu aj v prostredí s maďarskou majoritou. Bol autorom „maďarského“ pomníka v Podunajských Biskupiciach z roku 1936. Po jeho inštalovaní sa zo strany niektorých slovenských Maďarov ozvali kritické hlasy. Problémom nebolo umelecké stvárnenie, ale ikonografia. Sochár napríklad použil vojenské zobrazenie typické pre československú armádu, ktorá s rakúsko-uhorskou mala málo spoločného. Ihrský na sklonku prvej republiky vytvoril aj ďalší pomník padlým v prevažne maďarskom prostredí, v Senci.¹⁰ Od roku 1934 pracoval na objednávke pre Ivanku pri Dunaji, ktorú dokončil až po druhej svetovej vojne.¹¹ Podobný reliéf ako v Ivanke zhotovil na pamätnej

Ladislav Majerský: Pomník padlým, Hliník nad Hronom, 1931. Foto: Archív PÚ SR, K. Ďurian, 2001.

tabuli na radnici v Dolnom Kubíne. Busta M. R. Štefánika vo Zvolenskej Slatine bola pôvodne taktiež súčasťou pomníka padlým. Ihrský sa podieľal aj na sochárskej výzdobe pamätníka v Seredi.

Iným sochárom aktívnym v tvorbe pomníkov bol Miroslav Frico Motoška (1891 – 1956). Tento bansko-bystrický rodák bol na fronte počas vojny zranený dokonca natoľko, že po zvyšok života pracoval plnohodnotne len ľavou rukou. V rámci svojej tvorby vytvoril niekoľko hodnotných sôch a pamätníkov. Preslávil sa ešte za svojich študentských čias, keď realizoval pomník M. R. Štefánika pre americký Cleveland. F. Motoška, ktorý najmä v druhej polovici 30. rokov inklinoval k politike Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, je autorom pomníka padlým v Novom Meste nad Váhom z roku 1935, na ktorom spolupracoval s architektom Jurajom Sládkom.¹² Ich spolupráca sa rozvinula už začiatkom tridsiatych rokov, keď vznikala Pomník Slobody s bustou J. M. Hurbana v Brezovej pod Bradlom (okres Myjava), odhalený v roku 1933. Jeho súčasťou je i tabuľa s menami padlých v prvej svetovej vojne. Od Motošku pochádzala i socha legiónára Petra Zachara v Kláštore pod Znievom.

K známym slovenským sochárom, ktorí pracovali na pomníkoch padlým, sa radí aj Valér Vavro (1911 – 1992). Študent Bohumila Kafku je tvorcom monumentu vo svojom rodnom meste Piešťanoch, situovaného pred Kostolom sv. Štefana. K jeho menu sa viaže pomník padlým v druhej svetovej vojne v Starých Horách (okres Banská Bystrica). K tvorbe pomníkov prispel i Pavol Bán (1892 – 1959), rodák z Tur-

František Draškovič: Pomník padlým v Beckove. Foto: Archív PÚ SR, Š. Bukšár, 1976

čianskych Teplic. Realizoval pomník padlým v prvej a druhej svetovej vojne v Čachticiach (okres Nové Mesto nad Váhom).

Medzi prvoradých slovenských medzivojnových výtvarníkov patrí Ladislav Majerský (1900 – 1965). Majerský prijal výzvu svojej rodnej obce Hliníka nad Hronom a v roku 1931 vytvoril preň monumentálne dielo s pôsobivou sochou vojaka. Autor sa snažil stvárniť pomník preňho charakteristickým spôsobom. Figúra vojaka je poňatá v duchu expresionizmu, dotvorená krížom umiestneným na jeho tele. Pozícia kríža, symbolu kresťanstva a tradície, je našom kontexte ojedinelá. L. Majerský je autorom súsošia vojakov na pomníku padlým v Malackách z roku 1929 a pomníka slobody, veľakrát porovnávanej s pomníkom padlým (prípadne pomníkom padlým legionárom) v Ružomberku. Práca dokončená v roku 1930 sa skladá z troch alegorických scén: „Poroby“, symbolizovanej tromi postavami z ľudu, „Odboja“, znázornenej v troch postavách legionárov, a „Víťazstva“, personifikovaného v postave ženy.

Fraňo Štefanko (1903 – 1974) je autorom pomníka padlým legionárom v Nových Zámkoch z roku 1936, zlikvidovaného potom, ako sa mesto na základe Viedenskej arbitráže stalo súčasťou Maďarského kráľovstva.¹³ Je tiež zhotoviteľom pomníka turčianskych dobrovoľníkov pre mesto Martin, ktorý vznikol v rokoch 1935 až 1937, kvôli druhej svetovej vojne však došlo k jeho odhaleniu až v roku 1945. Ďalším slovenským sochárom, ktorý prežil útrapy frontu a ruského zajatia, bol Jozef Pospíšil (1897 – 1976). Výtvarník pôvodom zo Siladic vytvoril pomník padlým v Trenčianskych Tepliciach v roku 1926.

František Gibala (1912 – 1987) nastupuje na domácu výtvarnú scénu až v druhej polovici tridsiatych rokov. Napriek svojmu mladému veku získal niekoľko pomerne slušných objednávok. Svojou trochou prispel aj k tvorbe pomníkov padlým v prvej svetovej vojne. Je tvorcom (víťazného) návrhu sochy padlého vojaka pre nerealizovaný pomník, ktorý plánovali v roku 1938 vybudovať (spolu s bustou M. R. Štefánika) v Banskej Štiavnici.¹⁴

K mladšej generácii patril i František Draškovič (1911 – 1979), realizátor pomníka padlým v Beckove, na ktorom vyobrazil Karola Bôrika, hrdinu z roku 1848. Draškovičovým generačným druhom je aj autor pomníka padlým v Ladcoch Ján Hučko (1910 – 1973). Mnohé pomníky padlým na južnom Slovensku sa spájajú s osobnosťou komárňanského rodáka, maďarského sochára Gyulu (Júliusa) Berecza (1894 – 1951). Berecz vytvoril niekoľko veľmi pozoruhodných skulptúr. Pomníky s jeho sochami sú na prvý pohľad identifikovateľné. Je autorom sochy leva v obci Zemianska Oľča (okres Komárno), ako aj sochy padlého na pomníku v Čalovci (okres Komárno).

Pomníkovej tvorbe na Slovensku, samozrejme, pomáhali aj českí sochári, aj keď išlo skôr o autorov lokálneho významu. Príkladom môže byť hodonínsky sochár, autor výzdoby viacerých kostolov a pomníkov Ferdinand Štábla (1916 – 1979), ktorý dodal pomník pre obec Kunov (dnes časť Senice).¹⁵ Pre úplnosť dodávam i mená niektorých sochárov, ktorí pracovali na pomníkoch po roku 1945. Akademický sochár Jozef Mazan pracoval na pomníku na cintoríne Slávičie údolie. Ten vznikol po úprave, resp. likvidácii starých vojenských hrobov v roku 1965. Podobne, po úprave Verejného cintorína v Košiciach, vznikla v roku 1983 skulptúra od sochára Juraja Bartusza.

Z predošlých riadkov vyplýva, že obce (alebo spolky) si pri objednávaní a zhotovovaní pomníka nevyberali väčšinou náhodne. Ak to bolo možné, projekt bol zadaný rodákovi alebo aspoň umelcovi, ktorý mal k lokalite pozitívny vzťah. Nemožno ale zabúdať na ekonomické dôvody, keď obec chcela pomôcť objednávkou konkrétnemu sochárovi. V menších obciach, ktoré si nemohli dovoliť umeleckú objednávku, bol autorom najčastejšie miestny umelec alebo kamenár, ktorý vychádzal najmä zo skúsenosti s náhrobnými kameňmi. To sa, samozrejme, často krát odrazilo v kvalite sochárskej práce. Ako príklad možno uviesť sochára či kamenára Jozefa Pripka, realizujúceho pomník na Dobrej Vode (okres Trnava).

Niektoré pomníky boli zhotovené kamenárskymi pomníkovými a kameňosochárskymi dielňami ponúkajúcimi výstavbu pomníkov podľa vopred pripraveného modelu alebo zobrazenia. Takou bola napríklad firma Beck – Soják zo Strážnice alebo firma Komenský z Bratislavy. Pomník padlým v Skalici síce navrhol akademický sochár Metod Kocourek (1885 – 1975), ale samotnú výrobu realizoval kamenársky podnik O. Veselého v Ivanovciach.¹⁶ K výberu zo zoznamu vopred pripravených návrhov boli obce nabádané ešte počas vojny, najmä z dôvodu, aby sa predišlo budovaniu nevkusných, respektíve umelecky menej hodnotných sôch a pomníkov. Z rovnakého dôvodu bola československým ministerstvom školstva a národnej osvety organizovaná súťaž na ich návrhy. Firmy ponúkajúce výstavbu pomníka chceli v prvom rade uľahčiť obciam ich realizáciu a popri tom garantovali relatívnu umeleckú hodnotu sôch. V tom prameni skutočnosť, že pomníky v rôznych lokalitách sú identické, respektíve podobné. Pomníky v obci Láb (okres Malacky), vo Viničnom

(okres Pezinok) a Moravanoch nad Váhom (okres Piešťany) sú na prvý pohľad rovnaké. Skladajú sa z podstavca a súsošia vojaka objímajúceho ženu v kroji. Dotvára ho socha dieťaťa pri nohách oboch postáv. V niektorých prípadoch išlo o premiestnenie, respektíve o iné rozmiestnenie sôch. Pomník tak pôsobí autenticky, ale pri detailnejšom obhliadnutí sú badaateľné podobnosti s iným dielom.

Dôležitým prvkom ovplyvňujúcim vzhľad pomníka bol materiál. Pri hodnotení pomníkov padlým z hľadiska materiálov použitých pri ich tvorbe je zjavné, že výber závisel od financií. Pri tvorbe sôch je častým použitie liateho betónu, a to aj pri prácach zhotovených akademickými sochármi. Liaty betón patril medzi najlacnejšie možnosti, no jeho negatívom boli nedostatočná tvárnosť a v niektorých prípadoch trvácnosť. Aj z tohto dôvodu si niektoré pomníky vyžadujú rekonštrukciu, u iných je až obdivuhodné, aký je materiál stály. Pri použití kameňa voľba častokrát padla na pieskovec. Opätovne hlavne preto, že bol lacný, relatívne dostupný a tvárny. Pre kameňosochárske dielne a samotných sochárov predstavoval akúsi zlatú strednú cestu. Sochy z pieskovca pôsobili po estetickej stránke lepšie ako skulptúry z betónu. Viacero pomníkov bolo vyrobených z niekoľkých kusov kameňa, ktoré boli vo finálnej fáze spojené. V iných prípadoch bol pomník kvôli transportu rozrezaný a neskôr zlepený. Pieskovcové sochy nie sú však veľmi odolné voči vplyvom počasia a mechanickým poškodeniam a časom musia byť reštaurované. Iný druh kameňa sa pri pomníkoch padlým objavuje individuálne. Žula bola použitá na pomníku na Murmanskej výšine v Bratislave.

Na obklady, ako aj na tabule s menami padlých sa zvyčajne používal mramor, niekedy umelý kameň. Voľba materiálu bola otázkou financií a dostupnosti. Časté sú prípady tehlových pomníkov s klasickou omietkou. Pomník v Oravskej Lesnej (okres Námestovo) bol postavený z čadičových blokov. Bronz sa u pomníkov padlým na Slovensku vyskytuje ojedinele. Tie, na ktorých sa uplatnili bronzové prvky, patria medzi umelecky hodnotnejšie. Použitie bronzu bolo, samozrejme, finančne náročnejšie, najmä keď platilo zvykové pravidlo, pri ktorom autorovi mala byť vyplatená rovnaká suma, ako náklady na odlatie samotnej sochy. Sochári boli však pre nedostatok financií, resp. pre čo najnižšie náklady nútení prijať nižšie odmeny. Jedinou zlievarňou v Československej republike, ktorá sa špecializovala na odlievanie bronzových sôch, bola firma Franta Anýž z Prahy. Dve celobronzové sochy na pomníkoch padlým v slovenskom prostredí sú dielami Jána Koniarka (v Trnave) a Ladislava Majerského (v Hliníku nad Hronom). Bronz umožnil autorom zobrazovať prvky a tvary, ktorých tvorba pri použití akéhokoľvek druhu kameňa nebola možná. Bronzové prvky sú napríklad súčasťou pomníkov v Novom Meste nad Váhom (vojenská prilba s lipovou ratolesťou, meč), v Čachticiach (tvár vojaka v prilbe) alebo v Klížskej Nemej (turul so šablou v pazúroch).

Okolnosti výstavby každého pomníka ako jeho ikonografia, tvarová štylizácia či materiál boli vždy otázkou množstva finančných prostriedkov. Keďže tieto peniaze pochádzali takmer výhradne z príspevkov obyčajných ľudí, konečný obraz bol väčšinou skromný. Štát sa finančne nepodieľal, pretože oficiálne podporoval uctenie pamiatky padlých československých legionárov. Drvivá väčšina pomníkov padlým v prvej svetovej vojne na Slovensku je tak prirodzeným produktom historickej pamäte obyvateľstva. ■

Pavol Bán: Pomník padlým v Čachticiach. Foto: Archív PÚ SR, V. Varinský, 1959.

¹ ABELOVSKÝ, Ján – BAJCUROVÁ, Katarína. *Výtvarná moderna Slovenska*. Bratislava : Slovart, 1996, s. 161.

² BARTOŠOVÁ, Zuzana – BELOHRADSKÁ, Ľuba – RAJČEVIČ, Uriša – KURACI-NOVÁ-VALOVÁ, Martina. *Sochár Ján Koniarek*. Trnava : Galéria Jána Koniarka v Trnave, 2008, s. 182.

³ ŠTEFUNKO, Fraňo. *Ján Koniarek, črty o jeho živote a diele*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955, s. 45.

⁴ ŠTEFUNKO, Ján Koniarek ..., ref. 3, s. 158.

⁵ LEHEL, Zsolt. *Alojz Rigele*. Bratislava : Marenčin PT, 2008, s. 122.

⁶ BERNADIČ, Ladislav (ed.). *Cífer, vlastivedná monografia*. Bratislava : Obzor, 1991, s. 137-139.

⁷ LEHEL, Alojz Rigele..., ref. 5, s. 42.

⁸ *Mostová – obec Esterházyovcov* : Malá vlastivedná knižnica č. 144. Komárno : KT, 1999, s. 8.

⁹ HUČKOVÁ, Marta. *Július Bártfay 1888 – 1979 / Lyrik, ktorý prebásňoval skutočnosť* : katalóg vydaný pri príležitosti 120. výročia narodenia autora k retrospektívnej výstave – Salón Nitrianskej galérie 23. júl – 31. august 2008. Nitra : Nitrianska Galéria, 2008, s. 11.

¹⁰ *Nový svet* : Slovenský obrázkový, spoločenský, kritický týždenník, roč. 11, č. 46, 14. 11. 1936, s. 13.

¹¹ ŠKULAVÍK, Peter (ed.). *Ivanka pri Dunaji v plynutí času, 1209 – 2008*. Ivanka pri Dunaji : Obec Ivanka pri Dunaji, 2009, s. 318.

¹² VÁROSS, Marian. *Slovenské výtvarné umenie 1918 – 1945*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 146.

¹³ *Nový svet* : Slovenský obrázkový, spoločenský, kritický týždenník, roč. 11, č. 46, 14. 11. 1936, s. 17.

¹⁴ *Národný hlásnik*, roč. 4, č. 16, 15. 4. 1938, s. 7.

¹⁵ BENŽA, Mojmir (ed.). *Senica, dejiny mesta*. Senica : Mestský úrad Senica, 1996, s. 167.

¹⁶ *Nový človek* : Výchovný časopis pre ľud i mládež, roč. 6, č. 10, 1927, s. 77.

Komárňanské pamiatky vzniknuté po prvej svetovej vojne

IMRICH TÓTH

V meste Komárno sa nachádzajú tri národné kultúrne pamiatky viažuce sa na udalosti po ukončení prvej svetovej vojny, ktorej jedným z dôsledkov bolo rozpadnutie Rakúsko-Uhorska a vznik prvej Československej republiky. Po stanovení demarkačnej čiary mocnosťami Dohody začalo československé vojsko koncom roku 1918 (predovšetkým po príchode československých legionárov z Talianska) postupne obsadzovať dnešné územie Slovenska. Mesto Komárno bolo obsadené 10. januára 1919 legionármi 39. streleckého pluku. V meste ostal dislokovaný I. prápor pod velením majora Antonína Basla.

Následné udalosti na jar roku 1919, predovšetkým po vyhlásení Maďarskej republiky rád vedenej Béloom Kunom, viedli k „čiernemu prvému máju“ v Komárne. Hlavnými iniciátormi akcie boli revoluční robotníci z okolia (predovšetkým z miest Győr, Komárom, Tatabánya, Tata), ktorí sa na útoku podieľa-

Československí legionári obsadili most v Komárne, 1919. Zdroj: Archív KPÚ Nitra.

hodinách a zahájili protiútok, ktorého výsledkom bol ústup maďarských jednotiek späť cez Dunaj.

V juhovýchodnom rohu rímskokatolíckeho cintorína (sektor I) sa nachádza spoločný hrob a pomník československých legionárov padlých v týchto bojoch. Pomník od neznámeho autora bol postavený v roku 1928 na základe iniciatívy *Spoločnosti pre odhalenie pomníka*. Pozostáva z platô, ktoré tvoria tri schodiskové stupne so stĺpkami v nárožiach. Na stupňoch je umiestnený pomník na spôsob tumby. Túto predstavujú dve kubusovité hladké hmoty uložené na sebe. Horná časť je horizontálne členená rímsami, medzi ktorými sa nachádzajú v nárožiach hladké štvorboké stĺpiky. Pomník obdĺžnikového pôdorysu je zhotovený sčasti z tehál, sčasti z betónu, povrchová úprava je vyhotovená omietnutím, resp. na spôsob umelého kameňa – terazzo. Na priečelí v spodnej časti tumby je nápis PADLÝM ZA SLOBODU. V hornej časti tumby je sekundárna pamätná tabuľa z čierneho mramoru s menným zoznamom 25 padlých. Areál pomníka so spoločným hrobom má rozlohu 4,5 x 2,5 metra a je vymedzený nárožnými štvorbokými stĺpkami, ktoré boli pôvodne pospájané ukotvenou kovovou reťazou. Výraz súčasného pomníka je výsledkom obnovy realizovanej v roku 2001 mestom Komárno, keďže objekt bol v priebehu druhej polovice 20. storočia značne devastovaný. Hrob spoločne s pomníkom bol v roku 1996 vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku (č. ÚZPF 10996/0).

V severozápadnej časti rímskokatolíckeho cintorína (sektor O) sa nachádza spoločný hrob 102 neznámych revolučných robotníkov padlých 1. mája 1919 v boji o Komárno. Priestor hrobu obdĺžnikového pôdorysu s rozmermi 25 x 2,2 m je vymedzený obrubou členenou pylónmi na de-

Pomník československých legionárov v Komárne. Foto: I. Tóth.

li v najväčšom počte. Priebeh bojov, ktoré začali v noci na 1. mája 1919 delostreleckou palbou na československé pozície, nie je úplne jednoznačný. K prvému stretu došlo pravdepodobne na železničnom moste cez Dunaj, kde pozície československých legionárov premošli a odtiaľ postupovali do mesta viacerými smermi. Major A. Basl požiadal o pomoc 34. strelecký pluk z Nových Zámkov. Posily dorazili v ranných

vät' polí. Pylóny sú navzájom pospájané ťažkými kovovými reťazami. V priečnej osi hrobu, v mieste záhlavia, je hrob rozšírený o jedno pole, kde je umiestnený pomník rozmerov 1,1 x 0,8 x 2,3 m od neznámeho autora. Pomník novoklasicistického slohového výrazu z prírodného kameňa ružovej farby (tardos) je osadený na stupňovitom podstavci, má tvar štvorbokého hranola s hladkými stranami ukončeného rímsou, nesúcou nadstavec, na dlhších stranách ktorého sú malé trojuholníkové štíty ohraničené na rohoch hladkými akrotériami. Vo vrchole je ozdobná plastická váza. Na čelnej strane pomníka je rytý farebne zvýraznený nápis v maďarskom jazyku, vo voľnom preklade: *1. mája 1919. Na pamiatku 102 bezmenných súdruhov, ktorí zahynuli v revolučných bojoch.* Hrob spoločný s pomníkom z roku 1919 je vo vlastníctve Mesta Komárno a rímskokatolíckej cirkvi a bol vyhlásený za kultúrnu pamiatku v roku 1963 (č. ÚZPF 293/0).

Spoločný hrob a pomník maďarských robotníkov padlých v boji o Komárno. Foto: I. Tóth.

V súčasnosti asi najznámejšou slovenskou osobnosťou viažucou sa na vznik Československej republiky v roku 1918 je generál Milan Rastislav Štefánik. Po jeho tragickej smrti niesol pluk dislokovaný v komárňanskej pevnosti oficiálne pomenovanie *12. peší pluk Gen. M. R. Štefánika*.

Vojaci si každoročne pripomínali výročie úmrtia M. R. Štefánika a z dôvodu dôstojnejšej oslavy sa v roku 1929 objavila myšlienka vyhotovenia pamätníka. Už v novembri toho istého roku sa začali zemné práce pre pomník v parku Anglia, ktorý je situovaný pred komárňanskou pevnosťou (presnejšie medzi časťou Novej pevnosti a historickým jadrom mesta). Vyhotovením plánov na parkovú úpravu okolia a podesty bol poverený významný slovenský architekt Dušan Jurkovič a vyhotovením samotnej bronzovej sochy známy český sochár Otakar Španiel z peňazí, ktoré na tento účel sami vyzbierali vojaci pluku. Slávnostný deň odhalenia pomníka sa konal 4. mája 1930. Jurkovičovskú podestu z neomietnutých tehál so špárovaním dopĺňala majestátna bronzová socha M. R. Štefánika v nadživotnej veľkosti (výška cca 2,5 metra), ktorú dal Otakar Španiel odlieť pražskou firmou Frantu Anýža. Postava M. R. Štefánika je realisticky stvárnená ako stojaca figúra muža vo vojenskej uniforme generála, s napnutou hrudou a rozkročenými nohami vo vojenských čizmách, s ľavou nohou vykročenou. Hlavu drží vzpriamene a oči upierajú pohľad vpred. V pravej ruke drží pri tele zvinutý dokument a ľavou rukou pred telom sa opiera o šablú. Pomník, ktorý bol vyhlásený za kultúrnu pamiatku v roku 1970 (č. ÚZPF 2097/0) je v súčasnosti osadený na sekundárnom podstavci (pôvodný Jurkovičov podstavec sa rozkradol pri nespočetných prekládkach a putovaniach sochy) – štvorbokom betónovom podstavci rozmerov 1 x 1 x 2,5 m, obloženom travertínovými doskami. Na čelnej strane vo vertikálnej osi podstavca je uložená pamätná tabuľa rozmerov 0,6 x 0,25 m z bieleho mramoru s nápisom **GENERÁL Dr. M. R. ŠTEFÁNIK**. Pôvodný nápis zhotovený z bronzových písmen bol v roku 1996 poškodený. Osud pomníka od jeho odhalenia v roku

Foto: I. Tóth.

1930 až po súčasnosť je zrkadlom slovenských dejín v 20. storočí. Po viedenskej arbitráži v novembri 1938 bol 12. pluk M. R. Štefánika redislokovaný do Banskej Bystrice a s ním putovala i socha Štefánika, kde ju postavili pod vrch Urpín.

Tu zotrvala do konca druhej svetovej vojny. Návrat sochy späť do Komárna a jej znovuodhalenie sa uskutočnilo na podnet Matice slovenskej v Komárne dňa 9. mája 1948 na radničnom námestí, kde sa dovtedy nachádzala socha generála Klapku (socha významného predstaviteľa maďarských revolučných udalostí rokov 1848/49 bola odstránená už v roku 1945). V roku 1952 bola socha Štefánika opäť odstránená a uložená v kazematách pevnosti. Ďalším slávnostným dňom bol 4. máj 1968, keď bol pomník opäť

Pamätník M. R. Štefánika v parku Anglia v Komárne. Zdroj: Archív KPÚ Nitra.

odhalený a umiestnený v ružovom sade pred termálnym kúpaliskom. V roku 1974 bola socha zas likvidovaná a uložená v depozitári Podunajského múzea. Na verejnosť sa dostala až po šiestnástich rokoch 28. 10. 1990, keď bola osadená v severozápadnej časti parku pred budovu Matice slovenskej (býv. Dom ROH). Obnovu sochy realizoval akademický sochár János Nagy a park bol premenovaný na Námestie M. R. Štefánika. ■

Delostrelecké opevnenie z prvej svetovej vojny v Bratislave-Dúbravke

NAĎA KIRINOVICOVÁ

Na jeseň roku 2013 pribudli do registra nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok unikátne objekty vojenského stavitelstva prvej svetovej vojny, ležiace na úbočí masívu Dúbravskej hlavice nad bratislavskou Dúbravkou. Ide o tri zachované, preskúmané a zdokumentované bunkre z prvej svetovej vojny vybudované ako súčasť delostreleckého opevnenia zameraného na obranu Mosta cisára Františka Jozefa (tzv. Starý most) cez Dunaj, ktorá bola súčasťou plánovanej obrany Viedne. Predmostie malo chrániť opevnenie situované na svahoch Malých Karpát v línii Devínska kobyľa, Dúbravská hlavica, Železná studnička, Kamzík.

Opevnenie tvorili podzemné bunkre, tzv. kaverny, ktorých počet sa na území Bratislavy odhaduje na viac ako 50, z toho 8 sa nachádza na Dúbravskej hlavici. Kaverny pred-

Dúbravka, kaverna č. 1, vstupný portál, stav v roku 2013. Foto: Ľ. Vodička.

fikovaných odborníkov, najmä na banské práce. Pôdorysne ide o zalomené chodby. Po prerazení chodby (štólne) v určenom smere a sklone v obdĺžnikovom alebo lichobežníkovom priereze sa pristúpilo k dobudovaniu vybetónovaných uzáverov a výdreve objektu (drevo slúžilo ako ochrana pred odštípenými kúskami betónu v prípade explózie a ako tepelná izolácia). Objekty boli konštrukčne riešené ako kameňom a oceľou vystužované betónové steny, pričom do hmoty ešte čerstvého betónu boli vkladané aj veľké kamene a skaly, ktoré mali konštrukciu ešte viac stužiť. Podstatnú časť objektov tvorí priestor (priesieň, resp. hlavná sieň) vyhlbený do skalného masívu. K podzemným bunkrom patrili aj vetracie a únikové šachty spevnené betónom, prípadne ďalšie umelo vybudované komory a priestory rovnako vybetónované. Každý z objektov má zachovaný vstupný otvor – portál a zadný núdzový výlez, ktoré ako jediné viditeľné súčasti tohto pomerne zložitého podzemného stavebného diela, zostali rozpoznateľné aj na povrchu. Ku kavernám, resp. fortifikácii celej Devínskej brány a príslušného okolia, patrili pôvodne aj rôzne ďalšie žienijné prekážky, napr.

Dúbravka, kaverna č. 2, stav po obnove, február 2014. Foto: Ľ. Vodička.

stavovali podzemné úkryty razené do skalného masívu, prístupné chodbou, ktoré slúžili ako úkryt vojakov, zbraní, streliva a ostatného materiálu pred nepriateľskou strelbou. Išlo o stavebne náročné diela, keďže prípravné práce a ich samotná výstavba si vyžiadala nielen dlhší čas, ale aj kvali-

kolové zátarasy, záseky, barikády, mínové polia a pod., ktoré však boli väčšinou budované z netrvanlivých materiálov a dodnes sa nezachovali. Práce na kavernách prebiehali najskôr medzi augustom 1914 a októbrom 1915, pod taktickým usmernením veliacich dôstojníkov, ktorí pravdepodobne

stanovili aj ich architektonické (tvarové a materiálové) riešenie. Datovacím prostriedkom je v prípade dúbavských kaverien zachovaný nápis vyrytý do steny kaveriny č. 3 s rokom a menom staviteľa-vojaka – 1915 *Martanovis Martan*. S veľkou pravdepodobnosťou tieto opevňovacie práce prebiehali priamo pod dohľadom najvyššieho velenia rakúsko-uhorskej armády, keďže línia opevnených kaverien bola bu-

Dúbavka, kaverna č. 2, stav po obnove – interiér (2014). Foto: Ľ. Vodička.

dovaná v smere predpokladaného pohybu nepriateľských vojsk smerom na Viedeň (kaveriny obdobného typu boli identifikované na svahoch Hundsheimer Berge nad rakúskym mestečkom Hainburg).

Vzhľadom na vývoj vojnovej situácie (vstup Talianska do vojny a budovanie opevnenia na rakúskom južnom brehu Dunaja, zdokonalenie vojenskej techniky, ktorej kaveriny zakladané na začiatku vojny už neboli schopné úspešne čeliť) Ministerstvo vojny v roku 1916 nariadilo likvidáciu opevnenia. Permanentné objekty (kaveriny) boli odstránené alebo, ako v prípade dúbavských, zachované v pôvodnom stave, no vchod bol aspoň zahádzaný skalami tak, aby bola kaverna neidentifikovateľná v teréne. K likvidácii kaverien došlo, ako vieme zo záznamu v pamätnej knihe Dúbavky, už v roku 1917.

Hoci kaveriny zrejme neboli nikdy prakticky využité v obrane, predstavujú jeden z významných zachovaných hmotných dokumentov vojnových udalostí prvej svetovej vojny na území Slovenska. Vzhľadom na stav zachovania podstatnej miery pôvodného rozsahu, pôdorysu chodieb a šácht, materiálového a stavebno-technického riešenia, prípadne niektorých špecifických prvkov (kovové držiaky na karbidové lampy), sú významným dokumentom vojenského staviteľstva tohto

obdobia na Slovensku. Porovnateľné príklady sú známe len zo zahraničia.

Historická a spoločenská pamiatková hodnota, ktorej sú nositeľmi, je v súčasnosti náležite prezentovaná vďaka aktivitám občianskeho združenia Bunkre v spolupráci s mestskou časťou Bratislava-Dúbravka. Práce, na ktorých začiatku bola identifikáciou kaverien v teréne a ich postupné čistenie, majú za cieľ postupne obnoviť a prístupniť jednotlivé objekty. V súčasnosti sú takmer ukončené práce na kaverne č. 2, ktorá už dlhšie slúži návštevníkom v rámci organizovaných prehliadok. Zámerom mestskej časti Bratislava-Dúbravka je zapojenie objektov kaverien do plánovaného náučného chodníka, ktorý by viedol v prostredí zalesneným terénom Dúbavskej hlavice. Kaveriny, situované pomerne blízko pri sebe, by mali slúžiť ako múzeum v prírode, v interiéri s expozíciou nálezov a artefaktov nájdených pri obnovovacích prácach. Aktívne a aj pre laického návštevníka atraktívne využitie pamiatky má nespornú edukačnú náplň, na základe ktorej bude možné sprostredkovať historické udalosti obdobia prvého globálneho konfliktu aj najmladšej generácii. V rámci pamiatok prvej svetovej vojny, ktoré majú výlučne memoriálnu funkciu (pomníky, pamätníky, vojnové cintoríny), sú kaveriny špecifickou pamiatkou vojenského staviteľstva, ktorá in situ dokladá úlohu, akú slovenské územie zohralo v bojových, resp. obranných operáciách počas tzv. Veľkej vojny. ■

Dúbavka, kaverna č. 3, nápis s vročením a menom staviteľa. Foto: Ľ. Vodička.

Zdroje:
Opevnenie bratislavského predmostia – Dúbavská Hlavica, sprievodca históriou a obnovou. (Rkp.). Bunkre, o. z., 2013.
www.bunkre.info

Jozef Sziklai - staviteľ oltárov a rezbár z horného Ponitria

Príspevok k vymedzeniu diela

TOMÁŠ KOWALSKI

Napriek značnému počtu jestvujúcich pamiatok sakrálné výtvarné umenie záveru 19. a prvej polovice 20. storočia dlho nepatrilo medzi oblasti primeraného záujmu zo strany dejepisu umenia. Intenzívnejší výskum, sústredený na jednotlivé autorské osobnosti však prináša zistenia, ktoré formujú plastickejší obraz o výtvarnej tvorbe uvedeného obdobia.

Dielo nováčkeho rezbára Jozefa Sziklaia, ako súčasť rozsiahlej výtvarnej tvorby v duchu historizujúcich novoslohov,¹ patrí k málo známym kapitolám v umení Slovenska. Doterajšia biografická, súpisová a regionálna literatúra² venuje Sziklaiovi len okrajovú pozornosť, uvádza v podstate základné životopisné údaje, spracované čiastočne podľa spomienok rezbárovej najmladšej dcéry Ruženy Donátovej (1919 – 2011). Evidencia tvorby je neúplná a celkom chýba umeleckohistorické vyhodnotenie a zaradenie do širších súvislostí a vzťahov.

Jozef Sziklai (tiež Sziklay, Siklai, Siklay;³ 1853 – 1934) pochádzal z Lomnice, dnes miestnej časti obce Liešťany (okr.

Rodinný portrét J. Sziklaia, Fotoateliér A. Krause a syn, Prievidza, po roku 1901. Repro: autor.

Trenčianske Mitice, hlavný oltár sv. Juraja. Foto: autor.

Prievidza), zapísaný bol do matriky narodených farnosti Nitrianske Rudno.⁴ Vyučil sa v dielňach tirolských rezbárov a staviteľov oltárov⁵ pracujúcich na princípe preberania výtvarných predlôh a vzorov rôznej slohovej proveniencie.⁶ Album ornamentálnych motívov baroka a rokoka,⁷ zachovaný v torze Sziklaiovej pozostalosti v rodinnom majetku, preukazuje i tento postup umeleckej tvorby.

Tamže zachované nevelké drevené reliéfy Zvestovania, Narodenia a Krista na Olivovej hore majú sochársky charakter a nepochybne mali byť súčasťou oltárnych celkov. K prvým dvom uvedeným reliéfom sa zachovali vzorové kresby ceruzkou na pauzovacom papieri. Súbor obsahuje aj kresby kompozícií Noemovej archy a Mojžiš vztyčuje medeného hada (Nm 21, 4–9; Jn 3, 14); druhá z nich je datovaná vo Viedni roku 1892. V prípade vierohodnosti datovania možno tento súbor považovať za najstaršie preukázané diela J. Sziklaia.

Hlavný oltár Kostola Milosrdných sestier v Budapešti na Ménesi út (XI. obvod) podľa súčasných poznatkov sa javí ako jedna z prvých väčších prác J. Sziklaia. Dielo mu vynieslo priazeň ministra kultu a vzdelávania Jána Zichyho (vo funkcii 1910

– 1913) a ponuku profesorského miesta na štátnej vysokej škole umeleckých remesiel.⁸ Rezbár však neprijal pôsobenie v hlavnom meste.⁹ Podľa údajov opakovaných v literatúre (ref. 2) asi v roku 1906 sa usadil v Novákoch (okr. Prievidza), kde nadviazal na činnosť staršej rezbárskej dielne, zriadenej ministerstvom kultu a vzdelávania prostredníctvom spolku FEMKE. Túto dielňu okolo roku 1890 presťahovali do Chvojnice (okr. Prievidza),¹⁰ prešla pod správu bojnického panstva a roku 1908 zanikla.¹¹ Sziklaiov závod na vyhotovovanie kostolného zariadenia sídlil v Novákoch neďaleko železničnej stanice, v rodičovskom dome manželky Anny (ul. Gašpara Košťála).¹²

Zákazková a účtovná kniha rezbárskej dielne J. Sziklaia sa nezachovala.¹³ Pokus o katalogizáciu rozsiahlej tvorby oltárov a vnútorného zariadenia kostolov najmä v regióne horného a stredného Ponitria preto vyžiada ďalší špecializovaný topografický a porovnávací umeleckohistorický výskum.¹⁴

Sziklaiove sakrálné realizácie sa rozpoznateľne vyznačujú ucelenosťou výrazne architektonickej výstavby oltárneho celku. Archa je tvorená spektrom prvkov a článkov – stĺpy, zdvojené stĺpy, niky uzavreté poloblúkmi, vlysy konzoliek a oblúčikov, vežičky, kupolky a ďalšími. Vyhotovené sú minucióznou rezbárskou prácou s efektom dekoratívnosti. Preukazujú zjavnú inšpiráciu tvaroslovím benátskeho Chrámu sv. Marka, ale aj tamojšej renesančnej architektúry (Mauro Codussi, Pietro Lombardo). Významným príkladom je hlavný oltár Nanebovzatia Panny Márie v Chynoranoch (okr. Partizánske), ktorý podľa súčasného stavu poznania patrí medzi prvé monumentálnejšie práce v regióne horného Ponitria.

Chynorienský oltár je redukovanou realizáciou kresbového návrhu bez uvedenia lokalizácie, ktorý sa zachoval v pozostalosti. Kresba zobrazuje oltárny celok s ústrednou nikou (s charakteristickým pásom kruhových medailónov usporiadaných do polkruhu),¹⁵ po jej stranách mali priliehať až tri bočné niky so sochami anjelov (časť oltára vpravo mala byť zalomená a predstupujúca do priestoru). V Chynoranoch sa realizoval len jeden pár bočných ník s postavami uhorských kráľovských svätcov (sv. Imrich, sv. Štefan). Oproti kresbe je taktiež zmenená typológia ústrednej figúry: Máriu¹⁶ z tzv. Zázračnej medaily (Médaille Miraculeuse, 1832 – 1836) podľa vízie francúzskej rehoľníčky sv. Kataríny Labouré nahradil v súlade s patrocíniom kostola súsoším jej Nanebovzatia v sprievode dvojice anjelov, opakujúcim rovnomennú kompozíciu Guida Reniho (1642).¹⁷ Oltár v hodnote 10-tisíc zlatých venoval miestny obyvateľ Juraj Marko; zrejmom príležitosťou jeho vzniku bola obnova staršieho barokového kostola, spojená s rozšírením o bočné lode roku 1908.¹⁸

Ikonografický typ Márie podľa Zázračnej medaily použil Sziklai v hlavnom oltári Immaculaty v Horňanoch (okr. Trenčín). Súpis pamiatok určil oltár ako pseudorománsky, z 20. storočia.¹⁹

Pre kostol v susednej obci Dežerice (okr. Bánovce nad Bebravou) z roku 1904, *inšpirovaný klasicizmom a romantickou gotikou*,²⁰ objednali v Sziklaiovej dielni kompletne vnútorné zariadenie: hlavný oltár sv. Martina, bočný oltár Panny Márie, krstiteľnicu, kazateľnicu a zastavenia krížovej cesty na stenách.²¹ Stavba kostola bezpochyby datuje aj jeho vybavenie, ktoré nie je priveľmi rozporné s časom príchodu Sziklaia do Novák, uvádzaným „okolo 1906“. Podobne rozsiahle súbory prác realizoval v *prvých rokoch 20. storočia* aj pre Kostol sv. Filipa a Jakuba ml. v Nitrianskych Sučanoch (okr. Prievidza), z nich hlavný oltár zdobí obraz titulárnych svätcov;²² alebo pre známy dvojvežový románsky Kostol Všetkých svätých v Diviakov nad Nitricou (1911).²³

Kompozíciu Nanebovzatia Panny Márie podľa G. Reniho, osvedčenú už v Chynoranoch (1908), použil Sziklai taktiež pre rovnomenný oltár, dodaný pre obec Trenčianske Jastrabie ako súčasť zariadenia novopostaveného filiálneho kostola (posvätený 8. novembra 1914). Bočnými figúrami boli opäť uhorskí

Reliéf Narodenia Pána a kresbový návrh kompozície, 1892(?), súkromný majetok. Foto: autor.

dynastickí svätci (sv. Ladislav, sv. Štefan).²⁴ Výskum identifikoval zákazku aj pre samotnú farnosť so sídlom v Kostolných Miticiach (dnes časť obce Trenčianske Mitice) – predmetom bol hlavný oltár sv. Juraja s bočnými sochami svätcov Petra a Ondreja,²⁵ nezachovaný bočný oltár Božského srdca Ježišovho (v kostole ostali sochy a skrinka tabernákula), drevená kaplnka Panny Márie Lurdskej a krstiteľnica.²⁶ Hlavný oltár v Miticiach z hladiska výstavby celku i čiastkových detailov je variantom chynorienského oltára.

Ikonografiu svätca – bojovníka v Sziklaiovej tvorbe zisťujeme taktiež na hlavnom oltári Kostola sv. Michala Archanjela vo Veľkých Uherciach (okr. Partizánske).²⁷ Štruktúra oltára je zjednodušená – bočné niky (so sochami Božského srdca Ježišovho a Panny Márie) nemajú prevýšený nadstavec, strany archy sú ukončené rímsou s vlysom akantov. Nechýba ale ukončenie ústrednej niky 3-laločnou kružbou a nadstavná kupolka. Nesporne lákavé interpretovanie vzťahu medzi

Chynorany, hlavný oltár Nanebovzatia Panny Márie, 1908. Foto: Archív PÚ SR.

stavbou nového oltára sv. Michala a osobnosťou Michaela Thoneta (1796 – 1871), zakladateľa veľkouherskej továrne na výrobu nábytku a parkiet (*stoličková továrň*, činná 1866 – 1923),²⁸ nie je udržateľné z chronologických dôvodov. Vznik oltára však predsa len súvisí s rodom sídliačim v miestnom kaštieli – na rozsiahlu opravu a doplnenie kostola, vykonané v roku 1912, prispela Carrie Thonetová.

V obciach v povodí Bebravy južne od Bánoviec sme identifikovali Sziklaiove práce pre Veľké Chlievany (hlavný oltár, bočný oltár Panny Márie)²⁹ a Dolné Naštice – tamojšiu Kaplnku Panny Márie Lurdskej charakterizuje Súpis pamiatok ako pseudorománsku, datovanú ale všeobecne širokým rozpätím druhej polovice 19. storočia a so zariadením z čias stavby.³⁰

Obdobie okolo prelomu prvého a druhého desaťročia 20. storočia je časom vzniku ďalšieho zisteného oltára vo veľkej klasicistickej Kaplnke Panny Márie v Dolných Vestenciach (okr. Prievidza).³¹ Tento oltár možno porovnať s kostolníckym najmä v stvárnení architektonického celku nadstavca. Rámcové datovanie na základe štýlovo-kritického vyhodnotenia je v zhode s údajom Súpisu pamiatok o stavebnej oprave kaplnky v prvej tretine 20. storočia.³²

Hlavný oltár v Kostole sv. Barnabáša v neďalekej obci Hradište (okr. Partizánske)³³ nemá figurálne sochárske súčasť, teda je príkladom ďalšieho uplatnenia maľby v prostredí Sziklaiovej dielne. Samotná architektúra oltára je značne prevýšená, oltárny obraz Kameňovania titulárneho svätca je

William French, Nanebovzatie Panny Márie (podľa G. Reniho), ocelorytina, okolo 1850. Repro: autor.

umiestnený v celku nesenom zdvojenými polstĺpmi a uzavretom oblúkom s vlysom palmiet. Štruktúra oltára pripomína usporiadanie fasády Kostola sv. Zachariáša v Benátkach, stavaného v druhej polovici 15. storočia (1483 stavbu prevzal Mauro Codussi). V susednej obci Skačany identifikujeme len menšiu prácu – doplnenie bočných neskorobarokových oltárov farského Kostola Všetkých svätých (renovovaný 1901). Sziklai do prvého z oltárov vyhotovil sochu sv. Jozefa, druhý pretvoril na Lurdsjú jaskynku so sochou Panny Márie. K obom oltárom pridal ešte postranné sochy anjelov, umiestnených na sokloch a pod charakteristickými kupolkovými baldachýnmi. Novorománske doplnenie oltárov začiatkom 20. storočia je správne rozpoznané v Súpise pamiatok,³⁴ chýba však autorské zaradenie.

Tvaroslovie polkruhových foriem benátskej renesančnej architektúry možno považovať za zdroj oltára v Chalmovej (od roku 1924 časť obce Bystričany, okr. Prievidza). Oltár v cintorínskom Kostole sv. Anny³⁵ má každú z troch ník zakončenú oblúkom, stredná je prevýšená, čím celok získal zaujímavý stupňovitý obrys a rozširuje spektrum typológie Sziklaiových oltárnych celkov. Vznik oltára azda súvisí s opravou kostola v roku 1903.³⁶ Príbuzná štruktúra je identifikovateľná na kresbe, zachytenej na skupinovej fotografii *Sziklaiových zamestnancov* s datovaním rokom 1908.³⁷ V samotných Bystričanoch je možné dielni pripísať len menzu a tabernákulum hlavného oltára v Kostole Najsvätejšej Trojice.³⁸ Podstavec svätostánku zdobí rytá ornamentika vínnej révy.

Produkcii Sziklaiovej rezbárskej dielne netvorili výlučne oltáre a iné liturgické zariadenie kostolov. V archíve farského úradu v Hornom Vinodole (obec Vinodol, okr. Nitra) sú zachované návrhy na riešenie dreveného obkladu spodnej časti múrov tamojšieho Kostola Ružencovej Panny Márie, opatrené odtlačkom pečiatky staviteľa oltárov so sídlom v Novákoch (údaje má uvedené po maďarsky). Výzdoba jednotlivých tabúľ pozostáva z rastlinnej ornamentiky, obklopujúcej symboliku Viery, Nádeje a Lásky. Tabule osadené na vťahnutých pilieroch kostola zdobí pás peniažtekov. Návrh výzdoby tabúľ predložil Sziklai vo variante „románskom“ a „barokovom“, skutočná realizácia je ich kombinovaním. Projekt vinodolského kostola je datovaný v októbri 1889, stavbu ukončili v roku 1892.³⁹ Sledovanú stolársko-rezbársku prácu datujeme

do obdobia medzi prevzatím nováckej dielne (okolo 1906) a najneskôr obdobím prvej svetovej vojny, nesúvisí priamo s výstavbou kostola.

Nie je prekvapujúce, že objednávky pre Sziklaiovu dielňu zadávali farnosti aj mimo Ponitria a povodí tam smerujúcich tokov. Súčasný výskum preukázal širšie teritoriálne uplatnenie produkcie, ale stále vo vtedajších hraniciach Nitrianskej diecézy.⁴⁰ Dokladá to oltár Navštívenia Panny Márie vo farskom kostole v Považskej Bystrici. V pozostalosti sa zachoval návrh na tento oltár vo forme kolorovanej kresby, datovanej 8. januára 1924. Oltárna architektúra z dubového dreva obsahuje ústrednú skupinu Navštívenia Panny Márie a dvoch svätcov, Ukrižovanie s dvoma sprievodnými anjelmi a reliéfne výjavy Obetovania Izáka a veľkňaza Melchizedecha. V porovnaní s inými, doteraz sledovanými realizáciami charakterizuje považskobystrický oltár prísne novogotická forma – každú

z ník so sochami ukončuje kružba a štít, lemovaný štíhlými fiálami. Prvky oltára tu korešpondujú s autentickým priestorom vrcholnogotickkej svätyne, zaklenutej rebrovou klenbou (od prestavby kostola v rokoch 1939/1940 tvorí kaplnku severnej bočnej lode).⁴¹ Sziklai poznačil, že objednávka mala hodnotu 18 tisíc korún.

Na základe poznatku o upustení od charakteristického novorománsko-renesančného tvaroslovia v prípade práce určenej do autentického stredovekého interiéru možno uvažovať o Sziklaiovom autorstve oltára v gotickom presbytériu kostola v Chrenovci (obec Chrenovec-Brusno, okr. Prievidza).⁴² Pripísanie tak nevychádza výlučne z blízkeho geografického vzťahu obce v Handlovskej kotline voči Novákom – sídlu rezbárskej dielne, ale tiež z umeleckej praxe autora, prispôbujúceho formy svojich prác prostrediu, do ktorého boli určené.

Farnosť v obci Horná Súča (okr. Trenčín) zadala Sziklaiovi objednávky v rôznych etapách obnovy a rozšírenia tamojšieho kostola po roku 1909. *Záznam o zakúpení sochy Božského srdca Ježišovho do druhej (západnej) bočnej lode* v roku 1912 (bez autorských údajov) uvádza miestna historická literatúra,⁴³ v skutočnosti však išlo o realizáciu kompletného oltárneho celku. Jeho novorománska forma je redukovaným a menej ozdobným variantom oltára v Chynoranoch. Hlavný oltár sv. Jána Nepomuckého potom objednali v závere obnovy kostola (1923).⁴⁴ Preukazuje príklon k relatívne jednoduchšej forme stvárnenia – novorománske kupolky v nadstavci nahradili fiálové vežičky v diagonálnom pootočení, vystupujúce pred zadnú stenu (takto formované vežičky sa použili už pri bočných oltároch v Diviakoch nad Nitricou, 1911). Nič ale neubudlo z rezbárskej výpravy, pozostávajúcej z figúr jezuitských svätcov, umiestnených v samostatných níkách: vľavo od titulárneho svätca je sv. František Xaverský, vpravo sv. Alojz Gonzaga. Nad tabernákulom je umiestnená socha Zmŕtvychvstalého Krista, po jeho stranách kľačiaci anjeli. Na

Diviaky nad Nitricou, hlavný oltár Všetkých svätých, 1911. Foto: Archív PÚ SR.

okrajoch vysokej predely sú začlenené minuciózne reliéfy v symetrickom orámovaní rozvilinou a s vertikálnym usporiadaním výjavov, vľavo starozákonných: Noemova archa – Vztyčovanie medeného hada – Pokrm Izraelitov na púšti (Ex 16, 1–16), vpravo novozákonných: Kristus na Olivovej hore – Zvestovanie Panne Márii – Narodenie. Výjavy Noemovej archy, Vyzdvihnutia hada a Zvestovania sú prepisom kresieb zachovaných v pozostalosti, z nich jedna (Vztyčovanie medeného hada) je datovaná o tri desaťročia skôr (1892). Použitie kresieb nebránil ani odlišne zamýšľaný kompozičný rámec výjavu (Noemova archa v štvrtinovom výseku z kruhu).

Hlavný oltár kostola v Hornej Súči je pozoruhodný uplatnením ikonografie sv. Jána Nepomuckého (blahoslavený 1721, svätorečený 1729) a ďalších svätcov z prostredia jezuitskej rehole v prvých rokoch existencie Československej republiky. Jezuiti v čase svojho rozkvetu v habsburskej monarchii boli úzko spätí s oficiálnou dynastickou politikou rekatolizácie. Jedným z cieľov štátom podporovanej propagácie kultu sv. Jána Nepomuckého v Čechách malo byť zahľadenie spomienky na „národného“ mučeníka – majstra Jána Husa.⁴⁵ Úcta k nemu sa naopak začala intenzifikovať v nových spoločensko-politických podmienkach po prvej svetovej vojne a v januári 1920 viedla k vyhláseniu národne poňatej novohusitskej cirkvi. Konštitúcia republiky na troskách Rakúsko-Uhorska nemala žiadny vplyv na staré zasvätenie rím. kat. farnosti pri západnej hranici Slovenska; titulárny svätec pritom symbolizoval víťazstvo katolíckej protireformácie i dlhodobej habsbursko-cisárskej centralizácie (československý štát bol reakciou na to).⁴⁶

Do trenčianskej oblasti stredného Považia smerovala aj Sziklaiova práca pre Kostol Narodenia Panny Márie v obci Omšenie (rekonštrukciu kostola vykonali v roku 1927). Predmetom dodávky boli dva bočné oltáre, krstiteľnica a kazateľnica. Oltáre možno určiť už len podľa archívnej fotografie z roku 1959,⁴⁷ pretože v neskoršom období ich odstránili a ďalej sa nezmiňujú (parapet kazateľnice použili ako podstavec oltárneho stola podľa II. vatikánskeho koncilu).⁴⁸ Obdobnú stratu bočného oltára Božského srdca Ježišovho

Hradište, hlavný oltár sv. Barnabáša, okolo 1906. Foto: Archív PÚ SR.

a v prípade hlavného oltára „len“ okyptenie o charakteristickú vrcholovú kupolku treba konštatovať v prípade zariadenia Kostola sv. Mikuláša biskupa v obci Bobot (okr. Trenčín).⁴⁹

Zanikli tiež práce v kostole sv. Petra a Pavla vo Veľkých Ostraticiach (obec

Vinodol, drevený obklad vnútornej strany stien kostola a návrh tabule v „barokovom štýle“, okolo 1910(?). Foto: autor.

Ostratice, okr. Partizánske). Hlavný oltár Božského srdca Ježišovho, oltár sv. Petra,⁵⁰ oltár Panny Márie Lurdskej a Boží hrob sa nachádzali v kostole už v čase príchodu kňaza, uvedeného do farnosti v samom závere decembra 1917. Oltáre odstránili v dôsledku napadnutia červotočom v roku 1983. Zachovali sa iba zastavenia Krížovej cesty, doplnené do inventára kostola zo Sziklajovej dielne v roku 1932.⁵¹

Pozoruhodný súbor rezbárskej práce predstavuje nábytok, vyhotovený pri príležitosti vlastnej svadby J. Sziklaja s Annou, rod. Čičmániovou (Nováky, 11. septembra 1901).⁵² Súbor v rodinnom majetku pozostáva z jedného páru postelí, trojdielnej skrine, stola a rámu na zrkadlo. Ďalšími zachovanými prácami sú reliéf Kristus zachraňuje apoštola Pavla („Pane, zachráň ma!“ – Mt 14, 24–31),⁵³ novogotická konzola s vysokým baldachýnom a niekoľko drobných rezbárskych prvkov (kartuše, vyrezávané súčasti predmetov liturgického zariadenia).

Plastická dekorácia ornamentikou rozvilín, známa z nábytkových kusov, sa nachádza i na dvierkach spovednice vo farskom kostole v Novákoch.⁵⁴ Pre kostol vo svojom bydlisku ju dodal v roku 1917 za 400 korún. Ďalšími prácami boli kazateľnica (1 000 korún), kupolová nadstavba na krstiteľnicu (500 korún) a novobarokové zábradlie oddeľujúce svätyňu od lode. Oltáre nováckeho kostola len obnovoval rok predtým, predmetom dodávky však boli aj sochárske práce v hodnote dvetisíc korún.⁵⁵

Činnosť Sziklajovej dielne neustala smrťou jej majiteľa. Preukazuje to napr. ponuka s rozpočtom na *reparovania a obnovenia* vnútorného zariadenia Kostola Narodenia Panny Márie v Dolných Lelovciach (obec pričlenená roku 1937 k obci Zemianske Kostofany, okr. Prievidza, vysídlená 1965).⁵⁶ Ponuku vo veci mobiliára vypracovala vdova Anna Siklayová a spol. 13. januára 1935 a mala byť súčasťou celkovej obnovy kostola. Práce na barokovom hlavnom oltári, bočnom oltári, kazateľnici a obraze Umučenia Krista rozpočtovala sumou

19 635 Kčs.⁵⁷ Za udelenie krajskej subvencie na obnovu kostola sa prihovárал Biskupský úrad v Nitre.⁵⁸ Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku (referent Vladimír Wagner) oznámil Krajskému úradu v Bratislave opodstatnenosť žiadanej podpory, ale *opravu vnútorného zariadenia predbežne neodporúča, nielen preto, že predložený rozpočet A. Sziklajovej z Novákov neráta s konzerváciou oltárov, iba s ich novým pozlátením a premaľovaním, čo je zo stránky pamiatkárskej praxe vadné, ale najmä že niet pre opravu dostatočného finančného zaokrútenia*.⁵⁹ Vykonanie stavebnej obnovy kostola krajský výbor skutočne podporil sumou 10-tisíc korún.⁶⁰ V závere prác novácky farár Gašpar Košťál overoval u štátneho referátu možnosť zadania obnovy oltárov *miestnym vyučencom neb. nováckeho sochára–rezbára Sziklaja, ktorý viac-sto oltárov a rôznych kostolných prác previedol v predvratových časoch i tiež aj po prevrate*.⁶¹ Štátny referát zopakoval, že nemôže súhlasiť s opravou vnútorného zariadenia podľa *oferty firmy Sziklay*, odporúčal však, aby farnosť oslovila umeleckého rezbára Leonarda Długopolského z Orechového pri Trenčíne.⁶² Ním vypracovaná ponuka opráv za 4-tisíc korún naozaj obsahovala špecifické konzervátorské postupy (napr. impregnácia dreva) a novácky farár ju priložil štátnemu referátu k žiadosti o ďalšiu krajskú podporu.⁶³

Rozsiahlosť a zjavné vyhľadávanie tvorby Sziklajovej rezbárskej dielne (zdôraznené i regionálnou výlučnosťou) úzko súvisí s vlnou obnovy katolíckej zbožnosti od polovice 19. storočia, intenzívnej na Slovensku vlastne až do spoločensko-politických premien po roku 1945. V oblasti umeleckého spracovania dreva sa etablovalo u nás pomerne mnoho dielní pracujúcich na majstrovsko-žiackom princípe, napr. v Uhrovci (okr. Bánovce nad Bebravou, 1873) a ďalšie.⁶⁴ Medzi najvýznamnejšie predpoklady uplatnenia zákaziek patrili komplexné novoslohové obnovy a reštaurovanie sakrálnych, predovšetkým stredovekých objektov⁶⁵ – z nich sa častejšie uvádza činnosť Franza Storna st. zo Šopronu pre hradný

Skriňa zo súboru novomanželského nábytku, 1901, súkromný majetok. Foto: autor.

kostol v Kremnici (oltáre realizované v rokoch 1884/1885)⁶⁶ a kláštorň kostol v Hronskom Beňadiku (okr. Žarnovica). Azda prvou z monumentálnych realizácií tohto druhu bola obnova farského Kostola sv. Egídia v Bardejove, kde rezbárska dielňa Mórica Hölzela (1841 – 1903) zhotovila roku 1878 nový hlavný oltár.⁶⁷ Ďalším významným predpokladom sa stalo nahrádzanie jednotlivého, predovšetkým stredovekého liturgického zariadenia, ktoré prechádzalo do umeleckých zbierok. Budapeštianske múzejné inštitúcie sa pritom zmluvne zaväzovali poskytovať farnostiam popri peniazoch

Návrh na hlavný oltár Navštívenia Panny Márie pre Považskú Bystricu, 1924. Foto: autor.

taktiež hmotnú „náhradu“ v tzv. „historickom štýle“.⁶⁸ Prvou svetovou vojnou ustali obnovy veľkých mestských kostolov, priamo riadené a financované štátnou pamiatkovou alebo komunálnou správou.⁶⁹ Tým aj klasické sakrálné rezbárstvo muselo nadobudnúť výraznejší podnikateľský charakter: tunajšie dielne často z existenčných dôvodov vyhľadávali zákazky pre menšie kostoly na vidieku i vzdialenejšie od svojho sídla, využívajúc prostriedky propagácie a odporúčania.⁷⁰ Farnosti – ak sa nachádzali v priaznivejšej ekonomickej situácii – si zabezpečovali oltáre a iné súčasti vybavenia kvôli doplneniu svojich kostolov. Nadalej uplatňované novoslovné, resp. historizujúce formy mali takto zhmotňovať „starobylosť“ konkrétnej cirkevnej obce a nesporne konvenovali vkusu odberateľov. V týchto stručne naznačených súradniciach dobovej situácie sa vyvíjala aj činnosť rezbárskej dielne Jozefa Sziklaia, pracujúcej dominantne pre oblasť Ponitria a stredného Považia. ■

¹ V európskej perspektíve umeleckú tvorbu historizmu dokumentuje azda najrozsiahlejší katalóg výstavy *Der Traum vom Glück : Die Kunst des Historismus in Europa*, ed. Hermann FILLITZ. Wien, 1996; pozri tiež BAUR, Christian. *Neugotik*. München, 1981. K situácii umeleckoremeselnej tvorby na Slovensku najmä *Historizmus v umeleckom remesle : Zborník príspevkov zo sympózia usporiadaného pri príležitosti výstavy Historizmus v umeleckom remesle*, ed. Katarína MALEČKOVÁ. Bojnice, 2002.

² *Súpis pamiatok na Slovensku* [SPS], zv. tretí. Vedec. red. Alžbeta GÜNTHEROVÁ. Bratislava, 1969, s. 556 (reg.); SEDLÁK, František – MELNÍKOVÁ, Marta – KOVÁČ, Ján. Z dejín mesta Nováky. In *Vlastivedný časopis*, 1973, XXII, č. 1, s. 12; KOVÁČ, Ján. Nováky za predmnichovskej republiky. In *Horná Nitra*, 1974, VI, s. 164-165; SEDLÁK, František – MELNÍKOVÁ, Marta – ĐURINA, Andrej. *Nováky kedysi a dnes*. Martin, 1976, s. 114-115; *Slovenský biografický slovník* [SBS], zv. V, Martin, 1992, s. 413; KLIŽAN, Erik. Pod skromným dreveným krížom. In *Novácky chemik*, 2005, č. 8, s. 6. Poznatzky podľa predchádzajúcej literatúry príliš nerozširuje ani JURIK, Rudolf. *Rozprávanie o dejinách mestečka Nováky*. Prievidza, 2006, s. 67, 68.

³ Maďarskou formou priezviska sa podpisoval sám rezbár, použil ju na pečiatke alebo aj v propagačnom prospekte (1933; Ref. 14). Poslovenčenie „Siklai“ sa vyskytuje napr. na kríži náhrobníka v Novákoch, tvar „Siklay“ zase v úmrtnom liste. Nepoužíval priezvisko rodiny, z ktorej pochádzal (otec Jozef Strnad/Sztrnady, bol notárom; matka Veronika, rod. Pinková).

⁴ Narodenie v roku 1853 (30. augusta) uvádza regionálna literatúra zo sedemdesiatych rokov, Ref. 2; neskôr SBS, 1992, ref. 2, na základe výpisu z matriky farnosti Nitrianske Rudno, ktorý v roku 1990 vyhotovil Biografický odbor MS vo vtedajšom Štátnom oblastnom archíve v Nitre (údaj láskavo poskytol Mgr. Zdenko Ďuriška zo Slovenskej národnej knižnice, Martin). Matričná kniha narodení v rudnianskej farnosti z obdobia 1850 – 1865 dnes v Štátnom archíve v Nitre nie je dostupná. Jednoznačnosť biografického údaja o narodení problematizuje okolnosť uvedenia roku 1855 na rezbárovom náhrobníku (taktiež SPS, 3, 1969, s. 556, ref. 2), a údaj slovenského nekrológu o úmrtí vo veku 83 rokov († 4. 12. 1934), z čoho vyplýva narodenie už roku 1851.

⁵ SEDLÁK – MELNÍKOVÁ – ĐURINA, 1976, s. 114, a nasledujúca biografická literatúra (ref. 2) uvádza bez bližšej konkretizácie a datovania školenie v Taliansku a Tirolsku; JURIK, 2006, s. 67, ref. 2, to spresňuje na dielne juhotirolských rezbárov, čo považujeme za pravdepodobné.

⁶ Replikovanie významných pamiatok stredoveku v oltárnych stavbách 19. storočia v Rakúsku sledujú STEINER, Ulrike – VANCSEA, Eckart. Zum Verhältnis von Architektur und Altaraufbau in der Neogotik. In *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 1979, XXXIII, Heft 1/2, s. 41-51; novšie napr. KRONBICHLER, Johann. Neugotische Kirchengestaltungen in Niederösterreich. In *Denkmalpflege in Niederösterreich*, Bd. 35, 2006, s. 24-26.

⁷ HAMMEL, Otto. *Ornamentale Motive des Barock- und Rokokostils mit Rücksicht auf die praktische Verwendung*. Leipzig : Seeman, [1893].

⁸ Najstaršie známe konkrétnejšie udalosti Sziklaiovej umeleckej kariéry uvádza nekrológ podpísaný Nováki, uverejnený v neznámom maďarskom periodiku. Kópia nekrológu je uložená v pozostalosti v rodinnom majetku.

⁹ Ďalšou známou prácou na území dnešného Maďarska je oltár a kazateľnica v Kostole sv. Ladislava v obci Százhalombatta (Peštianska župa), vysvätené 28. 8. 1910. – JURIK, 2006, s. 67, ref. 2, uvádza oltáre pre katedrálu v Pátkostolí (Pécs), ktorú pred miléniovými oslavami roku 1896 podrobili rozsiahlej historizujúcej obnove (1882 – 1891); prác v Maďarsku je určite viac.

¹⁰ KLIŽAN, 2005, ref. 2.

¹¹ SPS, 1, 1967, s. 485, ref. 2.

¹² Rozvrh práce v dielni a starostlivosť o učňov bližšie popisuje JURIK, 2006, s. 68, ref. 2; autorov otec Ján bol absolventom Sziklaiovej rezbárskej dielne.

¹³ Jej existenciu nám uviedol 1. mája 2012 Ing. Juraj Donát na základe spomienok svojej matky Ruženy.

¹⁴ Najrozsiahlejší prehľad produkcie Sziklaiovej dielne poskytuje SBS, 1992, s. 413, ref. 2; dve z tam zmienovaných realizácií potvrdzuje už predtým SPS, 1, 1967, s. 486, 496, ref. 2 – vnútorné novogotické zariadenie kostola v Chynoranoch (rámcové datovanie: „zač. 20. stor.“) a bočný oltár sv. Mikuláša biskupa v Ivanke pri Nitre (1932). Sziklai pre druhy z uvedených kostolov súčasne dodal reliéfy Krížovej cesty v polychrómovaných rámoch v „románskom štýle“; ich prijatie osobitne potvrdil farský úrad ďakovným listom z 15. 1. 1933, ktorý je následne citovaný ako referencia v prospekte *závodu*. – KLIŽAN, 2005, ref. 2, rozširuje oeuvre o prácu pre Kaplnku sv. Anny v Malých Uherciach (okr. Partizánske), neuvádza však konkrétnejšie štýlovo-kritické zdôvodnenie alebo písomný prameň.

¹⁵ Použitie tohto výrazného dekoratívneho motívu nad ústrednou nikou v jednoduchšom variante sme zistili pri hlavnom oltári v Kostole Narodenia Panny Márie v obci Kostolná Ves (okr. Prievidza) – Bratislava, Archív Pamiatkového úradu SR [ďalej len Archív PÚ SR], č. neg. 174.610.

¹⁶ Za konzultáciu mariánskej ikonografie ďakujem PhDr. M. Herucovej, PhD. z Ústavu dejín umenia SAV.

¹⁷ Dnes Mníchov, Bayerische Staatsgemäldesammlungen, Alte Pinakothek, inv. č. 446. – HIBBARD, Howard. Guido Reni's Painting of the Immaculate

Conception. In *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, New Series, 28, Summer 1969, No. 1, s. 19-32. K obľúbenosti tohto Reniho diela od druhej polovice 18. storočia prispeli reprodukcie v medirytine (rytec Jean Thouvenin, 1765 – 1828), litografii (Ferdinand Piloty, okolo 1835) a oceľorytine (William French, okolo 1850) – k prvej z nich katalóg výstavy *Guido Reni und Europa: Ruhm und Nachruhm*, ed. Sybille Ebert-Schiffere et al., Frankfurt, 1988, s. 482-483, kat. č. C 46.

¹⁸ SPS, 1, 1967, s. 486, ref. 2; LUKAČKA, Rudolf. *Chynorany 1243 – 1993*. Chynorany, 1993, s. 87.

¹⁹ SPS, 1, 1967, s. 426, ref. 2; Archív PÚ SR, č. neg. 14.688.

²⁰ SPS, 1, 1967, s. 293, ref. 2.

²¹ Archív PÚ SR, č. neg. 206.494 – 206.497.

²² Archív PÚ SR, č. neg. 4.339/1, 180.195. Sziklaiovo autorstvo hlavného a dvoch bočných oltárov zdieľajú Ladislav Nemeček in PAULĎURO, Anton (ed.). *Nitrianske Sučany 1249 – 1999*. Nitrianske Sučany, 1999, s. 55, 63. Na zhotovení spolupracoval miestny občan Ambróz Kiaba, ktorý sa vyučil u Sziklaia za stolára.

²³ Nové zariadenie kostola pozostávalo z hlavného oltára Všetkých svätých, oltára Nepoškvrneného Počatia Panny Márie, oltára Panny Márie Karpulskej (Škapuliarskej) a kazateľnice. Farnosť zadala vyhotovenie *stolárskym majstrom do Novák*, por. MAZÚCH, Pavol – DIVÉKY, Kazimír. *Farnosť Diviaky nad Nitricou. Od počiatkov do roku 2000*. Prešov, 2000, s. 57; oltáre s datovaním uvádza tiež SBS, 1992, s. 413, ref. 2.

²⁴ Oltár odstránili v roku 1986. Dejiny kostola, vyobrazenie býv. oltára a jeho autora uvádza HROMÍK, Milan. *Trenčianske Jastrabie v dejinách do roku 2000*. Bratislava, 1999, s. 148-151.

²⁵ Soche sv. Ondreja chýba základný atribút svätca – ondrejský kríž. Svätec drží knihu, čím je stotožiteľný s Petrovým druhom – sv. Pavlom. Identifikácia sv. Ondreja však vyplýva z opisu staršieho oltára, ktorý podľa kanonickej vizitácie (1729) stál na evanjeliovkej strane lode, zasvätený bol sv. Jurajovi (kamenná socha) a bočné figúry zobrazovali Petra a Ondreja; HROMÍK, Milan. *800 rokov Trenčianskych Mitíc*. Trnava, 1995, s. 33.

²⁶ Pri stavebnej obnove kostola v roku 1943 farnosť riešila aj reštaurovanie hlavného oltára, pozostávajúce z očistenia od prachu, umytia nasadeného dymu, opravy poškodených súčastí, retušovania a konzervovania polychromie, opravy a prípadného doplnenia zlätien. Firma *Papp a Petrikovits – Umelecký ústav pre maľby kostolov*, Piešťany tieto práce rozpočtovala sumou 7 650 Ks. Vladimír Wagner za Prezídium ministerstva školstva a národnej osvety, č. j. 16652/43-prez. osv. z 28. 4. 1943 v opise stavu veci uviedol: *oltáre sú z konca XIX. st. /nové/* – Archív PÚ SR, fond Pamiatkové orgány 1919 – 1951 [ďalej len „f. PO“], šk. 100, zložka Trenčianske Mitice.

²⁷ Archív PÚ SR, č. neg. 58.344.

²⁸ O thonetovskej problematike na Slovensku najmä UHLÁR, Vlado. *Veľké Uherce 1274 – 1974 (Z dejín dediny a okolia)*. Topoľčany, 1980, s. 67-70 (s ďalšou lit.); JANOVIČKOVÁ, Marta. Historizmus v nábytkovej tvorbe. In *Historizmus*, 2002, s. 20-21, ref. 1.

²⁹ Archív PÚ SR, č. neg. 10.598.

³⁰ Archív PÚ SR, č. neg. 14.674; SPS, 1, 1967, s. 320, ref. 2.

³¹ Archív PÚ SR, č. neg. 163.712.

³² SPS, 1, 1967, s. 325, ref. 2.

³³ Archív PÚ SR, č. neg. 213.922. Oltár možno len nepriamo zaradiť k akcii doplnenia mobiliára kostola, na ktorú uskutočnili zbierku v roku 1906. Z nej zakúpili Boží hrob, ktorý nasledujúci rok posvätil skačiansky dekan a osadili tiež nové lavice – ĐURINA, Štefan (ed.). *Hradište*. Bratislava, 1996, s. 62.

³⁴ SPS, 3, 1969, s. 100, ref. 2; Archív PÚ SR, č. neg. 60.663, 60.681.

³⁵ Archív PÚ SR, č. neg. 4.351/0, 158.672.

³⁶ MENCL, Václav. *Stredoveká architektúra na Slovensku. Kniha prvá: Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej*. Praha; Prešov, 1937, s. 136.

³⁷ Snímku reprodukuje staršia literatúra zo sedemdesiatych rokov, ref. 2, dnes je stratená.

³⁸ Archív PÚ SR, č. neg. 4.344/2.

³⁹ Projekt kostola potvrdený stavebným úradom Nitrianskej župy v archíve farského úradu; ukončenie stavby podľa SPS, 3, 1969, s. 404, ref. 2.

⁴⁰ JURIK, 2006, s. 67, ref. 2, uvádza dodávanie Sziklaiovej produkcie do kostolov farností Nitrianskeho a Banskobystrického biskupstva. Z údajov však nie je vyvoditeľný skutočný územný rozsah produkcie, pretože samotný región Hornej Nitry (okresy Prievidza, Partizánske) je rozdelený medzi obe diecézy. Uplatnenie produkcie pre „jadro“ Banskobystrickej (oblasti Zvolenskej kotliny, Žiarkej kotliny, Turiec) je menej pravdepodobné, nie však úplne vylúčené.

⁴¹ SPS, 2, 1968, s. 529, ref. 2.

⁴² Archív PÚ SR, č. neg. 5.873. Kostol po roku 1947 rozšírili prístavbou a zmenili jeho orientáciu, čím sa pôvodné presbytérium stalo kaplnkou pri lodi nového kostola – SPS, 1, 1967, s. 483, ref. 2.

⁴³ ČAJOVÁ, Júlia. *História farnosti Horná Súča*. Horná Súča, 2004, s. 24.

⁴⁴ Archívne údaje v tomto prípade sú podrobnejšie a vychádza z nich ČAJOVÁ, 2004, ref. 43, s. 29-30, 53.

⁴⁵ K začiatkom a zacieleniu kultu sv. Jána Nepomuckého v habsburských

krajinách pozri MALÍKOVÁ, Mária. Bývalé súsošie sv. Jána Nepomuckého na Primaciálnom námestí v Bratislave. In *Ars*, 23, 1990, č. 1 (Úloha pamiatky), s. 69-70.

⁴⁶ Početné útoky na pamätníky sv. Jána Nepomuckého v Čechách vrátane ich likvidovania v rokoch 1918 – 1920 uvádza VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha, 1993, s. 244-246.

⁴⁷ Archív PÚ SR, č. neg. 25.636; SPS, 2, 1968, s. 423.

⁴⁸ Opravu kostola vrátane vnútorného dreveného obkladu stien vykonali svojpomocne v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia; LIČKOVÁ, Marie – PÚČEKOVÁ, Margita – Malová, Margita. *Omsenie 1332 – 2002*. Omsenie, 2002, s. 31-32.

⁴⁹ Archív PÚ SR, č. neg. 10.571, 228.388.

⁵⁰ Identifikovateľné na snímke v Archíve PÚ SR, č. neg. 4.353/1.

⁵¹ DIAN, Daniel (ed.). *Ostratice 1193 – 1993*. Ostratice, 1993, s. 37, 38, 47.

⁵² Za údaj podľa matriky sobášnych farnosti Nováky ďakujeme Ing. J. Donátovi, Prievidza.

⁵³ Ústredná figurálna skupina je replikou obrazu *Herr, hilf mir!* od berlínskeho maliara Gustáva Richtera (1823 – 1884) z obdobia okolo 1850/60. Richterova kompozícia sa popularizovala a rozširovala grafickými listami (napr. mezzotinta americkej maliarky Emily Sartainovej, 1841 – 1927) a pohľadnicami.

⁵⁴ Archív PÚ SR, č. neg. 156.833.

⁵⁵ JURIK, 2006, s. 73, ref. 2.

⁵⁶ Ku kostolu, dnes bez využitia a vnútorného zariadenia SPS, 3, 1969, s. 465, ref. 2; stratený, resp. zničený inventár zmieňuje BÓNA, Martin – KATKIN, Slavomír – KOLLÁROVÁ, Renáta. Výskum rímskokatolíckeho Kostola Narodenia Panny Márie v Zemianskych Kostolčanoch, časť Dolné Lelovce. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, č. 4, s. 23.

⁵⁷ Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku, príloha k č. j. 329/35. – Archív PÚ SR, f. PO, šk. 68, zložka Nováky.

⁵⁸ Biskupský úrad v Nitre, č. j. 3266/1934 z 30. 11. 1934. – Tamže.

⁵⁹ Štátny referát, č. j. 446/35. – Tamže.

⁶⁰ Krajinský úrad v Bratislave, č. j. 32336/6-1936 z 24. 2. 1936. – Tamže.

⁶¹ Rím. kat. farský úrad, Nováky, č. j. 87/1936 z 15. 5. 1936. – Tamže.

⁶² Štátny referát, č. j. 1565/36. – Tamže.

⁶³ Rím. kat. farský úrad v Novákoch, č. j. 286/1936 z 27. 11. 1936, s prílohou ponuky L. Długopolského z 18. 9. 1936. – Tamže.

⁶⁴ Niektoré rezbárske dielne alebo školy: v Humennom (zal. 1878, roku 1919 presťahovaná do Prešova), Rimavskej Sobote, Košiciach, Kežmarku a Spišskej Novej Vsi (štátna priemyselná škola pre spracovanie dreva, činná 1898 – okolo 1920) zmieňuje MALEČKOVÁ, Katarína. Historizmus v umeleckom remese. In *Historizmus*, 2002, s. 10, ref. 1; datovanie činnosti podľa PIŠŤOVÁ, Irena. Rezbárske školy [online]. In *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*: elektronická encyklopédia. Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru, SĽUK, 2011 [cit. 2014-03-16]. Dostupné na: <<http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=3366>>.

⁶⁵ BAUR, 1981, s. 212 a n., ref. 1, hovorí v tejto súvislosti o myšlienke *novostredovekého Gesamtkunstwerku*. – Prehľad obnov a reštaurovania stredovekých kostolov Slovenska uvádza už MENCL, 1937, s. 20-22, ref. 36.

⁶⁶ PAULÍNIOVÁ, Anna. Rekonštrukcia Kostola sv. Kataríny v Kremnici v 19. storočí pod vedením Franza Storna st. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2009*: zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 21. a 22. októbra 2009. Turčianske Teplice, [2010], s. 144.

⁶⁷ SPS, 1, 1967, s. 96; 3, 1969, s. 536 (reg.), ref. 2; HERUCOVÁ, Marta. Storočie romantizmu 1780 – 1914. In Barťošová, Zuzana et al. *Umenie na Slovensku: stručné dejiny obrazov*. Bratislava, 2007, s. 173.

⁶⁸ Nateraz chýba ucelenejšie spracovanie tejto problematiky, výrazne presahujúcej do obdobia po zmene štátno-politickej situácie roku 1918. Zmienená je len stručne v inak koncipovaných, najmä prehľadových prácach k dejinám ochrany pamiatok a jej inštitúcií, prípadne v kontexte osudov jednotlivých pamiatok – ak sa naďalej uvádzajú v slovenskom umeleckohistorickom rámci. Pozri GÜNTHEROVÁ, Alžbeta – JANKOVIČ, Vendelín. Úvod. In *SPS*, 1, 1967, s. 7, ref. 2; BAKOŠ, Ján. *Situácia dejepisu umenia na Slovensku (Prolegomena)*. Bratislava, 1984 (Analekta, VI, č. 7/1979), s. 18-19; najpodrobnejšie CIULISOVÁ, Ingrid. *Osudy pamiatok Slovenska 1919 – 1949*. Bratislava, [1996].

⁶⁹ Podstatne ojedinelejšie realizácie tohto druhu v kostoloch Slovenska po roku 1918 usmerňoval Štátny referát na ochranu pamiatok, presadzujúci jednoznačné stanovisko uplatnenia modernej výtvarnej výzdoby podľa návrhov súčasných profilových umelcov. Exemplárnym príkladom „sporu“ o charakter mobiliára a iných výtvarných doplnkov sakrálnej architektúry je obnova kostola na Malej Skalke pri Trenčíne (historizujúci oltár od Bohumila Beka z Kutnej Hory, 1927) a neskôr tzv. Pribinovo kostola – k tomu BUDAY, Peter. *Obnova „Pribinovo kostola“ na Nitrianskom hrade v rokoch 1931 až 1933*. In *Monument revue*, 2, 2013, č. 1, s. 2-7.

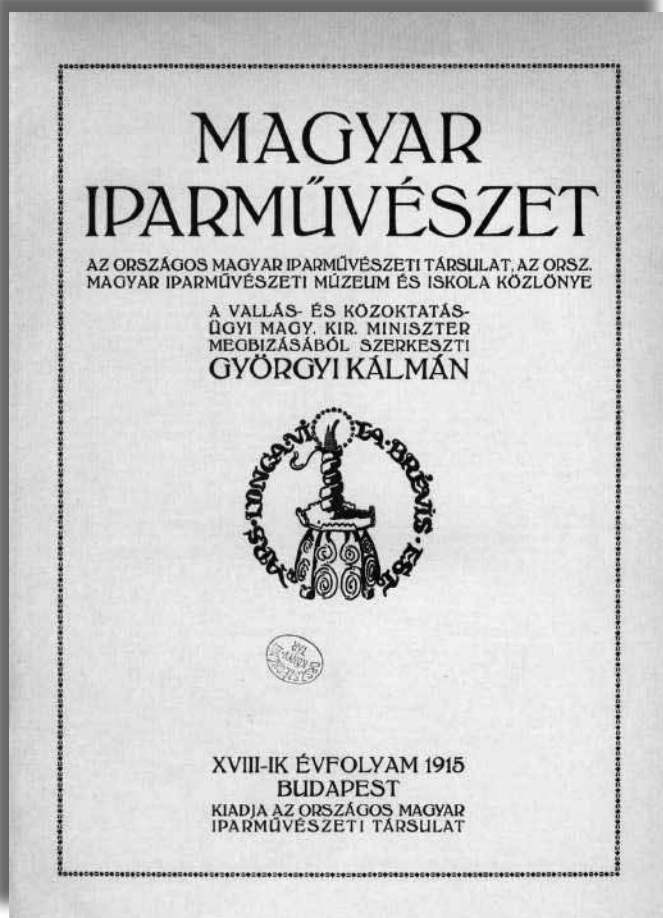
⁷⁰ Napr. v Spišskej Novej Vsi dielňa Františka Repčíka (Repcsik, 1874 – 1941), v Banskej Štiavnici Jozefa Krauseho (1862 – 1934) a ďalšie. Rozsiahly prospekt vydal Bohumil Bek, Kutná Hora, cituje v ňom referencie od viacerých odberateľov zo Slovenska.

Prvá svetová vojna na stránkach dobovej odbornej tlače

PETER BUDAY

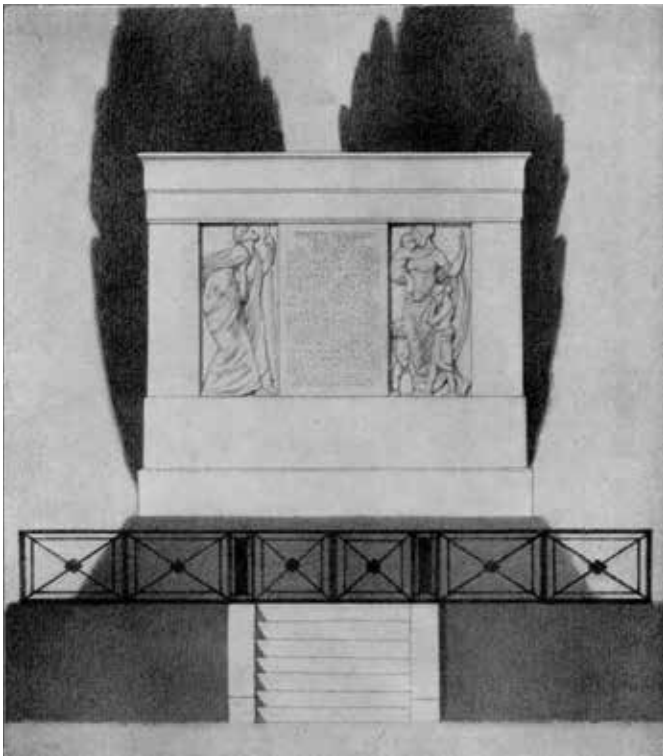
Rokmi vystupňované napätie medzi európskymi mocnosťami vyústilo v lete roku 1914 do otvoreného konfliktu, ktorý za krátky čas zasiahol každú sféru života. Elitami živovaná nádej na jeho rýchle a triumfálne ukončenie sa ukázala byť iluzórnou. Spoločnosť sa ocitla pred výzvami koreniacimi v neznámej, mimoriadnej situácii. Vojna s prívlastkom „prvá svetová“ sa do dejín zapísala najmä ničením dovtedy nevidaných rozmerov a dôkladnosti, prekreslením politickej mapy starého kontinentu a vznikom nových štátov na ruinách stáročných ríš. Bolo by však chybou vnímať ju len cez optiku deštruktívnej sily a politických dôsledkov, na pozadí všeobecnej stagnácie a úpadku. V mnohých oblastiach totiž urýchlila procesy prítomné už pred jej vypuknutím, resp. poskytla zásadný argument na ich ďalší rozvoj. Toto tvrdenie možno aplikovať i na vizuálnu kultúru. Citlivým zrkadlom diania na tomto poli je dobová tlač zachytávajúca slovom a obrazom vízie, ktorých premietnutie do skutočnosti sa očakávalo po príchode mieru.

V Uhorsku na prelome storočí vychádzal rad odborných periodík zameraných na dobovo aktuálne otázky archeológie a pamiatkovej ochrany (*Archaeológiai Értesítő*), výtvarného umenia a teórie (*Művészet*), múzejníctva a knihovedy (*Múzeumi és Könyvtári Értesítő*), architektúry (*Magyar Pályázatok, Magyar Építőművészet*) i umeleckých remesiel (*Magyar Iparművészet*). Profily zmienených časopisov neboli striktno ohraničené a poskytovali priestor pre široké spektrum textov príbuzných okruhov. Fenomén vojny sa v nich odrazil v rôznej miere, od zdržanlivých odkazov „medzi riadkami“ až po otvorenú propagandu. Výnimkou z tohto pohľadu netvoril ani časopis Uhorského umeleckopriemyselného spolku (*Magyar Iparművészeti Társulat*), založený v roku 1897. *Magyar Iparművészet* mal splňať trojakú úlohu tlačového orgánu záujmového združenia, umeleckopriemyselného múzea a školy. Kamil Fittler videl ciele ním redigovaných novín v kultivovaní vkusu spoločnosti a v prebudení jej záujmu o domáce umelecké remeslo. Smerom k tvorcom hodlal ponúknuť sondu do najnovšieho vývinu umeleckého priemyslu v západnej Európe. Exkurzy po jednotlivých kolekciami budapeštianskeho múzea mali predstaviť formové a motivické bohatstvo tkvejúce v ľudovej tvorbe a umeleckom remesle minulosti.¹ Viackrát podčiarknuté zameranie časopisu na národnú kultúru konvenovalo dobovým tendenciám v architektúre a umení presadzujúcim regionálny výraz, ako protiklad k univerzálnemu historizmu, eklektike a secesii. V kontexte Uhorska – dôraznejšie než kdekoľvek inde – nadobudli tieto snahy i neskrývaný politický podtón. Vychádzajúc z požiadaviek praxe, Fittler sľuboval menej teoretizovania a viac ilustratívnych ukážok. Ponúkol vizuálne a obsahovo náročne koncipovaný časopis, ktorý nepoľavil zo svojich kvalít ani počas trvania konfliktu. Hoci jeho existenciu ohrozovali personálne a finančné ťažkosti, *Iparművészet* vychádzal priebežne, i keď v redukovanom rozsahu a náklade.² Vojnová

núdza ešte viac stmelila jeho náplň, ktorá sa postupom času začala výraznejšie koncentrovať na jednu nosnú tému, spravidla širšieho spoločenského dosahu. V novinách sa od roku 1914 objavuje „Vojnová kronika“ (*Háborús krónika*), prinášajúca rozmanitú sériu príspevkov z domova a zo zahraničia, predovšetkým Nemecka. Popri kronike, ako základnom prameni tejto štúdie, sme sa sústredili aj na samostatné texty a ďalšie rubriky (súbehy, hodnotenia, oznamy) so spoločným menovateľom vojny. Prostredníctvom nich sme sledovali niekoľko tém ako odraz politiky a propagandy v časopise, otázku vojnovy estetiky, zvečnenia pamiatok padlých, povojnovej obnovy a v neposlednom rade pamiatkovej ochrany. Spomenuté kategórie predstavujú samozrejme len pomocné triedenie, ich jednoznačné vymedzenie nie je možné a v konečnom dôsledku ani potrebné.

Odras politiky a vojnovy propagandy. Vlastenecký zápal a optimizmus sprevádzajúce prvé mesiace bojov charakterizovali aj rané „vojnové“ texty na stránkach *Iparművészet*. Myšlienka rýchleho a nespochybniteľného víťazstva po boku Nemecka znela ešte reálne a spoľahlivo potláčala symptómy budúcich problémov. Ťažkosti v zázemí boli vnímané ako dočasné a nepatrné obete na „oltár vlasti“, neporovnateľné s utrpením tisícov na bojovom poli. K budúcemu triumfu mali zákonite prispieť aj umelci a návrhári vytváraním diel so silným patriotickým nábojom a tiež smelými plánmi pre mierové obdobie.³ Nemecká ríša vystupovala ako nechovej-

Súťaž na vojnové pamätníky. Návrh J. Tótha.

ná, v každej sfére vzorová veľmoc. Pevne organizované nemecké umenie oslobodené od zbytočných detailov bolo odpoveďou na impresionistické zveličovanie z Francúzska.⁴ Umelecký priemysel „zradcovskej“ Itálie sa zrazu stal brakom zamorujúcim svet.⁵ Opatrnejší postoj vládol vo vzťahu k Anglicku, ktoré koncom 19. storočia poskytlo kľúčové impulzy pre rozvoj nemeckej industrie. Za kulismi Británie ťažiacej proti ústredným mocnostiam existovalo „zdravé jadro“ sympatizujúce s Nemeckom, želajúce si užšiu povojnovú spoluprácu s ním.⁶ V textoch dotýkajúcich sa spoločných prezentácií Rakúsko-Uhorska v neutrálnom zahraničí a v príspevkoch na margo rozšírenia jeho vplyvu na Balkáne a Blízkom východe už rezonovali myšlienky o budúcom posilnení Uhorska v rámci duálneho štátu.⁷ Po ukončení vojny sa očakávalo znovunastolenie záležitostí vzťahu dvoch určujúcich krajín monarchie. Z tohto dôvodu maďarská vládna politika a spriaznená tlač bezvýhradne a nekriticky podporovala Nemecko, dúfajúc v kladný postoj ríše k národným ambíciám. Aj *Iparművészet* nasledoval oficiálnu líniu, z ktorej nevybočil ani v časoch, keď vojenská prevaha Dohody bola už nepopierateľná. Pravda, zmenil sa tón článkov, kde hlavný spojenec postupne strácal svoju hrdinskú auru.

Estetika. „Veľká očista“ či „historická extáza“ civilizácie vyvolávala mnohé obavy, ale i očakávanie.⁸ V architektúre a umení sa črtal príchod nového štýlu – lapidárneho, účelného, zbaveného bezobsažných fráz.⁹ Konštrukcie a mechanizmy zbraní ponúkali zvláštne estetické kvality s potenciálom ovplyvniť výraz budúcnosti.¹⁰ Neúprimnosť predošlej epochy v používaní materiálov, ich suplovanie bezcennými napodobeninami a záľuba v dekorativizme sa stali terčmi permanentnej kritiky. Vojnová núdza a šetrenie napomohli renesancii železa¹¹ a hľadaniu nových, ľahko spracovateľných materiálov. Na tieto limity mala reagovať aj prax navrhovaním lacných a efektívnych riešení v staviteľstve a zariaďovaní.¹² Vojna sa tak paradoxne stala motorom pozitívnych zmien, no zároveň uvoľnila pole pre najhoršie ukážky vlasteneckého nadšenia. Časopis cielene pranieroval prejavy vojnového nevkuusu ste-

lesneného módu drevených sôch pobitých kľincami,¹³ oltárov z použitého streliva¹⁴ a v neposlednom rade degradáciou posvätných symbolov boja ich aplikovaním na predmetoch dennej potreby.¹⁵ Úsporné opatrenia nemohli byť dôvodom na zanedbanie umeleckej stránky, práve naopak, mali generovať hodnotnejšie výsledky.

Zvečnenie pamiatky hrdinov. Radikálna zmena pohľadu na smrť a s ňou spojené rituály znamenala hľadať spôsob, ako zachovať pamiatku tých, ktorí zomierali za „dejinnú spravodlivosť“ na vzdialených frontoch, v zajatí či lazaretoch. Hoci tradícia stavania pamätníkov na počesť padlých a bojových triumfov siaha do obdobia staroveku, nikdy nešlo o ich masovú produkciu, tvoriacu jeden zo sprievodných fenoménov tejto vojny. Otázka, ako si v týchto podmienkach pripomínať hrdinov, sa stala naliehavou už na sklonku roku 1914, keď sotva niekto tušil, aké dimenzie obsiahne ničenie.¹⁶ Hľadanie primeranej formy sa realizovalo cestou súťaží sledujúcich dvojaký cieľ. Súbehy okrem sústredenia sa na výtvarnú úroveň a symbolický obsah spĺňali i sociálnu misiu. Ponúkali totiž možnosť práce pre architektov, výtvarníkov a študentov, ktorí ostali v zázemí bez akýchkoľvek príležitostí.¹⁷ Primárnym zámerom Umeleckopriemyselného spolku bolo zamedziť šíreniu sériovo vyrábaných pamätníkov a tabúl s nanajvýš otáznou umeleckou hodnotou. Pre túto myšlienku získal aj ďalšie odborné združenia a Krajinskú komisiu pre zvečnenie pamiatky hrdinov (*Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság*). V spolupráci s nimi sa zrodili vzorové albumy i domáce a zahraničné výstavy prezentujúce programovú snahu zainteresovaných o navrhovanie výtvarne a materiálovo solídnych, pritom však cenovo dostupných pomníkov.¹⁸ Záujem sa neobmedzoval len na kamenné dokumenty pietnej úcty. Rovnaké kritériá sa mali uplatniť v prípade grafických listov¹⁹ či plakiet.²⁰ *Iparművészet* prirodzene nezabúdala ani na komentovanie príbuzných aktivít za hranicami, najmä v Nemecku. Zvláštnu pozornosť si zaslúžia plány nemeckých krajinných architektov rátajúce s prírodou ako rovnocenným elementom dotvárajúcim memoriálne komplexy. Dubové háje Harryho Maassa situované mimo miest²¹ alebo mohyly Bruna Paula citlivo osadené v krajine²² vzdialene evokujú haličské cintoríny Dušana Jurkoviča. August Endell reagujúc na zdržanlivé prijatie myšlienky hájov a alejí predstavil návrh cintorína so symbolickými hrobmi (kenotafmi).²³ Zettlerov sklomaliarsky ústav propagoval na výstave mníchovského Kunstvereinu v roku 1917 vitráže spĺňajúce zároveň funkciu vojnových pamätníkov.²⁴

Povojnová obnova. Problematika pomníkov a vojenských cintorínov bola len jednou z mnohých úloh čakajúcich na riešenie po uzavretí mieru. Vo všeobecnosti sa predpokladalo významné posilnenie štátu v oblastiach bytovej politiky, sociálnych vecí a školstva. Stavebníctvo sa malo preorientovať z verejných budov na hromadnú výstavbu bytov. Hlavná úloha bola od začiatku jasná, odlišnosti badať skôr v zásadách, ktoré sa v spojitosti s ňou mali uplatňovať. V publikovaných textoch zaznieva okrem ekonomických a technologických hľadísk aj požiadavka estetická. Kým na začiatku vojny sa hovorilo najmä o aspekte lokálneho výrazu rešpektujúceho stavebného tradície, minulosť či klimatické podmienky regiónu, v závere vystúpili do popredia najmä technické nároky bývania. Na navrhovaní vnútorného zariadenia sa v čoraz vyššej miere mali podieľať ženy. Zákonite sa predpokladalo, že niektoré špecifické segmenty umeleckého priemyslu sa stanú ich doménou.²⁵ V novom svetle sa začal chápať skorší koncept záhradných miest a centrálnych verejných priestorov. Industrializácia, základ budúceho roz-

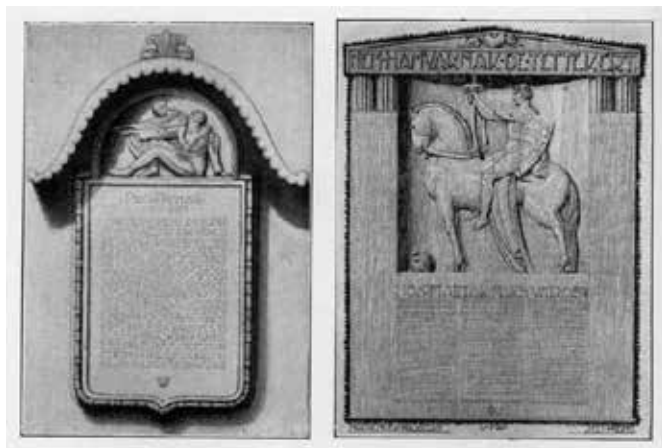
voja, mala prispieť nielen k premene miest, ale i dedín, ktoré mali postupne nadobudnúť vzhľad priemyselných štvrtí s pravidelným členením blokov a unifikovanými radmi domov. Devastácia historických centier aktualizovala problém ich revitalizácie a spolu s ňou i otázku vzťahu novostavieb k pamiatkovému prostrediu.

Pamiatky. Príchod baróna Júliusa Forstera a historika umenia Lászlóa Ébera na čelo Uhorskej pamiatkovej komisie symbolizoval začiatok novej, sľubnej éry na poli pamiatkovej starostlivosti v Uhorsku. K prvým krokom iniciovaným Forsterom patrilo rozšírenie radov samotnej komisie o odborníkov z oblastí historiografie, pomocných vied historických, architektúry a staviteľstva. Získanie autorít vedy a praxe pre ochranu kultúrneho dedičstva sa pozitívne odzrkadlilo v propagácii a osвете.²⁶ Dokladom toho je väčšia frekvencia textov venovaných hmotným svedectvám národnej minulosti v domácich periodikách z prelomu storočí. Do tejto línie sa prirodzene zaradil aj *Magyar Iparművészet*. V roku 1912 vyšiel na jeho stránkach rozsiahly kritický príspevok Henricha Fiebera „o psychológii reštaurovania pamiatok.“ Autor, katolícky kňaz a znalec sakrálneho umenia, sa v ňom ostro postavil proti prežívaniu puristickej metódy v praxi obnov a v mentalite, predovšetkým duchovných. Jeho úvahy o psychologickéj zložke atmosféry pamiatok vyvierajúcej z faktorov času a rozmanitosti štýlových „stôp“ znejú aj po vyše storočí nadčasovo.²⁷ Prvé číslo *Iparművészet* z roku 1915 bolo v zmysle deklarovaného, monotematického zamerania jednotlivých zošitov vyhradené téme pamiatok. Kornel Divald prispel štúdiom o strácajúcom sa svete starého umenia Budapešti,²⁸ maliar – reštaurátor István Gróh naopak, uvažoval o budúcnosti šírenia vedomia o pamiatkach Uhorska.²⁹ Krátky článok oboznámil čitateľov o prvom zväzku monumentálnej série lexikónu uhorských umelcov.³⁰ Ambiciózný projekt Jánosa Szendrea a Gyulu Szentiványiho sa ale, žiaľ, nedočkal svojho pokračovania.

Ödön Wildner informoval o záveroch stretnutia uskutočneného koncom augusta roku 1915 v Bruseli, za prítomnosti zástupcov pamiatkových orgánov Nemecka, Rakúska, Uhorska a Švajčiarska. Predmetom diskusie boli problémy ochrany monumentov v podmienkach vojny. Uhorsko pri tejto príležitosti prezentoval K. Divald, referujúci o následkoch ruského vpádu v Šarišskej a Zemplínskej župe.³¹ Debata sa dotkla aj plánovania miest a princípov realizovania novostavieb v čiastočne narušenom historickom prostredí. Zhrnul ich referent nemeckej správy v Belgicku, architekt Karl Rehorst: poškodené alebo sčasti zničené pamiatky je nutné obnoviť v ich pôvodnej forme; vytváranie kópií deštruovaných budov je neprípustné; každá novostavba na mieste starej sa musí hlásiť k dobe svojho vzniku, zároveň však má zachovávať lokálny ráz (*Heimatschutz*); je nutné vyhybať sa uvoľňovaniu priestorov okolo verejných budov a neprírodnému vytváraniu solitérov.³²

Je známe, aké nenahraditeľné straty spôsobila rekvirácia zvonov pre potreby armády. Umeleckopriemyselný spolok sa už v októbri 1915 obrátil na kompetentné ministerstvá vo veci ochrany umelecky a historicky hodnotných prác z kovu. Reakcia rezortu obrany bola šalamúnska: minister sľúbil opatrný prístup, no nebolo jasné, podľa akých kritérií sa má selektovať. Individuálne posudzovanie objektov, ani stanovenie všeobecných požiadaviek nebolo možné, keďže by sa vojsko týmito krokmi pripravilo o množstvo čoraz vzácnejšieho materiálu.³³

Záujem o folklór ako autentický prejav národnej kultúry a zdroj inšpirácie pre súčasné umenie a architektonickú tvorbu sa zintenzívnil už pred vojnou. V roku 1917 priniesol *Ipar-*

Návrh na pamätnú tabuľu od Júliusa Tótha (*Tóth Gyula*) venovanú vojnovým obetiam, ktorý bol v súťaži vyhodnotený ako druhý najlepši. Vpravo zakúpený návrh Štefana Steinera (*Steiner István*) a Zoltána Kónyu.

művészet článok o slovenskom ľudovom umení. Ako jeho neznámy pisateľ podotkol, dôvodom zvýšenej pozornosti o ľudovú tvorbu Slovákov žijúcich v Uhorsku sú novšie česko-slovensko-moravské národné aspirácie. Autor vyzdvihol jedinečné pretrvanie mnohých archaických momentov vo formách a ornamentike. Ich pôvod (najmä v severnejších) regiónoch videl ešte v stredoveku. Najkrajšie svedectvo o umeleckom cite Slovákov podával odev, ktorým „prevyšovali svojich moravských súkmeňovcov.“³⁴

Koncom vojny pamiatková komisia oslovila Umeleckopriemyselný spolok s pozoruhodnou myšlienkou navrhnuť pre deti papierové stavebnice domácich hradov, „veľká časť stavebníc, ktoré nachádzame v papiernictvách a detských izbách totiž znázorňuje nemecké zámky, pre naše deti nanajvýš nezaujímavé.“ Hračky mali slúžiť rozvíjaniu umeleckého vkusu i historického povedomia, na poučenie detí a ich rodičov.³⁵ Aj tieto drobnosti patrili k záveru katastrofy, sprevádzanej vyčerpaním síl, ľudských a materiálnych zdrojov. Bojová agitácia, symbolika a hrdinské monumenty, ale aj veľkolepé vízie museli uvoľniť miesto oveľa tvrdej realite bez veľkých slov a pátosu. ■

Zdroje obrazovej prílohy: reprofoto z časopisu *Magyar Iparművészet*, 1915, roč. 18, č. 4, s. 192, 196. Dostupné na: <<http://epa.oszk.hu/html/vgik/kardexlap.phtml?id=1059>>.

¹ FITTLER, Kamil. A. „Magyar Iparművészet“ programja. In *Magyar Iparművészet. Az Orsz. M. Iparművészeti Múzeum és Iskola és a Magyar Iparművészeti Társulat közlönye*. 1. 7. 1897, č. 1, s. 1-2.

² *Magyar Iparművészet* (ďalej ako *MIpm*), 17, 1914, č. 7-8, s. 417 (Hadiállapot); *MIpm*, 19, 1916, č. 1-2, s. 65 (A nyomdai árak drágulása); *MIpm*, 21, 1918, č. 1-3, s. 47 (A papírhiány és folyóiratunk).

³ *MIpm*, 17, 1914, č. 10, s. 487-488 (Háborús izléstelenségek).

⁴ *MIpm*, 18, 1915, č. 3, s. 159 (Háborús művészeti irodalom).

⁵ *MIpm*, 18, 1915, č. 4, s. 187-188 (Kucséber-iparművészet).

⁶ *MIpm*, 18, 1915, č. 3, s. 163 (A „Times“ és a német iparművészet); *MIpm*, 20, 1917, č. 1-3, s. 61 (Az iparművészet pacifizmusa).

⁷ *MIpm*, 18, 1915, č. 2, s. 83 (Felhívás a „Vörös félhold“ érdekében); *MIpm*, 19, 1916, č. 7, s. 292 (A barátság háza).

⁸ NAGY, Sándor. Háború és művészet. In *MIpm*, 17, 1914, č. 7-8, s. 381-382.

⁹ *MIpm*, 18, 1915, č. 2, s. 93-94 (Harctéri grafika).

¹⁰ *MIpm*, 17, 1914, č. 10, s. 487 (Haditechnika és iparművészet).

¹¹ *MIpm*, 18, 1915, č. 2, s. 83-84 (Vasékszerek); *MIpm*, 19, 1916, č. 8, s. 331 (A vas).

¹² *MIpm*, 18, 1915, č. 2, s. 94 (Berendezőfeladatok a békekötés után); *MIpm*, 19, 1916, č. 7, s. 291-292 (A háború nevelő hatása az iparművészekre).

¹³ *MIpm*, 18, 1915, č. 2, s. 109 (Az izléstelenség lovasszobra); *MIpm*, 19, 1916, č. 1-2, s. 56-57 (A fa-Tirpitz).

- ¹⁴ *Mlpm*, 18, 1915, č. 3, s. 157 (Háborús emléktárlar).
- ¹⁵ *Mlpm*, 18, 1915, č. 3, s. 152 (Az izléstelenség hadimúzeuma); *Mlpm*, 19, 1916, č. 1-2, s. 56 (Hadjelvények és tömegcikkék).
- ¹⁶ *Mlpm*, 17, 1914, č. 9, s. 445-446 (Művészet a kegyelethez!).
- ¹⁷ Prvá súťaž na tému vojenských pamätných tabúl a pomníkov vypísaná v novembri 1914 nespĺnila očakávania. Umeleckopriemyselný spolok preto v roku 1915 zopakoval svoju výzvu. Súťažiaci dostali za úlohu navrhnuť nápisovú dosku určenú na osadenie vo verejne prístupnom objekte menšej obce (kostol, obecný dom), ktorej výrobné náklady by nepresiahli sumu 1 000 korún. Výber kameňa a forma tabule boli ponechané na tvorcov, dielo však muselo byť ľahko reprodukovateľné v pyrogranite či umelom kameni. Podobné kritériá platili pre návrh voľne stojaceho pomníka v cene do 4 000 korún. Prípustné boli aj iné materiály (bronz, keramika, mozaika), ak výsledná suma nepresiahla stanovený finančný limit. Podľa: *Mlpm*, 18, 1915, č. 2, s. 82/a (Pályázat hadi emléktáblára és szabadon álló emlékműre).
- ¹⁸ *Mlpm*, 18, 1915, č. 4, s. 199-200 (A második hadiemlékterv-pályázat eredménye); *Mlpm*, 19, 1916, č. 8, s. 332 (Szabadon álló hadiemlékek, katonasírok, emléktáblák és emléklapok); *Mlpm*, 20, č. 7, s. 205 (Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság...); *Mlpm*, 20, 1917, č. 8, s. 247 (Hősemlékeink a külföldön).
- ¹⁹ *Mlpm*, 18, 1915, č. 1, s. 32 (Az iparművészet és a kegyelet emlékjelei); *Mlpm*, 19, 1916, č. 1-2, s. 59 (Két pályázat eredménye).
- ²⁰ Umeleckopriemyselný spolok vyhlásil v roku 1916 súťaž na návrh plakety na pamiatku víťaznej bitky pri Limanowe (1. – 9. 12. 1914). Zúčastnilo sa jej 20 výtvarníkov, no ani jeden z nich neponúkol prijateľné riešenie. Medzi účastníkmi tohto súbehu nachádzame aj bratislavských autorov, architekta Fridricha Weinwurma a sochára Alojza Rigeleho. Spolok rozhodol o novom súbehu. [*Mlpm*, 19, 1916, č. 7, s. 296 (Két iparművészeti pályázat)]. Jeho vyhodnotenie prebehlo 12. februára 1917. Výsledok bol rovnaký ako v prvom kole. O podobe plakety sa malo preto rozhodnúť v užšej súťaži medzi Józsefom Reményim, Lajosom Beránom a Béloom Horváthom. Pozri: *Mlpm*, 20, 1917, č. 1-3, s. 51-52 (Eldölt pályázatok).
- ²¹ *Mlpm*, 18, 1915, č. 2, s. 94 (Elesett hősök dízsírhelye).
- ²² *Mlpm*, 19, 1916, č. 3, s. 113 (Katonasír egyszerű legyen).
- ²³ *Mlpm*, 20, 1917, č. 5-6, s. 143 (Kenotaphium).
- ²⁴ *Mlpm*, 20, 1917, č. 5-6, s. 142 (Festett ablakok, mint háborús emlékek).
- ²⁵ *Mlpm*, 18, 1915, č. 3, s. 150-151 (A nők, a világháború és az iparművészet).
- ²⁶ HORLER, Miklós. Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon 1872 – 1922. In BARDOLY, István – HARI, Andrea (eds.). *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Budapest: OMH, 1996, s. 124.
- ²⁷ FIEBER, Henrik. A műemlék-restaurálás pszichológiája I-II. In *Mlpm*, 15, 1912, č. 7, s. 241-247, s. 290-305.
- ²⁸ DIVALD, Kornél. Tünezező világ. Budapest régi művészete. In *Mlpm*, 18, 1915, č. 1, s. 1-7.
- ²⁹ GRÓH, István. Ismerjük meg műemlékeinket! In *Mlpm*, 18, 1915, č. 1, s. 31-32.
- ³⁰ *Mlpm*, 18, 1915, č. 1, s. 40-41 (Magyar művészek lexikona).
- ³¹ WILDNER, Ödön. A műemlékek gondozása és a háború. In *Mlpm*, 18, 1915, č. 6, s. 275-279.
- ³² *Mlpm*, 18, 1915, č. 6, s. 277-278. Hlavný princíp hnutia Heimatschutz „bodänstendig“ (koreniaci v rodnej zemi) odporúčal nasledovať aj Erik Bogdánffy pri obnove „Rákócziho“ zeme zničenej ruskou armádou. Východiskom pre nový hornouhorský architektonický sloh malo byť podľa jeho mienky meštianske stavitelstvo v Šariši. BOGDÁNFFY-PAULY, Erik. *Újjáépítés*. In *Mlpm*, 18, 1915, č. 2, s. 84.
- ³³ *Mlpm*, 19, 1916, č. 1, s. 55-56 (Fémet a hadseregnek).
- ³⁴ *Mlpm*, 20, 1917, č. 7, s. 212-213 (Tót népművészet).
- ³⁵ *Mlpm*, 21, 1918, č. 1-3, s. 49-50 (Műemlékek mint gyermekjátékok).

Vojna a starostlivosť o pamiatky

ÖDÖN WILDNER

WILDNER, Ödön. A műemlékek gondozása és a háború. In *Magyar Iparművészet*, 1915, 18, č. 6, s. 275-279.

Je známe, že vojna devastuje a ničí existujúce veľké hodnoty, počnúc tými najvyššími: od človeka po úrodu, zvieratá a stavby. Škodí a ničí mnohokrát z čireho vandalizmu, no oveľa častejšie z nutnosti, v záujme hladšieho priebehu vojnových operácií počas útokov a obrany. Medzitým, samozrejme, nešetří ani hodnoty, ktoré sú nenahraditeľné. Takými sú umelecké pamiatky, tvoriace unikáty.

Takéto pustošenie kultúrnych hodnôt si bojujúce strany, samozrejme, navzájom vyhadzujú na oči ako prejav barbarstva. Napadnuté národy sa potom bránia, ak je to možné, pozitívnymi dôkazmi.

Obzvlášť veľa si o svojom „vrodenom“ vandalizme musia vypočuť Nemci, a to z toho jednoduchého dôvodu, že veľká časť ich bojísk sa nachádzala a nachádza v krajoch (Belgicko, severné Francúzsko), kde blízko seba ležia mestá bohaté na umelecké pamiatky. Ako celky sú skutočnými múzeami, kde každý granát je potenciálnou hrozbou pre umelecké skvosty.

Nemci však obmedzili útoky na nevyhnutnú mieru, a to s dôkladnosťou im vlastnou. Krátko po obsadení Belgicka nemecké velenie okamžite inštruovalo berlínskeho profesora, rytiera Falkeho, aby starostlivo preskúmal a vyhodnotil škody spôsobené vojnou na pamiatkach okupovaných území. Podobnou úlohou vo francúzskych krajoch bol poverený

tajný radca, pedagóg dr. Clemen. No bolo potrebné postarať sa aj o protiúčet, t. j. o výpočet toho, čo protivník zničil na území centrálnych mocností. Reč je tu najmä o Rusoch, ktorí sa zrejme ťažko ubránia obvineniam z neodôvodneného vandalizmu, ktorého smutné svedectvá vidno vo východnom Prusku, Haliči a v severných častiach našej vlasti. Kým súpisom zločinov spáchaných v Haliči bol poverený krajinový konzervátor pamiatok pre túto oblasť, takýto zoznam vo východnom Prusku spísal predseda spolku Heimatschutz. Naša štátna komisia pre pamiatky (M. O. B.) vyslala na prieskum škôd vzniknutých dôsledkom ruských vpádov Kornela Divalda.

Vojenské zasadnutie na tému starostlivosti o pamiatky (*Kriegstagung für Denkmalpflege*) bolo v každom ohľade aktuálne. Uskutočnilo sa v dňoch 28. a 29. augusta v Bruseli, za účasti zástupcov Nemcov, našej monarchie a Švajčiarska, pod patronátom a v prítomnosti plukovníka baróna Bissinga, nemeckého guverniera Belgicka.

Z rokovaní, ktoré sa nevenovali iba pamiatkam, ale aj problémom výstavby a povojnovej obnovy miest, sme pokladali za dôležité zaznamenať nasledujúce:

Tajný radca dr. Clemen vo svojej vyše dvojhodinovej prednáške odmietol Verhaerenove a Maeterlinckove útoky publikované v nepriateľskej tlači a snažil sa dokázať, že nemecké velenie neporušilo § 27 Haagskej konvencie. Naopak, bolo priam donútené k ostreľovaniu Remeša, Soissonsu a Ypres opevnených na spôsob hradov, ba práve katedrály a iné pamiatky sa stali základňami pre operácie protivníka.

V podobných prípadoch podobne postupovali Angličania i Francúzi (Outdinot proti Rímu v roku 1849, Angličania proti Dillí, 1857; Villeroy proti Bruselu, 1695), ale aj v tejto vojne (spustošenie Dixmuidenu Angličanmi). Mimochodom, francúzska cirkevná politika a sekularizácia už v čase mieru vystavila mnohé umelecky cenné kostoly ničeniu, ako to dostatočne jasne osvetlil Maurice Barrés. Clemen skonštatoval, že Nemci väčšinu obsadených sídiel ušetrili a najmä veľkých umeleckých centier sa takpovediac ani nedotkli, pretože im to umožňovala bojová taktika (Liège, Namur, Antverpy, Mons).

V súvislosti s tým tajný vládny radca, referent Falke vyhlásil, že spôsobené škody možno okrem dvoch výnimiek dokonale napraviť. V prípade slávnej katedrály St. Pierre v Leuvene zhorela iba strecha a zrútili sa dve polia klenby. Takisto ľahko napravitelné sú i škody na kostoloch v Dinant, Lier, Malines, Dendermonde a Walcourt. Zaujímavé je, že tlaková vlna vyvolaná kanonádou spôsobila na rozsiahlom území veľké škody na vitrážach, ako napríklad v Malines a Lier. Nenahraditeľnými stratami sú však zničená univerzitná knižnica v Leuvene a zdevastovaná renesančná radnica v Dendermonde, ktorú ale zapálili belgické granáty. Veľkou stratou pre bruselskú maliarsku školu sú štyri slávne maľby, ktoré zhoreli v katedrále v Beygheme. Nič však nebolo odcudzené, nič sa nestratilo zločinným spôsobom z tisícov a tisícov skvostov kovotepeckého, sochárskeho a maliarskeho umenia vďaka preventívnym opatreniam belgických a nemeckých úradov. Nemecké úrady, samozrejme, ponechali dohľad nad umeleckými klenotmi depónovanými v pivniciach atď. belgickým inštanciam a nikde nepožadovali ich znovuvystavenie. Nemci už na viacerých miestach začali s obnovou, inde podnikli dočasné opatrenia (provizórne zastrešenie atď.).

O škodách vo Francúzsku hovoril tajný vládny radca dr. Clemen. Za frontom ťažko utrpeli Longwy, Longuyon a Reithel. Naopak, na umelecké klenoty neporovnateľne bohatšie mestá Douai, Cambrais, Valenciennes, St. Quentin, Laon, Noyon neboli takmer vôbec zasiahnuté. Výrazne boli poškodené železničarska štvrť v Lille, starobylé opátstvo a niekoľko súkromných obydľí v St. Mihiel, prevažne však francúzskymi granátmi, ich rekonštrukcia bude ľahká. Na samotnom fronte, čo znamená 5 – 10 km širokú zónu, sú obce, samozrejme, vystavené veľkému pustošeniu, aj tu však badať zlepšenie po systematizovaní trás zásobovania. Nemci nie sú na okupovaných francúzskych územiach v takej priaznivej situácii ako v Belgicku, kde už organizačne podchytili ochranu pamiatok. Dôvodom je, že sa tu ešte neprešlo na všeobecnú civilnú správu. Avšak i samotné armádne vedenie robí ochranné kroky, napr. najcennejšie hnutelné pamiatky medzi Metz a Côte Lorraine boli depónované v najbližších múzeách a francúzskych úradoch. Slávne súsošie Ukladania do hrobu v katedrále St. Etienne v St. Mihiel s trinástimi postavami v životnej veľkosti od Ligiera Richiera, ktoré už načali francúzske granáty, Nemci obložili vrecami piesku a doskami. V kaštieloch a letných sídlach boli v časoch, keď sa v držbe územia striedali francúzske, anglické a nemecké vojská, spôsobené veľké škody stupňované

rabovaním, no odkedy sa využívajú ako veliteľstvá, lazarety a oddychové zariadenia pre armádu, dostáva sa im potrebnej starostlivosti. Francúzske múzeá sú – s výnimkou múzea v Lille – nepoškodené. Menšie škody – napr. prasknuté svetlíky – je možné rýchlo napraviť. Naopak, skvostné maľby a svetoznáma vosková plastika „dievčiny z Lille“ boli vďaka zakročeniu tamojšieho riaditeľa múzea ochránené.

Protikladom toho je správa inžiniera dr. Lindnera, predsedu spolku Heimatschutz o tom, ako Rusi zničili vo východnom Prusku 24 miest, takmer 600 obcí, 300 majetkov a viac než 30 tisíc budov. Poškodili alebo vyrabovali zariadenie približne 100 tisíc domácností. Iba obnova stavieb si vyžiada

Časť hlavnej ulice v Humennom, zničenej počas vojny

Kaviareň v Humennom, ktorú navštevovali ruskí dôstojníci a podpálená bola na príkaz ich veliteľa

viac než 300 miliónov mariek.

O ochrane rakúskych pamiatok referoval ministerský radca, rytier Förster-Streffleur. Významným opatrením okrem preventívneho uskladnenia diel bolo, že vrchné veliteľstvo poskytlo oblastným útvarom zoznamy stavebných pamiatok na územiach ohrozovaných vojnovými manévrami. Armádne oddiely sa podľa možností mali vyhýbať využívaniu pamiatok ako kasární. Svätyne a sakristie kostolov mali byť uzavreté a ich kľúče odovzdané veliteľom. I nemeckí účastníci zasadnutia pokladali tento krok za hodný nasledovania

a v petícii žiadali vládu o jeho schválenie. Konferencia doručila vláde i návrhy na rozšírenie § 27 Haagskej konvencie.

Pripomeňme, že o haličskej skaze do obdobia pred aprílom 1915, teda do prielomu pri Gorlici píše dr. Tadeusz Syzdlowski v tohtoročnom 4 – 5. čísle „Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege.“ Správy ilustruje aj fotografickými zábermi škôd spôsobených na stáročných objektoch kostola v Grabe (XVIII. storočie), benediktínskeho kláštora v Staniątkach (XIII. – XVII. storočie), budov vo Wieliczke a Uści Solnom, kostola v Szczepanowe z roku 1470 etc. Správa sa stane úplnou až neskôr; a len teraz, keď Rusi takmer do jedného zmizli z územia našej monarchie, bude možný presnejší sumár.

Ruina kláštorného Kostola Zoslania Svätého Ducha v Krásnom Brode - dôsledok bojov na východnom fronte

Kornel Divald povedal o škodách na našich pamiatkach nasledovne:

I/ Zemplínska župa: r. k. kostol v Stropkove, kláštor bazilitov v Krásnom Brode (*Laborcrév*), ktorý bol známy najmä okázalým vnútorným vybavením, ďalej gr. kat. kostol vo Veľkej Polane (*Nagypolány*), drevené kostoly v Čertižnom (*Nagycsertész?*) a Habure (*Laborcfő*) a niekoľko zaujímavých meštianskych domov z XVIII. – XIX. storočia v Humennom (*Homonna*); II/ Šarišská župa: kaštieľ Rákóczióvcov a kostol v Zborove; drevené kostoly v Hutke (*Hutás*), Vyšnom Orlíku (*Felsőodor*), Havrancí (*Kishollód*), Vápeníku (*Mészégető*), Novej Polianke (*Mérgesvágás*), Pstrinej (*Peszternye*), Nižnej Polianke (*Alsópagony*), Vyšnej Polianke (*Felsőpagony*), Varadke (*Váradka*) a Kurimke (*Kiskurima*) v Makovici, kamenný kostol v Soročinci (maď. *Szorocsény*, Ukrajina), r. k. kostol v Duplíne (*Bányavölgy*). Pamiatková komisia má správy aj o poškodení strážnice korunnej kaplnky v Oršave (*Orşova*, Rumunsko).

Zo zmienených objektov sú významnejšími, t. j. prvo triednymi pamiatkami len kostol v Stropkove, kláštor v Krásnom Brode a rákociovský kaštieľ v Zborove. Ostatné sú druhoradé.

Poverenie na renováciu stropkovského kostola dostal architekt a pedagóg technickej univerzity dr. Kálmán Lux. Reštaurátorské práce už prebiehajú. V prípade ostatných ešte neboli prijaté konkrétne opatrenia a nateraz sa dohliada iba na to, aby sa obnovy nerealizovali bez upovedomenia M. O. B.

Mimochodom, komisia oslovila úrady pohraničných žúp,

ktoré boli dejiskami bojov, aby podali správu o poškodených pamiatkach. Samostatný výbor pod vedením Károly Khuen-Héderváryho vzal do svojich rúk obnovu zničených hornohorských domácností, dedín atď.

Vrátiac sa k bruselskej konferencii: o veľkej úlohe obnovy Belgicka pútavo hovoril Karl Rehorst, bývalý radný mesta Kolín nad Rýnom, dnes referent nemeckej správy Belgicka zodpovedný za územné plánovanie. Podľa neho nemeckú vládu čakajú pri obnove miest celkom iné problémy ako vo východnom Prusku. Kým v jeho prípade Ríša disponuje ohromnými zdrojmi z verejných darov atď., čo umožní začať s prácami už pri najbližšej príležitosti, pre Belgicko ešte nebola vyčlenená štátna pomoc. V popredí tu preto stojí otázka, ako by sa dalo pomôcť verejnej a súkromnej výstavbe pomocou lacných stavebných úverov a iných prostriedkov. Promptné opatrenia vo východnom Prusku sa môžu oprieť o zákonnú bázu (urbanistické, hygienické pravidlá, nariadenia ohľadom ochrany lokálneho výrazu [*Heimatschutz*]). K dispozícii je celá garda moderných urbanistov Nemeckej ríše atď. Nechť občanov Belgicka k poriadku je, naopak, mimoriadna. Stavebné či zdravotnícke regulatívy sú tam takpovediac písaným balastom. Nariadenie o regulácii miest z roku 1844 (tzv. cestný zákon) bolo aktualizované iba krátko pred vypuknutím vojny a na jeho základe bude teraz potrebné primäť obce k prijatiu a aplikovaniu vyhovujúcich miestnych regulatív v praxi. Vypracovanie nových stavebných a regulačných poriadkov je veľkou úlohou. Vojna na viacerých miestach zničila práve staré, malebné centrá, a tak delá premenili na „tabulu rasu“ územia, ktoré by aj tak čakali len krompáče. Urbanisti tak získali nové pole pôsobnosti.

V spojitosti s rekonštrukciou a osobitne s obnovou poškodených alebo zničených stavebných pamiatok Rehorst predostrel nasledovné princípy: 1. Umelecky či historicky cenné verejné a súkromné stavby, ktoré boli poškodené, resp. zanikli ich nepatrné časti, treba obnoviť v ich pôvodnej forme. 2. Staré budovy rovnakého charakteru, ktoré z podstatnej časti alebo úplne zanikli, v žiadnom prípade nemožno obnoviť v ich pôvodnej podobe. 3. Každá nová stavba plánovaná na mieste zničenej nech je z architektonického hľadiska poctivá, nech rečou svojich foriem dovoľuje spoznať dobu vzniku a nech sa prispôsobuje všeobecnému charakteru miestneho staviteľstva. 4. Zásadne sa treba vyhýbať uvoľňovaniu priestranstiev okolo verejných budov.

Rehorst dôrazne vystríhal pred doktrínarstvom, aby do urbanistických plánov boli rigidne vnášané rovné alebo krivočiare ulice. Namiesto toho treba mať na zreteli, aby vyhovovali konkrétnym dopravným požiadavkám, aby bloky ponechané medzi nimi ponúkali priestor pre poctivé a účelné pôdorysy, čomu veľakrát bráni „diagonalitis“, táto špeciálna choroba urbanistov. Okrem toho pri vedení ulíc a vytváraní priestorov treba dbať aj o estetické pôsobenie obrazu miest. To všetko, ako je známe, možno dosiahnuť tak rovnými, ako aj krivočiarmi ulicami.

Reguláciu novostavieb budú, samozrejme, sprevádzať väčšie ťažkosti než rekonštrukciu. Zásada „Commission royale des monuments et des sites“ prijímaná mnohými odborníkmi v Belgicku sa silne prikláňala k napodobovaniu a vytváraní kópií zničených, umelecky cenných objektov

na základe starých rytín, fotografií a architektonických torz. V Nemecku – poučiac sa z mnohých negatívnych príkladov – zavrhlí túto falošnú „hru na starobylosť“ a tamojší architekti poznajú spôsob, ako zachovať starý vzhľad miest osadiac v ňom stavby hovoriace modernými formami.

Belgická architektúra sa však momentálne nachádza v neprehľadnom stave horúčkovitého hľadania. Na jednej strane lipne na francúzskom baroku a luiséznom slohu, na strane druhej buduje tie najbláznivejšie fantázie secesie. Nájde sa však niekoľko chvályhodných výnimiek, predovšetkým medzi stavbami radníc. Úradné zasahovanie do stavebných plánov bude podľa Rehorsta významnou úlohou nemeckej správy. Druhou bude rekonštrukcia zariadení, kde hlavnú rolu budú hrať staré a tradičné remeslá a ľudové umenie.

Počas diskusie podnietenej Rehorstovým vystúpením sa zrodil názor, že otrocké napodobovanie starých budov treba skutočne odmietnuť, kým rozvíjanie starých foriem je vítané. V podobnom duchu sa k téme vyjadril i guvernér Bissing, ktorý vyslovil smerom k stavebným úradom programový názor. Podotkol, že ani on nepokladá za správne a uskutočniteľné úplný dohľad nad Belgičanmi, i keď zaujalo jeho konštatovanie „Belgičan je psychologická záhada; je nadšený slobodou, no keď uzná, že by bolo dobré niečo spraviť, je rád, ak mu prikážeme správnu cestu.“ Mimochodom, Belgičania už reformnými krokmi bruselského starostu Charlesa

Bulsa ponúkli klasický príklad úradného zasahovania do plánovania stavieb. Rada mesta Brusel po kanonáde z roku 1695 vydala v roku 1697 nasledujúce rozhodnutie:

„Vzhľadom na to, že nemožno strpieť deformovanie mestského trhu stavbami a strechami, ktoré sa príliš líšia od seba (pretože je nutné, pokiaľ je to možné, zachovať harmóniu), Rada zakazuje vlastníkom domov a remeselníkom v Bruseli, aby na menovanom trhu stavali strechy či domy bez toho, aby ich modely predtým nepreskúmala a neodobrala Rada. V opačnom prípade musí vlastníci i remeselníci zaplatiť 100 bataconov podľa starého práva. Okrem toho každá stavba priečiaca sa tomuto nariadeniu bude na náklady dotyčného zbúraná.“ Výsledkom tohto múdreho rozhodnutia je pompézny vzhľad Grand Place.

Zasadnutie zaujalo ešte stanovisko proti przneniu prírody, čo sa v Belgicku deje najmä používaním reklamných tabúl.

Preklad: Peter Buday

Zdroje obrazovej prílohy: reprofoto z publikácií *A háború emlékei Zemplénavarmegyében* a *A „szentek fuvarosa“*. Divald Kornél *Felső-magyarországi topográfiaja és fényképei*. 1900 – 1919.

Rigeleho ateliér

Svetová vojna znamenala zásadný prelom v živote a tvorbe Alojza Rigeleho (1870 – 1940), výtvarníka bytostne spätého s Bratislavou. Konflikt a následná stagnácia nútili sochára prehodnotiť skoršie ambície živene predvojnovými úspechmi a ponukami z „veľkého sveta“. Napriek sťaženej situácii, dúfajúc v priaznivejší vývoj, neopustil rodné mesto podporujúce jeho akademické štúdiá. Prispôbil sa novým podmienkam s ich možnosťami a limitmi, využívajúc každú ponúknutú šancu. Väčšina Rigeleho skulptúr a reliéfov, mimoriadne v podobe modelov, vznikala v dielni Mahrovcov na Štefánikovej ulici. Chatrne pôsobiaca drevená stavba opierajúca sa o múr medzi dvorom známej kamenárskej firmy a susedným pozemkom sotva mohla spĺňať nároky skutočného ateliéru. Objekt tvoria štyri miestnosti s vlastnými vstupmi: bývalá dielňa na výrobu foriem na odliatky z umelého kameňa, ateliér, kancelária, sklad a šatňa. Priečelie pozostáva z celej „kolekcie“ okien a brán rôznych typov umocňuje malebnosť celku, zhnitý obklad, stropy podopreté stojkami a fólia na streche však dávajú tušiť o stave vyvolávajúcom pochybnosti o ďalšej existencii a využití dielne. V roku 1990, pri príležitosti polstoročnice Rigeleho úmrtia, sa jej priestory poslednýkrát otvorili verejnosti. Cieľom jedinečného podujatia prezentujúceho výber umelcových prác v mieste ich zrodu bolo upriamiť pozornosť kompetentných na Mahrov dvor a potrebu jeho zachovania. Prvoradým argumentom bola, samozrejme, pamiatka „sochára Bratislavy“, netreba ale zabudnúť ani na ďalší, na prvý pohľad azda menej zrejmy rozmer. Dnešná Štefánikova ulica, os spájajúca centrum so železničnou stanicou sa koncom 19. storočia začína meniť na výstavnú triedu lemovanú kulisami víl, palácov a nájom-

Dielňa A. Rigeleho na Štefánikovej ulici v Bratislave. Foto: P. Fratrič.

ných domov vyššej kategórie. Svojbytným reliktom minulosti ostal práve areál s trojicou domov a dielňou. Nemenná ostala nielen tvár, ale aj funkcia dvora, v ktorom ešte donedávna fungovala kamenárska výroba. Bratislavský unikát na začiatku nášho veku.

Iniciatívy za záchranu „Rigeleho ateliéru“ sa objavujú i dnes potvrdzujúc tým aktuálnosť klasickej otázky: ako ďalej? I keď sochárovou galériou sú predovšetkým ulice a cintoríny Bratislavy, nezaslúžil by si konečne svoj „vlastný“ priestor?

Peter Buday

Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel na tému pamiatok výchovy a vzdelávania

PETER JURKOVIČ

Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel bol ustanovený Generálnou konferenciou UNESCO v roku 1983 na 18. apríl. Návrh každoročne si pripomínať rozmanitosť kultúrneho dedičstva po celom svete padol na sympóziu ICOMOS v Tunisku 18. apríla 1982. Odvtedy sa k sviatku hlási vyše 40 krajín sveta, ktoré pri tejto príležitosti organizujú najrôznejšie akcie. Na podnet prezidenta ICOMOS Michaela Petzeta sa od roku 2001 vyhlasuje „téma dňa“, v snahe upozorniť na mimoriadne ohrozené druhy kultúrneho dedičstva. V roku 2013 boli hlavným námetom Medzinárodného dňa pamiatok a historických sídiel pamiatky výchovy a vzdelávania.

Účelom tejto témy bolo upriamiť pozornosť na tú časť kultúrneho dedičstva, ktoré fakticky priamo tvarovalo prostredie, v ktorom sa získavali vedomosti a vytvárali predpoklady pre ďalší rozvoj kultúry a civilizácie, ktoré formovalo generácie tvorcov ďalších generácií kultúrnych vrstiev. Dovolím si tému výchovy a vzdelania rozvinúť smerom k vzdelanosti a poznaniu. To sú atribúty tých kategórií ľudského života, s ktorými pamiatkari nielen pracujú, ale aj s ktorých absenciou sa stretávajú pri riešení záchranu, ochrany a obnovy pamiatok, historického prostredia, krajinných sídiel. Akoby desaťročia relativizovania potreby vzdelania a vedomostí, spochybňovania inteligencie a elit sa revolučne nežne premietli do moci peňazí a upevňovania vlastníckych práv. Prirodzená hierarchia hodnôt vytvárajúca identitu civilizácie a formovaná stáročiami sa zdezorganizovala. Ak je umenie odrazom života spoločnosti, tak architektúra ako jedna z foriem umenia odrážajúca skutočnosť je dokladom vedomostnej a spoločenskej krízy charakterizujúcej isté obdobia. Architektonická tvorba 90. rokov 20. storočia v našej krajine je toho zjavným dôkazom. Vo formovaní architektonickej tvorby v pamiatkovom prostredí je ťažisko našej práce, pamiatkarskeho presvedčovania a osvetu, v súbojoch s niekedy mentálne nepripravenými, avšak bohatými a mocnými investormi, právne však sofistikované vzdelanými. Pamiatkari vlastne tiež vzdelávajú – svojou prácou a komunikáciou s vlastníckmi pamiatkového fondu šíria osvetu, presvedčujú, poukazujú na hodnoty, zmysel ich zachovania, a tým aj vychovávajú. Len vzdelaný a rozhladený vlastník vie prirodzeným spôsobom prinášať ďalšie hodnoty, tie predchádzajúce vie zachovávať a zveľaďovať. A týmto nemyslím len na tradície, ale aj na klasické hodnoty slušného správania a výchovy, ako aj úlohu rodinného prostredia v tomto procese.

Slovenskí pamiatkari si Medzinárodný deň pamiatok a historických sídiel zvyknú pripomínať v bývalom kamaldulskom kláštore v Červenom Kláštore, v prostredí, v ktorom človeka obklopuje atmosféra minulosti, histórie, vzdelanosti, osudov ľudí zanechávajúcich skvosty umeleckých diel všetkých žánrov a podôb, osudov tvoriacich hodnoty tejto krajiny, ale aj poznatkov veľmi dôležitých pre zabezpečenie živobytia, narábania s krajinou, spravovania a zveľaďovania majetkov, tvorby pravidiel života. Cirkev bola nositeľom kultúry a vzdelanosti. Kláštory boli práve tými miestami, kde sa nielen hovoreným slovom tradovali, ale aj materiálным spôsobom zachytávali poznatky a poznanie, kde sa formovali predpoklady a tvorba

Bývalé evanjelické lýceum v Bratislave, Palisády 51. Foto: P. Fratrič, 2000, Archiv PÚ SR.

systému vzdelávania a vzdelanosti, ktoré tak famózne vrcholili v obrozenectve a osvietenstve konca 18. a v priebehu 19. storočia. Budovy škôl, lýceí, gymnázií, reálnych, priemyselných, dievčenských škôl, meštianskych a ľudových škôl sú súčasťou pamiatkového fondu Slovenska nielen svojou materiálnoú kultúrou, ale aj odkazom na históriu vzdelávania, pri ktorom stáli cirkevné inštitúcie, ale aj osvietení panovníci a šľachta, uvedomelý štát, mestá a obce, spoločenské elity a spolková činnosť. S tým však súvisia i objekty, ktoré neboli cieľene edukačného charakteru, ale sa na tieto účely sekundárne využívali – v našom prostredí paradoxne kaštiele, ktoré po opustení vlastníckmi a znárodnení slúžili ako internátne školy či výchovné ústavy. Početnosť zachovania a ochrana uvedených školských či vzdelávacích inštitúcií rôznych historických štýlov a období, od stredovekých kláštorov po funkcionalizmus Bellušovej budovy Fakulty architektúry v Bratislave, je výsledkom záujmu a práce pamiatkarov na zachovaní hmotných dokladov tejto dôležitej ľudskej činnosti.

Ak máme pomenovať to, čo najviac tvorí prirodzenú krásu a hodnoty krajiny, tak je to príroda, kultúrne dedičstvo a jej kultivovaní a vzdelaní obyvatelia. Za to, čo sme doteraz zažili v našej pamiatkarskej disciplíne, povolanií či poslaní, za tú všetku ochranársku aj tvorivú prácu a úsilie kolegov je celkom prirodzené, že aj pamiatkari majú dni, keď je namieste kolegiálne a spoločenské ocenenie ich práce. A možno aj malé skromné očakávanie, že aj naša slovenská pospolitosť si konečne všimne ich úlohu pri zachovaní charakteru a tvárnosti krajiny a dedičstva predkov, ktoré sú nám dopriate užívať. ■

Spracované z textu príhovoru na Červenom Kláštore dňa 27. apríla 2013.

Veľtrh Monumento v Salzburgu

MARTIN ŠVEC

V rakúskom Salzburgu sa v januári 2014 uskutočnil druhý ročník veľtrhu pamiatkovej starostlivosti Monumento. Slovensko bolo na tomto podujatí zastúpené Pamiatkovým úradom SR a predstavilo naše pamiatky a ich prostredníctvom aj naše dejiny a kultúru odbornej i laickej verejnosti na vysokej medzinárodnej úrovni.

Veľtrh pamiatkovej starostlivosti Monumento sa po prvýkrát konal v ja-

stavisko Messe Salzburg rozhodlo, že s dvojročným odstupom zorganizuje Monumento opäť, a tak sa pamiatkari, reštaurátori a priatelia histórie zo stredoeurópskeho regiónu stretli znovu v Salzburgu v dňoch 16. – 18. januára 2014. Na tomto medzinárodnom fóre bolo symbolicky prítomné aj Slovensko, ktoré tu reprezentoval Pamiatkový úrad SR. Hlavnou témou tohtoročnej výstavy bol pre zmenu kameň a práca s ním, reštaurovanie kamenných

prvkov architektúry a umeleckých diel a všetko, čo s kameňom vo sfére kultúry a umenia súvisí.

Spomedzi mnohých zúčastnených vystavovateľov boli najpočetnejšie súkromné reštaurátorské a kamenárske ateliéry, ktoré predstavovali svoju prácu, a tak malo celé podujatie skôr komerčný ako múzejný ráz. Špecializované firmy tu ponúkali modernú techniku i tradičné náradie, rôzne nátery a chemikálie, človek si mohol prezrieť vzorky jednotlivých druhov kameňa spolu s popisom ich vlastností a prednosťí, ako aj živé ukážky práce s kameňom. Prehliadka stánkov však nepozostávala iba z tých kamenárskych, svoje dielne tu mali možnosť

predstaviť svoju činnosť a produkty aj s použitou technikou a popisom pracovného postupu. Svoje zastúpenie tu mali aj výrobcovia, resp. predajcovia moderných trojdimenzionálnych skenerov a iných digitalizačných zariadení. Popri tomto širokom spektre súkromných firiem sa na veľtrhu prezentovali aj oficiálne štátne pamiatkové úrady Rakúska, Bavorska, Južného Tirolska a Českej republiky, s ktorými má Pamiatkový úrad SR čulé, priateľské kontakty. Tieto inštitúcie tu predostreli širokej odbornej i laickej verejnosti svoje aktuálne postupy a stratégie pamiatkovej ochrany, plány do budúcnosti a, samozrejme, aj pamiatkový fond svojich krajín. Najčastejšími exponátmi, ktorými naši zahraniční kolegovia dopĺňali svoje prevažne obrazové výstavy, boli produkty ich práce vo viacerých exemplároch, pred a po reštaurovaní – kamenári mali fiály a fragmenty kružieb alebo sochy a ich časti, reštaurátori okien okenné rámy a tak ďalej, každý podľa svojej profesie. V slovenskom stánku sa mohli návštevníci podujatia, rovnako ako aj vystavovatelia oboznámiť s pamiatkami, a teda, aj dejinami a kultúrou našej krajiny, predovšetkým prostredníctvom obrazových panelov. Jedna časť našej výstavy bola venovaná stredovekým kláštorom ako napríklad Hronský Beňadik, Červený kláštor, františkáni v Bratislave, bývalý premonštrátsky konvent v Bíni a ďalšie. Kláštory boli doplnené panelmi európskeho dedičstva, na ktorých boli predstavené kostolíky sv. Margity v Kopčanoch a sv. Juraja v Kostolnoch pod Tribečom, hrad Červený Kameň a Štefánikova mohyla na Bradle. Práci s kameňom ako nosnej téme veľtrhu bola venovaná obrazová prezentácia realizácií Oblastného reštaurátorského ateliéru v Levoči, ktoré viedol Mgr. Martin Kukura, vedúci kamenárskej dielne ORA Levoča. Súčasťou tejto expozície boli aj kamenné ozdobné články, jeden pôvodný fragment portálu zo 16. storočia a nová replika motívu akantového porastu spolu so sadrovou predlohou a tradičným náradím. S témou práce s kameňom súvisel aj informačný panel o združení Zachráňme hrady, ktorého činnosť predstavil Ing. Martin Sárossy. Návštevníci slovenského stánku sa mohli oboznámiť aj s projektom digitalizácie pamiatkového fondu, na ktorom pracujú zamestnanci odboru

Panoráma Salzburgu a Álp. Foto: M. Švec.

Stánok Pamiatkového úradu SR. Foto: M. Švec.

nuári 2012 v rakúskom Salzburgu. Výstava bola prioritne zameraná na drevo ako materiál, ktorý vďaka svojej univerzálnosti predstavoval v uplynulých storočiach základ stavebnej a umeleckej produkcie. Pre dobré ohlasy sa vý-

spropagovať aj majstri iných remesiel, ktorí pracujú s odlišnými materiálmi, napríklad tesári a rezbári, sklári a výrobcovia vitráží, reštaurátori kovov, textilíí, škridliari, zhotovitelia sgraftových omietok a knižných faksimile. Každý

Správy

digitalizácie a grafickej dokumentácie PÚ SR. Kto mal záujem, mohol si vybrať z množstva publikácií o našich pamiatkach, ktoré Pamiatkový úrad SR vydal okrem slovenčiny aj v nemčine, angličtine a španielčine. Slovenský štátnok tak prilákal mnohých návštevníkov z viacerých krajín Európy, dokonca aj zo zámoria. Členmi reprezentácie Pamiatkového úradu SR boli generálna riaditeľka PhDr. Katarína Kosová, riadi-

telka Krajského pamiatkového úradu Košice Ing. Kristína Markušová, spomenutí Mgr. Martin Kukura a Ing. Martin Sárossy, a Mag. phil. Martin Švec. Ministerstvo kultúry SR zastupoval PhDr. Pavol Šimunič, CSc. Zúčastnení predstúpili v rámci veľtržných kolokvií pred odborné publikum s vlastnými príspevkami a zapájali sa do diskusií. Na záver môžeme skonštatovať, že účasť Pamiatkového úradu na veľtrhu *Monu-*

mento 2014 bola preň veľmi prospešná, práve vďaka tomuto podujatiu sme mali možnosť predstaviť našu krajinu a jej pamiatky na vysokej medzinárodnej úrovni.

Tretí ročník veľtrhu pamiatkovej starostlivosti *Monumento* sa uskutoční v roku 2016 znovu v Salzburgu. Veríme, že Pamiatkový úrad SR na tomto podujatí opäť nebude chýbať. ■

Obnova památek - kovové konstrukce a prvky

ANNA VALEKOVÁ

V dňoch 17. až 19. marca 2014 sa v priestoroch Masarykovej koleje v Prahe uskutočnila konferencia *Obnova památek – kovové konstrukce a prvky*, ktorú organizovalo STUDIO AXIS, s. r. o., Praha, v spolupráci s Národným pamiatkovým ústavom, Českým národným komitétom ICOMOS-u a Fakultou architektúry ČVUT v Prahe.

Cieľom odborného podujatia bolo poukázať na zložitosť otázky určenia pamiatkovej hodnoty kovových konštrukcií a následného stanovenia základných kritérií na ich posudzovanie. Za nespornú možno považovať materiálovú hodnotu – jej jedinečnosť z hľadiska historicky zaniknutej technológie výroby alebo použitého materiálu, hodnotu konštrukčného riešenia ako pamiatky stavebnej techniky, pridanú hodnotu konštrukcie, napríklad ako súčasti technologického procesu, ale aj architektonického alebo urbanistického riešenia.

Kritériami pre posudzovanie hodnoty kovovej konštrukcie z hľadiska pamiatkovej ochrany sa vo svojej prednáške podrobne zaoberal doc. PhDr. Ing. arch. Miloš Matěj, Ph.D. (Metodické centrum technických pamiatok a priemyselného dedičstva NPÚ, vedúci centra), Dolnú oblasť Vítkovických železiarní, zaradenú do indikatívneho zo-

znamu svetového dedičstva UNESCO, použil ako príklad unikátneho súboru kovových konštrukcií s pridanou hodnotou. Stručne poukázal na náročnosť obnovy a údržby a prvotnej stabilizácie areálu po skončení výroby v roku 1998 a vysvetlil dôvody na uplatnenie čiastočnej konverzie v rámci spracovania koncepcie nového využitia areálu, ktorá nesporne rešpektuje záujem na zachovaní čitateľnosti logiky kontinuity technologického toku, a navyše aj charakteristickej panorámy Ostravy.

Osobitná pozornosť bola venovaná kovovým konštrukciám industriálnej doby, ktorá predstavuje začiatok používania železa pre stavebné konštrukcie, konkrétne použitím liatiny na výstavbu mostov v Anglicku a následnom využívaní ako nehorľavého variantu nosnej konštrukcie viacpodlažných budov; neskôr s vylúčením drevených stropov ako kompletnej kovovej skeletovej konštrukcie s murovanou fasádou, príp. sklom, prvýkrát použitej pri päťpodlažnej pracovni v Ditheringtone v roku 1797. Celokovový skelet sa stal modelom pre stavby mrakodrapov a univerzálnym princípom pre stavby s kovovým skeletom a prvé kompleté montované stavby.

Prof. Ing. arch. Tomáš Šenberger (Katedra architektúry FS na ČVUT, pro-

dekan pre výstavbu) označil tieto skelety za doklad vývoja nielen industriálnych stavieb, ale aj vývoja modernej architektúry. Poukázal na potrebu seriózneho zváženia rozsahu a miery pamiatkovej ochrany tak, aby sa jej režim nestal prekážkou pre možné nové využitie s nevýrobným programom a s tým spojenou stavebnou a architektonickou intervenciou, ako spôsobu záchranu jedinečnej stavebnej histórie oproti likvidácii nevyužitej stavby.

Ing. Václav Jandáček, vychádzajúc zo svojej 30-ročnej odbornej praxe, sa zmienil o širokej škále historických kovových konštrukcií a spojil ich vzácnosť s faktom, že ich použitie predstavovalo vždy zvýšené finančné nároky a súčasne ich zachovanie bolo problematické vzhľadom na možnosť ich opakovateľného použitia. Zmienil sa o tých, ktoré sa do začiatku 19. storočia uplatňovali skôr ako akcenty a doplnky stavieb – kríže, gule, mreže, výplne otvorov, brány, odlievané sochy, olovené a medené krytiny. Pripomenul, že historické železné konštrukcie sú často skryté v eklektických stavbách a stavbách v historizujúcich slohoch. Osobitne sa zmienil o industriálnych stavbách a mostoch a o problémoch s ich zachovaním. Uviedol niektoré príklady dožitia predovšetkým vodných strojov a ich pomocných konštrukcií na malých vodných elektrárnach. Upozornil, že prvý vizuálny dojem z poškodenia kovovej konštrukcie ešte nemusí byť dôvodom na jej zánik. Historické konštrukcie nie je možné posudzovať z hľadiska zásad platných pre súčasné konštrukcie, napríklad na nitovaných a kováčsky vyrobených konštrukciách nie je možné uplatňovať zásady platné pre zvarované konštrukcie, a podobne. Výnimkou sú konštrukcie striech, kde je nevyhnutné brať do úvahy súčasné požiadavky na zataženie.

Okrem iného uviedol, že oprava historickej kovovej konštrukcie je náročná v tom, že musí byť vykonaná profesionálne a často za účasti rôznych profesií od zámočníkov cez kovácke remeslo, kovotepcov až po zlatníkov. Pri zachovaní historickej konštrukcie by mala byť dodržaná zásada zachovania maxima pôvodného materiálu a jeho spracovania. Z dôvodov zachovania pôvodnej tuhosti by nemala byť menená statická schéma konštrukcie, ani jej spoje a styky. Ak bude potrebné doplniť alebo zvýšiť únosnosť konštrukcie, je vhodné zvoliť konštrukcie jasne oddeľiteľné a neskôr aj demontovateľné. Povrchová úprava by mala vychádzať z pôvodnej úpravy. Zachovanie pôvodných povrchov a ušľachtilej patiny je žiaduce, avšak, ak je konštrukcia vystavená pôsobeniu silne agresívneho prostredia, môže byť vhodnejšie pripustiť súčasné technológie ochrany materiálu.

Z oblasti obnovy spojenej s architektonickou úpravou priemyselného objektu zaujal príspevok Ing. arch. Josefa Pleskota (AP Atelier, Praha), ktorým prezentoval spôsob konverzie odstaveného plynojemu z roku 1924 – súčasťi národnej kultúrnej pamiatky v Dolnej oblasti Vítkovic, na multifunkčné centrum (Gong) na kultúrnej a spoločenskej akcie s aulou s kapacitou 1 525 divákov, sálou pre 400 osôb, konferenčnou miestnosťou a výstavnými priestormi. Konceptcia návrhu bola založená na vyzdvihnutí zapadnutého zvonu plynojemu s hmotnosťou 800 ton o 13 metrov do maximálnej polohy, čím sa vytvoril priestor na vloženie novej stavebno-technicky vyriešenej hmoty zo železobetónu a ocele tak, aby pôvodná monumentalita oceľovej konštrukcie plynojemu vrátane nitovanej podlahy zostala absolútne zachovaná a čitateľná.

Ing. Kateřina Kreislová, Ph.D. (SVÚ-OM, s.r.o.) sa zaoberala možnosťami protikorózneho ochrany kovových konštrukcií pamiatkovo chránených objektov podľa jednotlivých druhov použitého kovu (liatina, sivá liatina, zvärková oceľ, uhlíková oceľ) a druhov náterových systémov vo vzťahu k zmenám atmosférických podmienok a poznatkom o koróznej agresivite prostredia. Zdôraznila, že pri výbere opatrení je nevyhnutný diferencovaný prístup k obnove podľa významu, druhu a súčasnému i budúcemu spôsobu

užívania kultúrnej pamiatky, a tiež rešpektovanie poznatkov o korózii kovov a funkcii protikorózneho ochrany.

Zaujímavou súčasťou témy konferencie bola prezentácia jednotlivých spôsobov výroby sochárskych diel z kovu, a to odlievanie do foriem (bronz, sivá liatina, zinok – kompozícia, olovo, cín), tepanie (meď, drahé kovy), kovanie (oceľ, meď), galvanoplastika (meď), zváranie (takmer všetky kovy) a ich konštrukčných a kotviacich prvkov (Ivan Houska – Houska & Douda – kovotepectvo). Nesporne zaujal aj príspevok o spôsoboch výroby, obnovy a zachovania vitráží (Jiří Černoorský – Ateliér VITRAJ, s. r. o.), ako aj praktické príklady uskutočnených obnov kovových konštrukcií a prvkov s prezentáciou použitej metódy a technologického postupu pri obnove plechovej krytiny Kráľovského letohrádku, a tiež stredovekých a novovekých kovových prvkov a konštrukcií na Katedrále sv. Víta na Pražskom hrade (Mgr. Petr Měchura a Ing. arch. Petr Chotěboř – Kancelář prezidenta republiky – Obor památkové péče). Bc. Karel Ksant (Národní technické muzeum, generální riaditel) popri stavebno-historickom opise prezentoval

spôsob a technológiu obnovy jednej z najvýznamnejších liatinových konštrukcií v Čechách – zámockého skleníka v Lednici a Tomáš Karel (riaditeľ ú. o. p. NPÚ v Lokti) predstavil príklady najzaujímavejších oceľovo-liatinových konštrukcií, ktoré vznikali pod vplyvom anglického, neskôr francúzskeho barokizujúceho neskorého historizmu v prostredí západočeských kúpeľných miest, ako sú napr. kolonády v Karlových Varoch a Mariánskych Láznach alebo pavilóniky, verandy kaviarní, zastrešenia záhradných reštaurácií a zim-

ných záhrad vo Františkových Láznach a Láznach Kyselka).

Prednášková časť konferencie (1. deň) pokračovala exkurziou (2. deň) – obhliadkou výnimočných historických oceľových konštrukcií na vybraných kultúrnych pamiatkach v Prahe (Petřínska rozhľadňa; Hlavní nádraží – kupola hlavného zastrešenia s dvomi oceľovými oblúkovými konštrukciami s rozponom 33,3 m a výškou 18 m; Národné divadlo – kopula; Národné múzeum – kupola hlavnej budovy, od roku 2011 do roku 2017 uzatvorená z dôvodu

Petřínska rozhľadňa v Prahe. Foto: M. Orosová.

komplexnej rekonštrukcie; oceľový krov Katedrály sv. Víta na Pražskom hrade). Obhliadky boli spojené s obsiahlym sprievodným výkladom o stavebno-historickom vývoji pamiatok a požiadavkách na obnovu.

Na záver je treba spomenúť, že súbežne s konferenciou Studio Axis vydalo v edícii *Obnova památek* zborník prednášok pod názvom *Kovové konstrukce a prvky*. ■

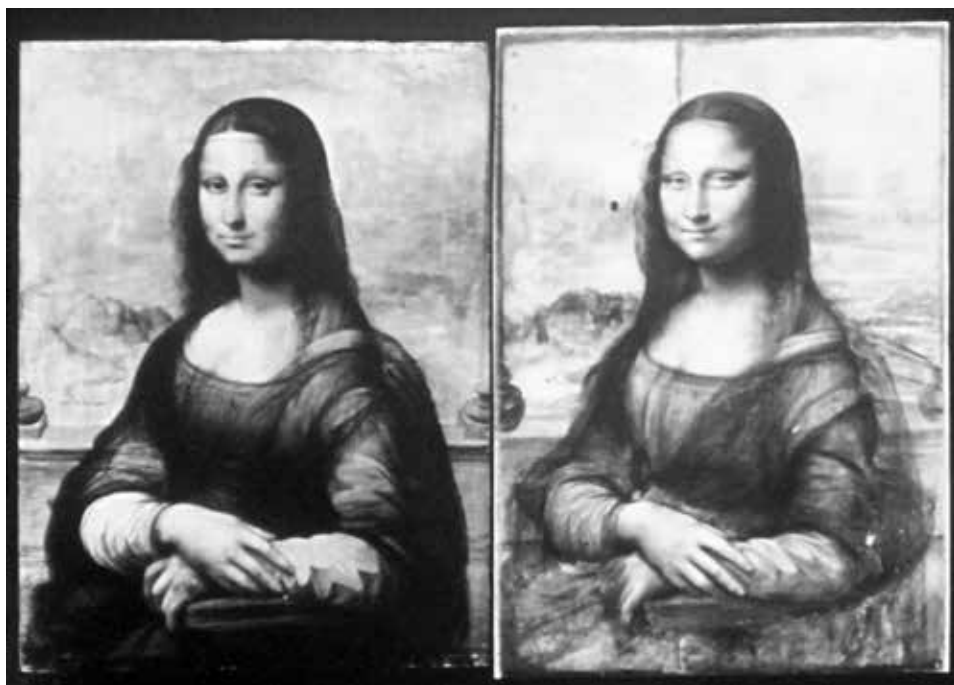
JANA ŽELINSKÁ

Dňa 29. – 30. októbra 2013 som sa v rámci služobnej cesty v Prahe zúčastnila odborného seminára s názvom Historické techniky maľby II organizovaného Metodickým centrom pre múzeá výtvarného umenia Národnej galérie v Prahe, ktorý prebiehal v audiótórii Veľtržného paláca v Prahe.

Predmetom prednášok bola prezentácia skúseností a metód práce reštaurátorského kolektívu z inštitútu

dené prednášky týkajúce sa techniky maľby Leonardových obrazov a ich vzájomnej komparácie, pri ktorých boli využité najnovšie prístrojové vybavenia. Najpútavejšie boli prednášky týkajúce sa Leonardových prípravných kresbových prác, ktoré boli pod hrubými vrstvami lakov a maľby odkryté infračervenou (IČ) reflektografiou a zároveň boli dôkazom pravosti diela ako aj originality umelca.

Infračervená reflektografia skúma

IČ reflektogram Mony Lízy z Prada

IČ reflektogram Mony Lízy z Louvru

Opificio delle Pietre Dure vo Florencii (Andrea Santacesaria, Roberto Bellucci, Patrizia Riitano, Cecilia Frosinini) a reštaurátorky Cinzie Pasquali z parížskeho Louvru. Prednášky predstavovali výskum a reštaurovanie obrazov z dielne Leonarda da Vinci, ktorý prebiehal od roku 2003 na pôde inštitútu. Priebeh výskumu a postup reštaurátorských prác prevažne v podobe čistenia povrchov diel s cieľom čitateľnosti vlastnej maľby bol sledovaný a odsúhlasovaný niekoľkými medzinárodnými odbornými komisiami. Popri reštaurátorských prednáškach, ktoré sa týkali prevažne výskumu a reštaurovania obrazov (napr. Kľaňanie troch kráľov, Madona v skalách, Posledná večera) boli zara-

najmä skryté vrstvy uhlíka a tmavých pigmentov. Po ožiarení IČ svetlom takéto materiály absorbujú žiarenie viac ako iné, na IČ reflektograme sa prejavajú ako tmavá plocha. Táto metóda je veľmi vhodná na odhalenie prípravných kresieb, zle čitateľných signatúr alebo aj pentimenti.¹

Najviac diskutovanou bola prednáška reštaurátorky Cinzie Pasquali z parížskeho Louvru „Mona Lisa z Louvru versus Mona Lisa z Prada“, v ktorej bola jednoznačne dokázaná súvislosť týchto dvoch diel, aj napriek záverečným maliarskym rozdielom, na základe zhodnej kresbovej prípravy oboch diel. Mona Líza z parížskeho Louvru (obr. 3, obálka s. 3) alebo Mona Lisa (tal. Monna

Lisa alebo Mona Lisa alebo La Gioconda) je obraz talianskeho renesančného umelca Leonarda da Vinci, ktorého vznik je datovaný približne do obdobia rokov 1503 – 1505. Portrét zobrazuje Lisu Gherardini, manželku florentského obchodníka Francesca di Bartolomeo di Zanobi del Giocondo. Obraz je namalovaný olejovými farbami na tenkej doske z topoľového dreva. Bol niekoľkokrát reštaurovaný a röntgenové analýzy odhalili prítomnosť troch skorších verzií Mony Lízy vo vrstvách pod súčasnou verziou obrazu. Leonardo tu použil špeciálnu techniku maľby tzv. „sfumato“, ktorej podstatou je nanášanie farieb vo viacerých veľmi jemných, priesvitných vrstvách tak, aby bol vytvorený dojem hĺbky, objemu a tvaru. Namiesto ostrých kontúr sfumato využíva hmlisté, mäkké tieňovanie, čím dáva možnosť veľmi presvedčivého zobrazenia svetla a priestoru. Dôležitý je dokonalý výber a miešanie farebných tónov a ich veľmi precízne nanášanie bez pozorovateľných prechodov. Samotný Leonardo charakterizoval sfumato ako maľbu „bez čiar alebo hraníc, na spôsob dymu“. Pôvodne bola Mona Líza znázornená medzi dvoma stĺpmi, ako o tom svedčia staré kópie.²

Španielska Gioconda (obr. 1 a 2, obálka s. 3) sa objavuje, keď sa Kráľovská zbierka premiestňuje do nového múzea Prado v roku 1819. Portrét mladej ženy s čiernym pozadím maľovaný na drevenej podložke bol považovaný za kópiu neznámeho umelca z 18. storočia. Až výskum a reštaurovanie tohto diela prezentované v Louvri na výstave v marci 2012 dokázalo jednoznačný pôvod diela a odborníci ho identifikovali ako druhú Monu Lízu alebo Giocondu.³

Predovšetkým sa IČ spektrometriou preukázala až na pár detailov úplne zhodná podkresba oboch diel skrytá pod farebnými vrstvami maľby, zhodné línie, korekcie prstov, detail závoja, nanosenie tieňov aj krajina v pozadí. Obraz teda vznikol súčasne s originálom a pravdepodobne ho maľoval jeden z Leonardových žiakov, ktorý presne kopíroval predlohu so všetkými majstrovými zmenami. Predpokladá sa, že to mohol byť Andrea Salai (1480 – 1524) alebo Francesco Melzi (1493 – 1572), ktorí s Leonardom často cestovali a poznali jeho dielo. Počas reštaurovania sa podarilo odstrániť čiernu farbu v pozadí, ako aj hrubé vrstvy stmavnutých lakov, čím sa odkryli ove-

la jasnejšie farby originálu, zviditeľnili sa detaily či už toskánskej krajiny, ako aj samotného portrétu Mony Lízy. Pravdepodobne sa pôvodne kópia z Prada od originálu z Louvru priveľmi nelíšila. Malba je realizovaná na orechovom dreve, čo je bežne používaný materiál počas Leonardovho pôsobenia v Miláne. Taktiež v malbe pozadia krajiny je použitý drahý pigment Lapis lazuli (polodrahokam), čo svedčí o veľmi lukratívnej objednávke. Ktokoľvek už kópiu namaloval, medzi týmito dvomi portrétmi existuje niekoľko dôležitých rozdielov, ktoré dosvedčujú rôzne autorstvo. Rozdiel nespočíva len v kvalite (originál Mona Lisa je skrakelovaná a javí sa takmer bezfarebná pod niekoľkými nánosmi lakov), ale pred-

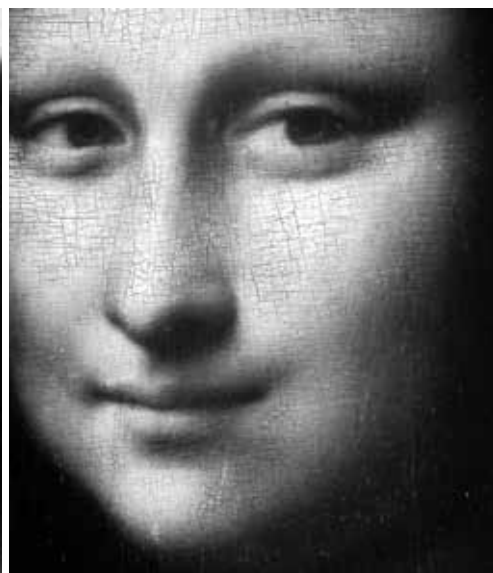
všetkým v spôsobe a precízności ťahov štetcom, ktoré je také charakteristické pre sfumato techniku Leonardových diel. Mona Líza z Prada sa javí ako mladá žena s plnými lícami a perami, malba očí je jednoznačne rozdielna a iba napodobňuje Leonardovu techniku. Akokoľvek sú však portréty rozdielne, kópia nám umožňuje predstaviť si originál v čase – svetlé bezfarebné pozadie, farbu šiat, ľahkosť nanosenia tónov, prípadné detaily pod hrubou vrstvou laku. Samotné reštaurovanie originálu je v súčasnej dobe podľa odborníkov priveľmi riskantné aj vzhľadom na možnosť poškodenia originálnej maľby, ktorá je so sekundárnymi lakovými vrstvami prepojená.⁴ ■

¹ VANČO, Ľubomír – KADLEČÍKOVÁ, Magdaléna. *Vybrané sprektroskopické metódy využívané v analýze historických maliarskych diel* [online]. Materiálový inžinier, 2011. Dostupné na internete: <<http://www.materialing.com/archeometria>>.

² *Mona Lisa* [online]. Wikipedie, 2014. Dostupné na internete: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Mona_Lisa>.

³ COTTE, Pascal – DUPRAZ, Damien. *Spectral imaging of Leonardo Da Vinci's Mona Lisa: A true color smile without the influence of aged varnish* [online]. Dostupné na internete: <<http://cotte.pascal.free.fr/CGIV-06-US-final.pdf>>; WALKER, Jennifer. *From the Prado to the Louvre – The Mona Lisa: A Tale of two Paintings* [online]. Etten-Leur : Kunstpedia Foundation, 17. 3. 2012, Dostupné na internete: <<http://kunstpedia.com/blogs/from-the-prado-to-the-louvre---the-mona-lisa--a-tale-of-two-paintings-.html>>.

⁴ *A Tale of two Giocondas* [online]. 3. 3. 2012. Dostupné na internete: <<http://pfieldman.blogspot.sk/2012/03/tale-of-two-giocondas.html#!/2012/03/tale-of-two-giocondas.html>>.

IČ reflektogram Mony Lízy z Prada, detail tváre

IČ reflektogram Mony Lízy z Louvru, detail tváre

Detail krakeláže tváre Mony Lízy z Louvru

Foto: archív autorky

Florenca. Foto: M. Orosová.

Laureáti Ceny Alžbety Güntherovej-Mayerovej za celoživotné dielo a mimoriadny prínos v oblasti ochrany pamiatkového fondu Slovenskej republiky 2014

Mgr. Štefánia Tóthová

Výrazná predstaviteľka problematiky archeologického dedičstva na pôde početných predchodcov Pamiatkového úradu SR od SÚPSOP-u počnúc začala pracovať v tejto inštitúcii od roku 1965 v novo vytvorenom archeologickom oddelení. To vzniklo po dohode medzi Archeologickým ústavom SAV a SÚPSOP-om, posvätenej Poverením kultúry SNR v súvislosti s požiadavkami operatívne vykonávať výskumy v nadväznosti na prípravu pamiatkovej obnovy, čo vtedy Archeologický ústav SAV nebol schopný naplňať.

V priebehu svojej kariéry sa od počiatku v náročných podmienkach orientovala na terénne archeologické výskumy. Od roku 1966 až do 80. rokov 20. storočia viedla archeologické výskumy ako súčasť komplexných pamiatkových výskumov vo viacerých významných lokalitách západného a stredného Slovenska. Patrili k nim najmä výskum na nádvorí Zvolenského zámku, viaceré výskumy v Banskej Štiavnici, výskum priestoru zaniknutého cintorína a odkrytie predtým neznámej krypty v Rotunde sv. Juraja v Skalici, výskum ruiny kostola v Lipovskej Anne, výskum kaštieľa v zaniknutej obci Parížovce, výskum kaštieľa a Loretánskej kaplnky v Holíči, a pred-

všetkým časovo i priestorovo rozsiahly archeologický výskum hradu Beckov.

Vďaka dôslednej snahe Mgr. Tóthovej zverejňovať výsledky výskumov aj publikovaním sa môžeme dnes ľahko vrátiť k záverom jej zistení. U tých výskumov, za ktorými nasledovala ukončená obnova, sa podarilo dôležité skutočnosti prezentovať a verejnosť sa môže s nimi priamo oboznámiť. K takýmto miestam sa radí výskum uskutočnený v roku 1966 na nádvorí Zvolenského zámku. Tu odkryla časť základov románskej sakrálnej trojlodovej stavby z prvej polovice 13. storočia. Priebeh murív severnej lode ukončenej polkruhovou apsidou je v súčasnosti prezentovaný v dlažbe nádvorí zámku. K významným výskumom, kde jej závery prispeli k spresneniu metodiky obnovy a prezentácie, sa radí i ruina Beckovského hradu. Odkryla tu nielen dve fázy predhradného osídlenia, ale preukázala kontinuitu osídlenia lokality od druhej polovice 9. storočia až do začiatku 18. storočia. Jej nálezy umožnili stotožniť Beckovský hrad s Anonymom na prelome 12. – 13. storočia uvádzaným „castrum Blundus“, čiže s jedným z hradov starého Nitrianska. Na konci 60. rokov 20. storočia viedla Mgr. Tóthová výskum v priestoroch jedného z najvýznamnejších objektov v Banskej Štiavnici – Komorského dvora, Kammerhofu. Nálezy na nádvoríach i v niektorých priestoroch poukázali na staršie osídlenie a stavebnú činnosť v tejto polohe, tvoriacu súčasť osady, predchodcu neskoršieho mesta, pochádzajúcu z prelomu 12. – 13. storočia. Odkryté zvyšky murív tiež poukázali na existenciu mestského opevnenia v tejto polohe už v 15. storočí. Ďalším výskumom odkryla zvyšky Roxerovej brány v závere Trojičného námestia v Banskej Štiavnici, prezentácia tejto skutočnosti in situ však dnes neujde len oku veľmi pozorného a informovaného návštevníka.

Začiatkom 80. rokov, počas počet-

ných organizačných zmien inštitúcie, ktorá sa premenovala na ŠÚPS, sa archeologické oddelenie zrušilo. Po tom, ako ostatní kolegovia archeológovia odišli za vidinou terénnych výskumov, Mgr. Tóthová zotrvala ako jediná archeologička na ústave v situácii, keď sa vtedajším vedením deklaroval útlm výskumnej činnosti. Svoju odbornosť a rozsiahle skúsenosti však uplatnila pri spracovávaní multidisciplinárneho metodického materiálu – zásad pamiatkovej starostlivosti pre pamiatkové rezervácie, kde výrazne prispela nielen k aktuálnemu sformovaniu poznania najstaršej genézy sídiel, opierajúc sa o často kusé správy o archeologických nálezoch, ale i k formovaniu metodiky s ohľadom na ochranu konkrétneho archeologického dedičstva v chránenom území. Systematicky sa venovala archeologickým pamiatkam, ich identifikácii v teréne, definovaniu ich hodnôt, stanovovaniu režimu ich ochrany i správneho začleneniu do zoznamu chránených pamiatok. V tejto súvislosti spracovala viaceré návrhy na vyhlásenie ochranných pásiem, i keď nie každý z týchto návrhov, napriek viacerým prepracovávaniam nakoniec vtedajšia štátna správa bola schopná presadiť do právoplatnej podoby. Nezanedbateľným prínosom Mgr. Tóthovej bola úzka spolupráca s Archeologickým ústavom SAV. V období, keď mu po prijatí zákona o štátnej pamiatkovej starostlivosti pripadla úloha spracovávať návrhy na vyhlásenie archeologických pamiatok, sa potichu ujala tejto dôležitej úlohy vidiac, že inak by sa dôležité náleziská nedostali do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu.

Svoje skúsenosti využívala pri spracovávaní viacerých dôležitých podkladov pre oblasť ochrany archeologických pamiatok a archeologického dedičstva, predovšetkým pri pripravách viacerých novelizácií zákona i pri práci na dnes platnom zákone, či pri formulovaní koncepcie pamiatkovej

ochrany, koncepcie ochrany a prezentácie archeologických lokalít, alebo pri spracovávaní hesiel z oblasti archeológie v rámci prípravy terminologického slovníka. Vo finále svojej kariéry, v pozícii uznávanej odborníčky špecializovanej na ochranu archeologického dedičstva, bola neobíditeľnou súčasťou tímu, ktorý začínal s prípravou a rozpracovávaním aktualizácie Ústredného zoznamu pamiatkového fondu, kde okrem iného kládla dôraz na dôslednú kompletizáciu aktuálnych informácií z oblasti archeológie i pre pamiatky iných druhov.

Mgr. Tóthová sa zapájala i do medzinárodnej spolupráce. Ešte v časoch, keď sa tento druh kooperácie orientoval predovšetkým na krajiny socialistického tábora, v priebehu 80. rokov 20. storočia spolupracovala s medzinárodným výskumným tímom krajín RVHP a zúčastnila sa na niekoľkých sezónach výskumu byzantskej pevnosti v Balčíku v Bulharsku. V roku 1990 sa zúčastnila archeologickej expedície v mongolskej lokalite Char-chorum (Charchorin, Karakorum), ktorá sa nachádza približne 380 km severozápadne od Ulanbátaru. Pre túto lokalitu, v ktorej v 13. storočí (1220) po zjednotení mongolských kmeňov Džingischán založil sídlo Mon-

golskej ríše, a ktorá okolo roku 1368, počas čínskych nájzdov, bola zničená, vypracovávala expedícia dlhodobý program výskumu a záchrany. Sondážny zisťovací archeologický výskumom bol bezpochyby jedným z krokov na ceste k zápisu Kultúrnej krajiny údolia Orchon ako kultúrnej krajiny do Zoznamu svetového dedičstva v roku 2004. V tejto súvislosti je potrebné pripomenúť, že pri príprave prvých návrhov do Zoznamu svetového dedičstva, predovšetkým Banskej Štiavnice a technických pamiatok okolia, ale i Spišského hradu a pamiatok okolia v roku 1992, prispela naša laureátka k úspešnému spracovaniu dokumentácie spracovanim podkladov z oblasti archeologického dedičstva.

Jej rozsiahla publikačná činnosť obsahuje nielen správy a články v odborných periodikách a zborníkoch z odborných podujatí ako sú napr. AVANS, Archaeologia historica, Monumentorum tutela, Zborník Záhorského múzea v Skalici. V spoluautorstve sa podieľala na príprave publikácií o pamiatkových rezerváciách Levoča, Bardejov, Hrad Beckov, zostavila a autorsky sa spolupodieľala na príprave publikácie Banská Štiavnica – Svetové kultúrne dedičstvo. Svoje dlhoročné skúsenosti

naplno využila pri autorskej spolupráci na prvom zväzku úspešnej novej edície NKP na Slovensku zameranej na okres Ružomberok.

Jej priateľská a otvorená povaha sa vždy naplno uplatnila v situáciách, ktoré si vyžadovali spoluprácu viacerých odborných profesií. Nezištne a neúnavne odovzdávala svoje skúsenosti a poznatky aj mladším kolegom, čo sa ukázalo ako veľká výhoda v čase, keď po roku 1992 sa ústav transformoval na celoslovenskú inštitúciu a počet archeológov sa postupne zväčšoval najmä o mladých kolegov. K nesporným prínosom Mgr. Tóthovej patrí nielen odovzdávanie vlastných skúseností, ale i nenútené zasväcovanie odborníkov inej profesijnej orientácie do problematiky ochrany archeologického dedičstva. Práve tento moment možno pokladať i v súčasnosti za veľmi aktuálny, a preto môžeme len vysloviť nádej, že ešte dlho budeme mať možnosť čerpať z jej skúseností v prospech ochrany nášho kultúrneho dedičstva napriek tomu, že všetku svoju prácu sama hodnotí len prostým konštatovaním: „robila som len svoju prácu a navyše, mala som ju rada“.

Viera Dvořáková

PhDr. Alexander Balega

Rodák z Malej Tíše (narodený v roku 1935), z obce, patriacej k slovenskej Tokajskej oblasti, nastúpil na gymnázium v Košiciach, ale maturoval v roku 1954 už v Trebišove. Nedošiel sa hneď k univerzitnému štúdiu, preto najprv pracoval na základnej škole v obci Veľká Ida ako pomocný učiteľ, ktorý mal na starosti prvákov z rímskej osady. Okrem toho, že učil svojich prváčikov držať ceruzku a slabikovať, pomohol osadníkom založiť folklórnu skupinu a v ďalšom roku sa na kurz gramotnosti hlásili aj rodičia školákov. Keď mladého pomocného učiteľa prijali na univerzitu, išla k riaditeľovi školy procesia z osady, aby ho nepustili preč. Možno práve táto skúsenosť viedla neskôr poslucháča Filozofickej fakulty Univerzity Komenského k tomu, aby sa už počas štúdia zaoberal výskumom osvietenského obdobia. Po ukončení

štúdia sa vrátil na východ a zamestnal sa ako odborný asistent a prednášateľ na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity a vo svojej téme osvietenstva sa zamerával na publikácie a periodiká, ktoré vychádzali na našom území v 18.

storočí (na svoje prekvapenie zistil, že mnohé tlače z jozefínskeho obdobia, ktoré študoval, ešte nikto pred ním nerozrezal).

Po niekoľkých publikovaných príspevkoch a rozsiahlejšej štúdiu však pekne rozbehnutú kariéru prestrihli normalizačné nožnice. Mladý vedec a pedagóg bol najprv dva roky nezamestnaný – v období, keď v ČSSR nezamestnanosť „nejestvovala“ – a v ďalšom desaťročí, keď z politických dôvodov nesmel pracovať na univerzite, ani venovať sa odbornej publikačnej činnosti, mu „dovolili“ zamestnať sa na osvetovom stredisku Košice-vidiek. Neskôr po reorganizácii osvetového strediska sa dostal na odbor kultúry Okresného národného výboru Košice-okolie (ONV), a odtiaľto bol už len malý spojovací mostík, ktorým z ONV v roku

1988 delimitovali jednu starú volgu, jedného vodiča motorového vozidla a Alexandra Balegu ako odborného referenta na Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Prešov, stredisko Košice (KÚŠPSOP). V tom čase bola väčšina zamestnancov KÚŠPSOP „investičáci“, ktorí vykonávali funkciu technického dozoru investora na obnovách kultúrnych pamiatok. Čo s historikom? Súdrh riaditeľ mu určil pracovnú náplň „metodik pamiatkovej

pár semestrov stihol zapojiť aj do práce na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity. Predovšetkým sa však snažil využiť prajnú medzinárodnú atmosféru aj pre pamiatky. Už od roku 1990 inicioval (sprvoti celkom súkromne) kontakty pamiatkarov zo Slovenska s pamiatkarmi z Maďarska. Prvá výmena skúseností i stážistov sa vďaka jeho aktivitám odohrala už koncom roka 1991, a v nasledujúcich rokoch už vedenie oboch pamiatkových inštitúcií každoročne podpisovalo dohodu o spolupráci, vždy s konkrétnym programom. V rokoch 1992 – 1995 sa stal Dr. A. Balega po reštrukturalizácii pamiatkového ústavu riaditeľom košického regionálneho strediska, a popri tejto organizačnej a metodologickej práci nepoľavil v budovaní slovensko-maďarských kontaktov nielen na báze osobných stretnutí pamiatkarov z oboch krajín, ale i v práci na spoločných programoch.

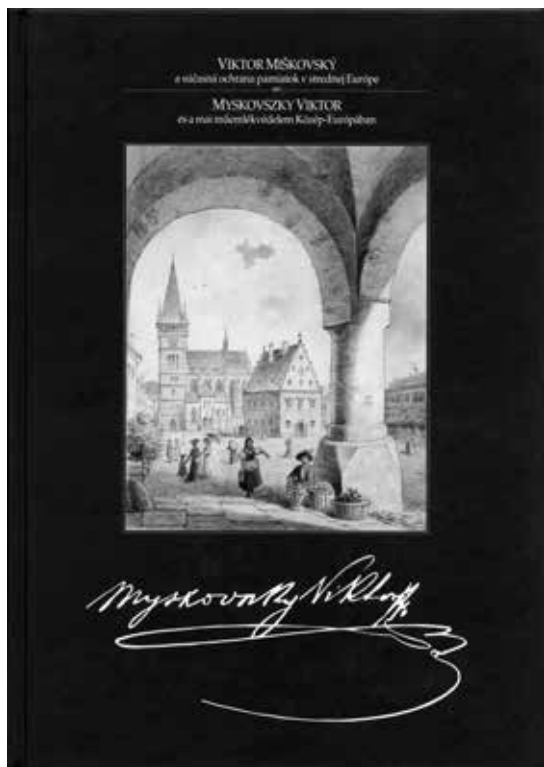
Po odchode do dôchodku v roku 1996 sa ešte ďalších pätnásť rokov venoval tejto práci: osobne koordinoval odbornú spoluprácu a organizoval výmenu skúseností, pomáhal pripraviť spoločné výstavy a stretnutia, vzájomnú výmenu publikácií, stážistov, členov v odborných komisiách medzi Pamiatkovým

ústavom a maďarským Úradom pre ochranu kultúrneho dedičstva. Spolupráca oboch inštitúcií bola pre obe strany osožná – maďarskí kolegovia, majúci k dispozícii odbornú literatúru i archívne dokumentácie od druhej polovice 19. storočia z celého územia Uhorského kráľovstva, mohli naštudované objekty na vlastné oči vidieť, mohli sa oboznámiť s výsledkami pamiatkových výskumov na Slovensku a slovenskí pamiatkari mohli zase overiť autenticitu mnohých pamiatok na základe dovtedy nepoznanej archívnej projektovej či fotografickej dokumentácie. A čo je ešte dôležitejšie, obe strany sa mohli porozprávať o problémoch a skúsenostiach z pamiatkarskej praxe, veď kultúrne dedičstvo na oboch stranách hranice má rovnaký dejinný i umelecký pôvod. Najvýznamnejšie výsledky tejto dvadsaťročnej slovensko-maďarskej spolupráce boli: pravidelná vzá-

jomná výmena publikácií a periodík, dokumentácia a výskum národných kultúrnych pamiatok 14 stredovekých kostolov v severnom Maďarsku a južnom Slovensku, spoločná štvorjazyčná výstava z roku 2000 *Stredoveké nástenné maľby v srdci Európy* (fresky z 22 kostolov z oboch krajín, výstavu videlo 37 miest v 10 európskych krajinách), dve medzinárodné konferencie – Imrich Henszlmann a jeho dielo (1996), Viktor Myskovszky a jeho dielo (1998), aj s trojjazyčným zborníkom a dvojja-zyčnou výstavou, ktorá navštívila 12 miest v troch štátoch, a šesť odborných seminárov, samostatné číslo odborného periodika s obsahom príspevkov autorov z partnerskej krajiny (*Pamiatky a múzea* 2/2003, celé číslo s príspevkami maďarských autorov, *Múemlékvédelem* 3-4/2001 s článkami a štúdiami pamiatkarov zo Slovenska). Nemám informácie o tom, čo sa maďarskí pamiatkari naučili od slovenských, ale kolegovia zo Slovenska za tie roky mohli odpozerať od Maďarov napríklad aj to, že nemajú čakať, kým ich niekto požiada o odborný príspevok do periodika či zborníka, ale majú sa snažiť okamžite publikovať výsledky svojej práce.

Kto sa zúčastnil v období týchto dvoch desaťročí na niektorom zo spoločných slovensko-maďarských pracovných stretnutí, ktoré organizoval Dr. Alexander Balega (a potom aj „odšoféroval“, riadil, tlmočil a dohliadol na plnenie „záverov zjazdu“ pri zostavovaní programu v nasledujúcom roku), ten ocení osobný prínos Dr. Balegu pre lepšie poznanie teórie a praxe obnovy kultúrneho dedičstva na oboch stranách hranice. Kolegovia z Maďarska ocenili prácu Dr. Balegu prvýkrát v roku 2002 udelením štátneho vyznamenania za mimoriadny prínos v pamiatkovej ochrane medailou Istvána Schönvisnera. Druhýkrát to bol ICOMOS Maďarsko, ktorý mu v roku 2008 odovzdal Medzinárodnú pamätnú medailu Istvána Möllera a v roku 2011 dostal pamätnú medailu Ivána Balassu od Medzibodrožského osvetového združenia v Sárospataku. A preto sa veľmi tešíme, že dozrel čas aj na ocenenie zo slovenskej strany za dlhoročnú „osvietenskú“ činnosť pre dobro pamiatok a pamiatkarov na oboch stranách hranice!

Kristína Markušová

starostlivosti“, ale varoval ho, aby nikomu neprezradil, že je tu metodikom, pretože by z toho mohli byť problémy.

Po novembri 1989, keď sa kultúrne pamiatky postupne dostávali zo štátneho vlastníctva do rúk ozajstných majiteľov (teda aspoň väčšina z nich) a investorské pracoviská pamiatkového ústavu sa reorganizovali na celoslovenskú odbornú inštitúciu, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti, zameranú najmä na metodické usmerňovanie obnovy a reštaurovania pamiatok, pokračoval Alexander Balega vo svojej práci metodika – spracovával odborné podklady pre záväzné stanoviská štátnej správy. Nezanevrel ani na osvetu. Spolu s manželkou Oľgou spracoval celý seriál štyridsaťminútových vlastivedných rozhlasových relácií, viažucich sa na dejiny a pamiatky východného Slovenska, ktoré vysielalo košické štúdio Slovenského rozhlasu. Pritom sa na

starostlivosti“, ale varoval ho, aby nikomu neprezradil, že je tu metodikom, pretože by z toho mohli byť problémy. Po novembri 1989, keď sa kultúrne pamiatky postupne dostávali zo štátneho vlastníctva do rúk ozajstných majiteľov (teda aspoň väčšina z nich) a investorské pracoviská pamiatkového ústavu sa reorganizovali na celoslovenskú odbornú inštitúciu, Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti, zameranú najmä na metodické usmerňovanie obnovy a reštaurovania pamiatok, pokračoval Alexander Balega vo svojej práci metodika – spracovával odborné podklady pre záväzné stanoviská štátnej správy. Nezanevrel ani na osvetu. Spolu s manželkou Oľgou spracoval celý seriál štyridsaťminútových vlastivedných rozhlasových relácií, viažucich sa na dejiny a pamiatky východného Slovenska, ktoré vysielalo košické štúdio Slovenského rozhlasu. Pritom sa na

„Najlepší riaditeľ pamat'áku“ Ján Lichner (1930 - 1986)

Výnimočná osobnosť slovenskej pamiatkovej starostlivosti... prísny a náročný učiteľ... vedel úžasne rozprávať, viseli sme mu na perách... workoholik, ktorý sa živil len kávou a cigaretami... nepoznal slovo oddych, pracoval neustále v rýchлом tempe, v kancelárii sedel aj cez vikendy... cesta k starej mame trvala vždy strašne dlho, lebo otec sa stále zastavoval u farárov... on to s tými vlastníkami pamiatok vedel, vždy ich presvedčil... vniesol do ochrany pamiatok vedecký princíp, mal jasnú koncepciu, kam sa má pamiatkarčina uberať... kultivovaný a slušný muž... zachránil nás pred kádrovaním... najlepší riaditeľ pamat'áku... Takýmito a ešte

mnohými inými úprimnými slovami si na Jána Lichnera, riaditeľa Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v rokoch 1966 – 1976, spomínajú jeho kolegovia, priatelia a príbuzní. Súčasníci si ho v apríli tohto roku pripomenuli a ocenili Cenou Alžbety Güntherovej-Mayerovej za celoživotné dielo a mimoriadny prínos v oblasti ochrany pamiatkového fondu Slovenskej republiky, ktorá mu bola udelená in memoriam.

Ing. arch. Ján Lichner, CSc. sa narodil 14. novembra 1930 v Trnave v rodine maloživnostníka Viktora Lichnera a Albetíny, ktorí viedli obchod so zmiešaným tovarom. Ján bol ich druhé dieťa, prvá bola dcéra Kornélia (1928), ktorá sa stala odbornou asistentkou na Katedre matematiky SVŠT. Po zlikvidovaní živností pracovali Lichnerovci vo vlastnom vinohrade v Pezinku. V roku 1952 museli vstúpiť do Jednotného roľníckeho družstva, v ktorom pracovali až do dôchodkového veku. V Trnave dostal Ján základné aj stredné vzdelanie, ktoré ukončil maturitou na gymnáziu v roku 1948. Patril medzi úspešných študentov. Vo voľnom čase sa venoval športu, aktívne pretekal vo vodnom póle. V rokoch 1948 – 1952 pokračoval v štúdiu na Fakulte architektúry a pozemného staviteľstva Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave. Vysokoškolské vzdelanie ukončil s vyznamenaním v júli 1952. Ešte počas školy bol menovaný za pomocnú vedeckú silu na Katedre dejín architektúry, kreslenia a modelovania. Jeho učiteľom bol prof. Alfréd Piffel, ktorý si nadaného študenta vybral pre prácu na rekonštrukcii Bratislavského hradu a počítalo sa s tým, že bude jeho aspirantským školiteľom. Na riadnu aspirantúru ho však v roku 1953 neprijali pre nedostatok miesta. Od 1. 8. 1952 pôsobil ako asistent na Katedre vývoja architektúry a výtvarnej výchovy, od roku 1955 ako odborný asistent so zameraním na dejiny starovekej architektúry a ochranu kultúrnych pamiatok. Jeho pedagogická práca bola vždy hodnotená pozitívne, mal dobrý prednes a vedel poslucháčov nadchnúť.

Svoju vedeckovýskumnú činnosť zamerlal na ochranu pamiatok na Slovensku, v ktorej videl značné nedostatky a nazdával sa, že časom by vedel prispieť k ich odstráneniu. S pamiatkovou starostlivosťou sa zoznámil už počas štúdia, keď pôsobil v tíme architektov a študentov, ktorí sa venovali zameriavaniu a stavebno-historickým výskumom v prvých mestských rezerváciách. Zúčastnil sa aj niekoľkých archeologických výskumov, no najmä výskumu Bratislavského hradu. Pri týchto akciách získal nenahraditeľné praktické skúsenos-

ti, čo mu umožnilo vhodne prepojiť teoretické vedomosti s praktickou ochranou a konzerváciou pamiatok.

Do okruhu jeho aktivít patrila aj projekčná činnosť. Z najvýznamnejších projektov, z ktorých niektoré boli aj zrealizované, možno spomenúť projekty rekonštrukcie objektov na Bratislavskom hrade a Primaciálnom paláci, Múzeum farmácie Červený rak, Galériu ľudového múzea na Slanickom ostrove Oravskej priehrady, Vartovku v Krupine, Zemplínske múzeum v budove kaštieľa Michalovciach. So striedavým úspechom sa zúčastňoval rôznych architektonických súťaží (Pamätník K. Gottwalda v Bratislave, Pamätník SNP v Bratislave).

Za urbanistickú súťaž na riešenie Národného kultúrneho pamätníka v Mikulčiciach dostal spolu s Kodoňom a Alexym 1. cenu s odporúčením realizovať projekt, prvú cenu vybojoval aj v súťaži na riešenie Múzea ľudovej architektúry v Martine (kolektív Bašo-Majzlík-Puškár-Lichner) a ďalšie. V roku 1956 sa oženil s Irenou Hapákovou, ktorej vedecká a pedagogická kariéra sa realizovala na Farmaceutickej fakulte UK. Mali spolu dve deti, syna Miroslava (1957) a dcéru Zuzanu (1964).

V roku 1957 bol prijatý za externého aspiranta na Stavebnej fakulte SVŠT a jeho školiteľom bol prof. Ing. arch. Jan E. Koula, DrSc. Dizertačnú prácu obhájil po náročnom terénnom a archívnom výskume v roku 1964 na tému Renesančná fortifikačná architektúra na Slovensku (Vývoj fortifikačnej architektúry 16. a 17. storočia na Slovensku) za čo mu bol udelený titul kandidáta vied. Je škoda, že z tejto priekopníckej práce bola publikovaná len malá štúdia vo Vlastivednom časopise. Skúšobná komisia ocenila náročné výskumné práce, počas ktorých aspirant získal nielen vzácne historické dokumenty, ale sám sledované objekty aj zamerlal a navrhol spôsob ich obnovy. Najmä tento výrazný pamiatkarsky rozmer, dovtedy v teoreticko-historickej práci nie veľmi bežný, pomohol Lichnerovi formulovať princípy, ktoré sa stali východiskom jeho ďalšej vedeckej, riadiacej a organizačnej práce.

Konkrétna ponuka nenechala na seba dlho čakať. Od 1. 2. 1966 ho poverenik školstva a kultúry Matej Lúčan menoval za riaditeľa Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave. Tu sa začala Lichnerova kariéra vedúceho pracovníka rezortu kultúry, ktorý mal skutočne hlboký záujem o zmodernizovanie, zefektívnenie a skvalitnenie pamiatkovej starostlivosti. Už v máji 1966 vydala Slovenská národná rada nový štatút ústavu značne posilňujúci jeho právomoci najmä pri prípravných, projekčných, stavebných a reštaurátorských prácach. Podľa jeho vlastných slov sa vo funkcii riaditeľa snažil o postupnú zmenu systému a prehlbenie práce a dobudovanie ústavu, ako aj o zefektívnenie štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku, najmä smerom ku konkrétnej praktickej pamiatkovej činnosti... darilo sa mi to so striedavým úspechom.¹ Desať rokov Lichnerovho vedenia ústavu sa často označuje za „zlatý éru“ pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. Výpočet úspechov ústavu, za ktorými stál riaditeľ neúnavne poháňajúci a motivujúci svojich podriadených do nových úloh, prekračuje možnosti tohto člán-

ku, no pripomeňme si ich aspoň v stručnosti: realizovali sa komplexné pamiatkové výskumy, vrátane archeologických (bratislavská mestská rezervácia a podhradie, zátopová oblasť Liptovská Mara, Spišský hrad, Beckov, Zvolenský hrad, kaštieľ v Bytči, komorský dvor v Banskej Štiavnici atď.), vyhotovovali sa rozsiahle dokumentácie so slohovými analýzami objektov, ulíc i celých štvrtí, špecializované metodické materiály a druhové súpisy pamiatok (hnutelné pamiatky, ikonopisné, historické, pamiatky SNP), reštaurovalo sa dieľo Majstra Pavla z Levoče, mnohé gotické a barokové oltáre, nástenné malby, odbor projektovania sa intenzívne venoval náročným geodetickým zameriavaniam, tvorili sa projektové štúdie obnovy a programy pamiatkových úprav, začalo sa s rozsiahlou investorskou činnosťou (Kalište, Bradlo, Červený Kameň, Devín, Holíč, Nový zámok v Banskej Štiavnici, Bojnický hrad a iné), presadila sa záchrana ľudovej architektúry v skanzenoch, vyšli tri diely Súpisu pamiatok na Slovensku, začal vychádzať zborník Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok a časopis Pamiatky a príroda, každý rok sa konalo niekoľko konferencií, seminárov a výstav s celoštátnou československou účasťou, bol vytvorený národný komitét ICOMOS, a samozrejme, plnili sa úlohy aj v oblasti ochrany prírody. Podľa „kronikárky“ ústavu B. Puškárovej *pamiatková problematika nadobúda charakter samostatnej vednej disciplíny, postavenej na teoreticko-výskumnej činnosti, smerujúcej k správny realizáčnym výsledkom*.²

Ján Lichner bol veľmi citlivý k celospoločenským zmenám, ktoré sa odohrávali v 60. rokoch 20. storočia. Udalosť roku 1968 mu poskytli príležitosť vystúpiť s návrhom *Akčného programu štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku*, ktorý predniesol na konferencii v Liptovskom Mikuláši v júni 1968.³ Nijaký pamiatkar predtým, a dodajme, že ani potom, nevystúpil s takou otvorenou kritickou analýzou stavu pamiatkového fondu a pamiatkovej starostlivosti na Slovensku. Mnohé Lichnerove myšlienky sú nadčasové a ani dnes nestratili nič zo svojej naliehavosti. ...*za dominantný nedostatok reťazovou reakciou rozvíjajúci ostatné nedostatky, problémy a ťažkosti treba považovať nepochopenie samej podstaty disciplíny starostlivosti o kultúrne pamiatky, jej nesprávne zaradenie v polohe kultúrnej politiky a jej mechanické chápanie iba ako činnosti v sfére kultúrnych služieb. Je to principiálne nepochopenie podstaty pamiatkovej starostlivosti, ktorá sa priebehom rokov samostatným rapidným vývojom vykryštalizovala ako samostatná špecifická disciplína v oblasti kultúry, dosahujúca polohy samostatnej modernej vednej a tvorčej disciplíny – s vlastnou teóriou, zásadami a metodikou – tvorivo syntetizujúcim široké úseky tradičných činností a disciplín*. Za podstatu a cieľ činnosti pamiatkarov určil jediný ukazovateľ – zachránenú pamiatku.

Zvrat politicko-spoločenských udalostí nedovolil realizovať Lichnerovu predstavu organizácie pamiatkovej starostlivosti na Slovensku tak, ako si ju vytýčil. Podarilo sa mu presadiť zriadenie okresných pamiatkových správ pri okresných národných výboroch, z ktorých mnohé sa rokmi vyvinuli na plnohodnotné pamiatkové pracoviská, ktorých tradícia nesú súčasne krajské pamiatkové úrady. Organizačná štruktúra Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody z roku 1966 vydržala do roku 1976, keď vláda SSR prijala Zásady ďalšieho rozvoja pamiatkovej starostlivosti v SSR, ktoré zaviedli zásadné zmeny v štruktúre pamiatkových orgánov a v roku 1981 znamenali zánik ústavu v dovtedajšej podobe. Lichner ako silný riaditeľ obrovskej inštitúcie, ktorá mala v kompetencii celú širokú oblasť ochrany pamiatok na Slovensku, od komplexných multidiscipli-

nárnych výskumov, stanovenia metodických princípov, cez dokumentovanie, zameriavanie, projekčnú a investorskú činnosť, až po obnovovacie a reštaurátorské práce, prestal nadriadeným orgánom vyhovovať, napriek tomu, že mu komunistická strana vyjadrila „najvyššiu dôveru“ a konštatovala, že vďaka nemu *spoločensko-politické dianie na ústave nesklázo zo správnej cesty, takže sa urýchlil i konsolidačný proces*.⁴ Vtedajší minister kultúry Miroslav Válek ho na konci roku 1976 odvolal z funkcie riaditeľa. Bol síce „vykopnutý vyššie“ na Ministerstvo výstavby a techniky SSR, ale presne na opačnú stranu pomyselných barikád, čo najďalej od kultúrnych pamiatok. Nenaplnili sa ani nádeje na profesorskú kariéru na jeho predchádzajúcom pôsobisku Slovenskej vysokej školy technickej, kde naďalej pôsobil ako externý pedagóg.

Ministerstvo výstavby a techniky SSR bolo v roku 1983 zrušené a jeho kompetencie prešli na Slovenskú komisiu pre vedecko-technický a investičný rozvoj, kde Lichner pracoval ako riaditeľ Odboru koncepcií a expertízy komplexnej bytovej výstavby a architektúry. Prijatím zákona č. 27/1987 o štátnej pamiatkovej starostlivosti dostala ochrana pamiatok pevné právne základy, stratila sa neprehľadnosť v kompetenciách jednotlivých zložiek pamiatkovej starostlivosti. Tejto pozitívnej zmeny sa však už Ján Lichner nedožil. Zomrel náhle a nečakane uprostred pracovných povinností v Košiciach 19. apríla 1986 vo veku 55 rokov.

Ján Lichner bol počas života viackrát vyznamenaný, napr. Zaslúžilý pracovník kultúry za mimoriadne zásluhy o rozvoj socialistickej štátnej pamiatkovej starostlivosti, Zaslúžilý pracovník Ministerstva výstavby a techniky SSR, Strieborná medaila za budovanie Slovenskej vysokej školy technickej, čestné uznanie ministra kultúry SSR za obetavú prácu pri rozvoji slovenskej kultúry. Bol podpredsedom Zväzu slovenských architektov a predsedom sekcie pamiatkovej starostlivosti, členom národného komitétu ICOMOS a Vedeckej rady ministra kultúry SSR, ako aj členom vedeckých rád mnohých vedeckých ústavov.

Ing. arch. Ján Lichner, CSc. bol vzácnou kultivovaný človek. Patril k priekopníckej generácii slovenských pamiatkarov a k prvým pofebruárovým pedagógom, venujúcim sa špeciálne ochrane pamiatok. Za jeho vedenia nastala významná transformácia Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody na uznávané vedeckovýskumné pracovisko s citelným vplyvom na praktickú obnovu pamiatok. Aj z medzinárodného hľadiska patril k mimoriadne erudovaným a skúseným vedeckým pracovníkom a špecialistom na otázky ochrany pamiatok. Jeho prejavy na medzinárodných fórach sa stretávali s najvyšším uznaním. Mnohé myšlienky a návrhy, ktoré Lichner nemohol presadiť, sa stali skutočnosťou až po zamatovej revolúcii. To, čo pred vyše štyridsiatimi rokmi určil ako kritérium úspešnosti pamiatkarskej práce, platí aj pre nás – zachránená pamiatka.

Martina Orosová

¹ Archív Slovenskej technickej univerzity, Osobný fond Ján Lichner. Vlastný životopis, 1. 6. 1972.

² Archív PÚ SR, Zbierka výskumných správ, sign. T 2034. PUŠKÁROVÁ, Blanka. *Kronika Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti v Bratislave*. Bratislava : ŠÚPS, 1988, s. 21.

³ *Mikulášska konferencia o štátnej pamiatkovej starostlivosti na Slovensku*. Liptovský Mikuláš 4. – 6. júna 1968. Red. sprac. Mária KOSOVÁ. Bratislava : ŠÚPSOP, 1968, 266 s.

⁴ Registratúra PÚ SR, Osobný spis Ján Lichner. Návrh na udelenie vyznamenania, Závodný výbor ROH a ZO KSS, 30. 6. 1975.

Kontinuita ako program - k životnému jubileu Kataríny Kosovej

Uprostred novoročného „výkazníckeho“ zhonu si pripomenuli najbližší spolupracovníci jubilančky, tak ako si to ona sama želala, bez veľkého hluku a medializácie, okrúhle výročie narodenia dlhoročnej generálnej riaditeľky Pamiatkového úradu SR PhDr. Kataríny Kosovej.

Po štúdiu dejín umenia a etnografie v rokoch 1973 – 1978 na prestížnej univerzite v Brne nastúpila Katarína Kosová do Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, kde spolupracovala na výskume, resp. vypracúvaní zásad pamiatkovej ochrany viacerých významných národných kultúrnych pamiatok a historických súborov (Rusovce, Strážky, súbory technických pamiatok, MPR Bratislava). Po prechode do Štátnych reštaurátorských ateliérov (ŠRA) sa venovala výskumu a metodike reštaurovania, od roku 1990 bola riaditeľkou ŠRA. Po organizačnej zmene v roku 1994 sa stala štatutárkou zlúčenej ústrednej organizácie pamiatkovej ochrany – Pamiatkového ústavu. Ako iných vedúcich kultúrnych manažérov aj ju v čase mečiarizmu v roku 1995 „presunuli“ na funkčne nižšie miesto s menšou možnosťou ovplyvňovania vývoja a vplyvu inštitúcie. Naďalej sa však intenzívne venovala organizovaniu reštaurátorskej činnosti, aby tak uchránila pre centrálnu štátnu pamiatkovú inštitúciu

nevyhnutný kontakt s jednou z rozhodujúcich pamiatkarských disciplín a jej vplyv na kvalitu reštaurovania najvýznamnejších pamiatok. Keď sa v roku 1998 vrátila do vedenia Pamiatkového ústavu, resp. Národného pamiatkového a krajinného centra, netušila ešte, že po mnohých, často nezmyselných organizačných zmenách a premenovaniach inštitúcie čaká ju a celú pamiatkovú ochranu zásadná obnova v podobe rozsiahlych legislatívnych zmien, na ktorých sa aj sama aktívne podieľala. Nový zákon, ktorý nadobudol účinnosť v apríli 2002, bol prejavom tej dlho chýbajúcej „politickej vôle“, ktorá priniesla nielen vznik Pamiatkového úradu Slovenskej republiky ako orgánu špecializovanej štátnej správy, ale zabezpečila aj celoplošné riadenie pamiatkových orgánov všetkých stupňov v rámci rezortu kultúry. To, spolu s priamym výkonom štátnej správy prostredníctvom rozhodnutí pamiatkových úradov, dlhodobo umožňuje jednotný prístup štátu k ochrane pamiatkového fondu ako dôležitej časti národného kultúrneho dedičstva a významne tak posilnilo autoritu rezortu kultúry na vládnej aj regionálnej a miestnej úrovni. Takáto zmena pochopiteľne priniesla so sebou nielen potrebu náročnej transformácie, vrátane rekvalifikačného procesu celého personálu nového úradu, ale aj množstvo odporcov, ktorých nový zákon pripravil o časť kompetencií, a doslova boj o priznanie finančných prostriedkov na zabezpečenie činnosti, delimitovaných do pôsobnosti novej inštitúcie pamiatkovým zákonom.

K. Kosová sa súčasne musela zameriavať na udržanie odborného charakteru Pamiatkového úradu SR a jeho krajských pamiatkových úradov, aby naplnila požiadavku kontinuity úradu s jeho predchodcom – Pamiatkovým ústavom. Napriek neustálym, zväčša nepochopiteľným útokom, v rámci premyslenej a odborne vyargumentovanej pamiatkarskej advokácie, obhájila existenciu reštaurátorskej realizácie v štátnej organizácii. Aj takéto a podobné diplomatické aktivity musela a musí Katarína Kosová takmer denne absolvovať

v záujme riadneho výkonu štátnej správy v oblasti ochrany pamiatkového fondu, neraz ako rozhodujúca osoba stojaca uprostred medzi dvomi stranami často dramatického stretu „občianskych aktivít“ a „rozvojových tendencií“. V praxi mnohokrát ide o súboje zvažujúce voluntarizmom, resp. klientelizmom. V takejto neľahkej praxi je obdivuhodná jej schopnosť udržať organizačnú i personálnu stabilitu všetkých stupňov riadenia zložito štruktúrovanej organizácie s fungujúcimi krajskými pracoviskami pôsobiacimi na celom území štátu.

Je obdivuhodné, že aj napriek mimoriadnej pracovnej záťaži dokáže jubilančka už celé štvrtstoročie venovať osobnú pozornosť aj ňou zdôrazňovanému zvyšovaniu kvality pamiatkových výskumov, osobitne heuristike a archívneho bádaniu, a predovšetkým jeho prostredníctvom zásadne skvalitniť nikdy nekončiaci proces poznávania pamiatkového fondu. Dosiahnutá úroveň vybudovania Archívu Pamiatkového úradu SR je toho najlepším dôkazom. Náročnosť dlhodobej úlohy základného výskumu pamiatkového fondu a revízie a aktualizácie Ústredného zoznamu pamiatkového fondu, ako aj rozsiahle pracovné skúsenosti ju viedli k rozhodnutiu o výbere najnáročnejšej z viacerých možností postupného publikovania pamiatkového fondu Slovenskej republiky. Prvé zväzky nového súpisu národných kultúrnych pamiatok (okres Ružomberok, okres Martin), ale aj nároky na kvalitu parciálnych poznatkov, súvisia s jej podporou edičnej činnosti Pamiatkového úradu SR (monografie a syntézy) a tiež podporou vydávania periodickej tlače (Pamiatky a múzea, Monument revue), na ktorej organizovaní sa osobne podieľa. Potvrďuje riaditeľkinu úctu k odbornej práci súčasných zamestnancov úradu a jeho externých spolupracovníkov. Dôkazom doceňovania výsledkov predchádzajúcich generácií slovenských pamiatkarov, popri zásadných aj publikovaných hodnoteniach vyše 60-ročnej činnosti pamiatkových inštitúcií na Slovensku, je nepochybné aj udeľovanie Ceny Alžbety Güntherovej-Mayerovej, ktorej zriadenie je osobnou iniciatívou práve K. Kosovej.

Ešte stále zďaleka nie optimálne materiálne zabezpečená oblasť ochrany pamiatok si vyžadovala a vyžaduje od kultúrnych manažérov aj ich priamu účasť na získavaní finančných pros-

Foto: P. Fratrič

triedkov. K. Kosová patrí k najvýznamnejším, ba možno rozhodujúcim osobám, ktoré stáli pri kreovaní súčasnej formy štátnej podpory obnovy, revitalizácie a propagácie pamiatok v rámci dotačného systému Obnovme si svoj dom, aj podpory financovania obnovy pamiatok Nadáciou SPP. Osobne sa angažovala aj pri získaní niektorých zahraničných grantov na obnovu konkrét-

nych pamiatkových objektov (Levoča).

Zďaleka nielen z dôvodov kompetenčných povinností vyplývajúcich z funkcie generálnej riaditeľky ústrednej pamiatkovej inštitúcie, podieľa sa K. Kosová aj na viacerých úlohách zahraničnej reprezentácie. Z nich hodno spomenúť aspoň jej angažovanosť v rámci Slovenského komi-

téty UNESCO, vo Výbore pre kultúrne dedičstvo Rady Európy, ale aj pri riešení a zabezpečovaní celkom konkrétnych úloh reprezentácie Slovenska na organizovaní a účasti v medzinárodných projektoch a pri prezentácii nášho odboru a Slovenska na medzinárodných veľtrhoch a výstavách. Systematickú pozornosť venuje našej kultúrnej diplomacii

v rámci ambícií Slovenska na zastúpení jeho pamiatkového fondu v Zozname Svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Hoci sama jubilatka kvantitu svojej vlastnej publikačnej činnosti a mediálnej prezentácie hodnotí so sebakritickým povzdychom, nemožno obísť ani túto zložku jej práce. Každý ju môže posúdiť z množstva a úrovne jej štúdií, článkov, editoriálov, či zaznamenaných prejavov a rozhovorov uverejnených v širokom spektre odbornej pamiatkarskej, reštaurátorskej, architektonickej aj popularizačnej tlače a elektronických médií.

Na hodnotiace príspevky je vzhľadom na aktuálnu vitalitu jubilatky ešte priskoro. Želáme jej veľa zdravia, tvorivej energie a udržanie doterajšej trpezlivosti a odvahy, takej potrebnej v pamiatkarskej realite. Mnogaja Ljeta!

Za spolupracovníkov, priateľov a redakciu

Peter Maráky

Životné jubileum Silvie Paulusovej

Stručné curriculum vitae

v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve ako jazyková korepetítorka. Mladší brat Juraj sa uplatnil pri programovaní výroby v závode Technické sklo. Všestranné záujmy jubilatky sa prejavili počas jej mladosti najmä v športe, klavírnej hre a výtvarných činnostiach, ktoré nakoniec prevážili pri výbere jej ďalšieho vzdelania. V roku 1962 zmaturovala na Strednej škole umeleckého priemyslu v Bratislave, odbor textil.

V rokoch 1962 – 1969 pracovala ako výtvarníčka v reklamnom oddelení firmy Otex, pričom začala externe študovať dejiny umenia na FF UK Bratislava. Štúdium ukončila v roku 1975 diplomovou prácou Urbanistický a architektonický vývoj kúpeľných miest na Slovensku (vedúcim práce bol doc. Daniel Majzlík z Fakulty architektúry STU Bratislava). Téma obsahovala aj

výskum historickej architektúry, ku ktorému jubilatka inklinovala aj vďaka jej skúsenostiam z nového pracoviska, Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody.

Pamiatkový ústav v tom období viedol Ing. arch. Ján Lichner, CSc. ktorý sa usiloval o vybudovanie modernej odbornej inštitúcie s komplexne zastúpenými profesiami – od výskumu až po projektovanie pamiatkovej obnovy. V odbore teórie a metodiky pamiatkovej starostlivosti vznikali tímy tvorené spravidla umeleckým historikom, architektom a technikom – kresličom. Jubilatka začínala ako technička v tíme s Dr. Blankou Kovačovičovou-Puškárovou a Ing. arch. Ľudmilou Husovskou. V prvých rokoch sa podieľala najmä na obhliadkových výskumoch architektonických blokov v historickom jadre Bratislavy a participovala tiež na rozsiahlych výskumoch v zátopovej oblasti Liptovská Mara. Najmä tieto podmienili jej ďalšie smerovanie a pod vplyvom Blanky Kovačovičovej-Puškárovej sa začala postupne venovať prevažne sakrálnej architektúre.

Poskončení vysokoškolského štúdia začala aj samostatnejšie participovať na jednotlivých akciách realizovaných

ako súčasť prípravnej dokumentácie obnovy kultúrnych pamiatok. V 70. rokoch to bol najskôr Karner sv. Michala v Trenčíne, kde na výskume začala pracovať v pôvodne širšom tíme, ale dokončila ho s Ing. arch. Ivanom Gojdičom, ktorý sa potom na dlhší čas stal jej najbližším spolupracovníkom. V kaplnke karnera sa predovšetkým vďaka jeho architektonickej predstavivosti a jej trpezlivosti podarilo zlepením malých odbitých úlomkov zrekonštruovať unikátnu, doposiaľ jedinú známu asymetrickú okennú kružbu na území Slovenska, svojím významom presahujúcu hranice nášho územia, ktorú je možné zaradiť do okruhu tvorby významného českého staviteľa Benedikta Rejta. Zaujímavé architektonické vývojové súvislosti a vzťahy s vyspelou českou gotickou architektúrou identifikovali aj pri výskume Kostola Panny Márie v Novom Meste nad Váhom a cintorínskej kaplnky v Holíči, ktoré mali predobraz v centrále pražského kostola na Karlove. V Banskej Štiavnici pracovali na fasádach Kostola sv. Kataríny a v areáli kalvárie, kde sa im najmä vďaka úsiliu a ochote tamjšieho dekana K. Benovica a v spolupráci s ním podarilo úspešne realizovať na vtedajšiu dobu rozsiahly projekt jej stavebnej obnovy.

V tímovej práci s I. Gojdičom začali dôsledne uplatňovať metódu hĺbkového sondážneho výskumu s optickou analýzou použitých stavebných prvkov, najmä murív a maltových spojív, keďže chemická analýza sa tu ukázala ako nedostatočná. Pri nezachovaní slohovo datovateľných prvkov umožňovala táto metóda v zásade najpresnejšie vyhodnocovanie stratigrafie stavebných etáp, a to najmä pri konštrukčne zložitejších architektúrach s historicky dlhým vývojom, akými sú aj kostoly. Takto sa podarilo upresniť stavebný vývoj pôvodne románskeho kostola v Haláčovciach-Otrhánkach, či stratigrafiu výstavby bývalého dominikánskeho kláštora v Banskej Štiavnici. Precíznym sondážnym výskumom Kostola sv. Michala v Nitre-Dražovciach sa jubilantke podarilo odlíšiť na ňom až sedem včasnorenedovských predrománskych a románskych stavebných fáz, zatiaľ však historicky bližšie nedoložených.

V 70. – 80. rokoch bolo jednou z hlavných úloh pamiatkového ústavu metodické usmerňovanie obnovy v tej dobe samostatnej kategórie národných

kultúrnych pamiatok. V rámci tejto činnosti sa S. Paulusovej podarilo uskutočniť aj čiastkové výskumy na niektorých vtedy obnovovaných objektoch, napríklad na fasádach kaštieľa v Strážkach, karnera a Hodinovej veži mestského hradu v Kremnici, či na archeologicky odkrytých zvyškoch múrov rotundy na Trenčianskom hrade. Sledovala a usmerňovala aj obnovu kaštieľa v Betliari, kláštora v Hronskom Beňadiku, či areálu Solivaru pri Prešove.

V 80. – 90. rokoch sa pozornosť pamiatkového ústavu upriamila na urbanistickú ochranu pamiatkovo hodnotných historických miest a významných solitérov, ktoré začala ohrozovať najmä panelová výstavba. Jubilantka sa podieľala na spracovaní Zásad ochrany mestských pamiatkových

putovnú výstavu o slovenských kúpeľoch do Francúzska.

Okrem pravidelného publikovania výsledkov svojej práce sa jubilantka priebežne prezentovala aj prednáškami na odborných seminároch, či konferenciách na Slovensku a v Čechách. V roku

S Blankou Kovačovičovou-Puškárovou a Ludmilou Husovskou na Liptovskej Mare, 1970? Foto: Archív PÚ SR.

Pod čiastočne zrekonštruovanou kružbou okna v trenčianskom karneri, 1975. Foto: I. Gojdič.

rezervácií Košíc a Prešova, či vyhlasovania ochranných pásiem viacerých kostolov. Pri výskumoch v tomto období výraznejšie prispela k poznaniu vývoja Kostola sv. Egídia v Iliji, kaplnky kláštora na Veľkej Skalke, či dominikánskeho kostola a kláštora v Košiciach. S výtvarníčkou Margitou Šukajlovou pripravila

1996 sa zúčastnila medzinárodného seminára v talianskom Varalle, kde sa zrodila iniciatíva zostaviť Atlas svätých vrchov, kalvárií a devocionálnych komplexov v Európe. V 90. rokoch sa teda vrátila k téme kalvárií a po spracovaní základnej pasportizácie a evidencie týchto areálov jednotlivými vtedajšími krajskými pamiatkovými strediskami nasledovalo dopracovanie témy v spolupráci s Michaelou Kalinovou a Martinom Čičom, špecializujúcim sa najmä na barokové kalvárie. Toto úsilie bolo zavŕšené vydaním knižnej publikácie v roku 2002, ako aj príspevkami o slovenských kalvárskech areáloch, publikovanými v rámci spomínaného európskeho medzinárodného projektu.

Svoju výskumnú činnosť rozvíja jubilantka naďalej aj po odchode do dôchodku v roku 2001, čo dokladajú výskumy kostolov v Považskej Bystrici, Krajnom, Sedmerovci-Pominovci, Krakovanoch-Strážkach, či spolupráca pri

S pátrom K. Benovicom v Banskej Štiavnici, 2007. Foto: M. Kalinová.

archeologickom výskume Dómu sv. Martina v Bratislave. Pozornosť mohla sčasti upriamiť aj na rodičovský kraj, čo sa prejavilo jej spoluúčasťou na spracovaní regionálnych monografií o Beckove a Novom Meste nad Váhom. Naposledy participovala na architektonicko-historických výskumoch kosto-

na odbornej praxi umeleckohistorickej katedry vedenej Ing. arch. I. Gobjdičom na Trnavskej univerzite. Takto boli realizované napríklad výskumy bývalého župného domu v Zlatých Moravciach, bývalého arcibiskupského paláca v Trnave, či kostola v Domaniži, kde sa po-

lov v Štítniku a v Devíne (prvá etapa výskumu sa tu uskutočnila v 70. rokoch), pričom priebežne vyhodnocuje aj niektoré aktuálne nálezy v nadväznosti na staršie výskumy.

Silvia Paulusová ako skúsená výskumníčka ochotne sprostredkúva svoje nazbierané pracovné skúsenosti aj mladšej generácii bádateľov, či študentom, napríklad aj prostredníctvom jej spoluúčasti

darilo dokázať a zdokumentovať malé zvyšky románskej rotundy. Toto všetko dokladá, aký význam pripisuje jubilatka kolegiálnej spolupráci a sprostredkovaniu poznania, bez ktorého nie je možné zabezpečiť kontinuitu rozvoja takého špecifického odboru, akým metodika pamiatkovej obnovy vychádza z poznatkov výskumu bezosporu je.

Doterajší stručný sumár odbornej činnosti jubilatky je nesmierne pestrý a plodný. Svojou vytrvalosťou, pracovitosťou, ako aj príslušnou dávkou pevnej vôle prispela k rozšíreniu nášho poznania najmä v oblasti sakrálnej architektúry, ktorá sa stala jej hlavnou profesijnou náplňou. Jej tvorivý, ako aj ľudský prístup je pre mnohých inšpirujúci, a preto veríme, že pri dobrom zdraví vydrží v tejto profesii čo najdlhšie.

Ad multos annos!

Michaela Kalinová

Keď sa práca stane poslaním... - životné jubileum Jaroslavy Žuffovej

Zväčša až životné míľniky nás v zhone bežných dní prinútiť ohliadnuť sa, zamyslieť sa a pokúsiť sa zrekapitulovať, či v ucelenom náhlade poňať osobný vklad konkrétneho človeka – jednotlivca do neadresného spoloč-

ského celku. Inšpiráciou pre tieto slová sa stalo jedno krásne životné jubileum, ktoré sme si nedávno pripomenuli na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave.

Ani počet preskúmaných budov, ani množstvo popísaných strán, ale kvalita získaných poznatkov a ich reálny prínos v podobe pretavenia do tváre miesta je meradlom úspešnej práce. Práve tieto slová možno vysloviť pri pohliadnutí sa za doterajšou činnosťou našej bývalej kolegyne, v súčasnosti samostatnej výskumníčky Jaroslavy Žuffovej, s ktorou sme začiatkom tohto roku oslávili jej 60. narodeniny.

Nie dlho po nastúpení mladej architektky do štruktúr pamiatkovej starostlivosti sa od roku 1982 stalo jej celoživotným súputníkom mesto Trnava. Práve tu sa svojím odborným argumentačným potenciálom osobne zaslúžila o zachovanie nenahraditeľných architektonických a urbanistických hodnôt pred ich devastáciou. Napriek riziku, ktorému sa v období socialistickej mašinérie vystavila aj ako matka dvoch malých detí, neváhala sa vzoprieť komunistickým zámerom a pričiniť sa o záchranu urbanistického celku severovýchodnej časti historického jadra mesta.

Ako radová pracovníčka Pamiatkového ústavu v spolupráci s tímom kolegov vyniesla na povrch spod nánosov mladších vrstiev dodnes zachovaných, hoci dlho skrytú stredovekú Trnavu, o ktorej sa i v odborných kruhoch ešte koncom 80. rokov 20. storočia tradovalo, že definitívne zanikla pri veľkých požiaroch v 17. storočí. Syntézou prevratných zistení sa dosiahli významné posuny v poznatkoch o stavebnom vývoji Trnavy, kontinuálne od obdobia povýšenia na slobodné kráľovské mesto. Nadregionálny význam majú predovšetkým objavy a určenie typológie dodnes zachovaného súboru pr-

votnej murovanej zástavby mesta z 13. a začiatku 14. storočia (tzv. škárované stavby), na ktorých participovala s kolegom Ing. arch. Ivanom Stanikom, či objav súboru fragmentov tzv. panelovaných priečelí stredovekých meštianskych domov, za ktorý bolo v tom čase Regionálne stredisko Pamiatkového ústavu v Trnave ocenené cenou časopisu Pamiatky a múzeá za objav roka.

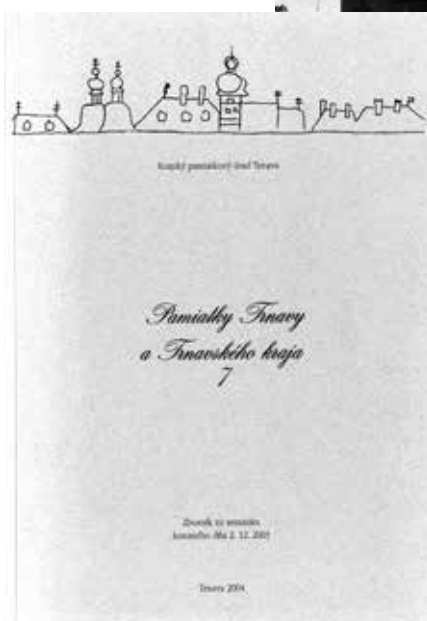
Presadzovaním nových výskumných metód práce zameraných na podrobné, systematické a hĺbkové, nielen povrchné skúmanie stavebnej podstaty pamiatkového fondu sa stala priekopníčkou v danej oblasti pre celý trnavský región. V tomto duchu neskôr ako riaditeľka miestneho regionálneho strediska pamiatkového ústavu v 90. rokoch 20. storočia vyprofilovala jeho charakter a v nastolenom trende vychovala celú novú generáciu pamiatkarov, pričom svojou činnosťou na nasledujúcich dvadsať rokov naštartovala spôsob revitalizácie Trnavy.

Najzásadnejšími akciami rezonujúcimi vo vnímaní obrazu mesta je objav a obnova gotickej radnice – najstaršej známej budovy trnavskej samosprávy situovanej v dvorovej časti areálu, ďalej výskumy a obnovy meštianskych domov na Halenárskej, Hviezdoslavovej, Kapitulskej a Štefánikovej ulici a Trojičnom námestí s identifikáciou stredovekých stavieb siahajúcich do prvopočiatkov mesta a s poznatkami súborne spracovanými vo vedeckej práci „Najstarší obytný dom a jeho úloha pri poznávaní urbanistických počiatkov mesta Trnava“ a „K typu jednorazovo vzniknutého stredovekého prejazdového domu“. Na základe argumentov zistených počas výskumov sa v plnom rozsahu podarilo zachrániť pred likvidáciou napr. Pamätný dom Mikuláša Schneidera-Trnavského s prvotným stredovekým domom v jadre či súbor kanonických domov na Námestí sv. Mikuláša. Poznatky získané pamiatkovým výskumom farského Kostola sv. Mikuláša opravili viaceré mylné, v literatúre sa tradujúce údaje o jeho stavebnom vývoji.

Tieto markantné výsledky nezostali nepovšimnuté a v roku 2006, pri príležitosti pracovného jubilea 25-ročného aktívneho odborného pôsobenia v Mestskej pamiatkovej rezervácii Trnava, bola Ing. arch. Jaroslava Žuffová, CSc. ocenená Mestom Trnava za prínos v oblasti ochrany a prezentácie pamiat-

kového fondu Cenou Mesta Trnava.

Ani tu stopa odbornej činnosti jedného človeka nekončí. Okrem bohatej výskumnej, metodickej a publikačnej činnosti je Jarka Žuffová autorkou a organizátorkou na Slovensku dosiaľ ojedinelého projektu regionálneho odborného seminára, na ktorom sa každoročne prezentujú výsledky aktuálnych pamiatkových výskumov v meste a jeho okolí pod názvom Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja, z ktorého sa vydáva rovnomenný zborník. V decembri 2013 sa pod jej vedením úspešne uskutočnil jubilejný, už 20. ročník tohto podujatia. Okrem širšej odbornej verejnosti tu dostávajú priestor aj

samotní pamiatkari, pôvodne pracovníci regionálneho strediska pamiatkového ústavu, od roku 2002 Krajského pamiatkového úradu Trnava, ktorí tak na domácej pôde získavajú príležitosť prezentácie vlastných poznatkov a zistení. Možnosťou „zácviku“ v oblasti prednáškovej a publikačnej činnosti tak vytvorila podmienky na kontinuitu odborného rastu nových pamiatkarských generácií.

Ak si v úvode trúfam tvrdiť, čo je meradlom úspechu, v závere skúsim

načrtnúť, čo je jeho predpokladom. Zanietenosť, systematickosť, snaha o čo najhlbšie a zároveň čo najobjektívnejšie poznanie so zreteľom výlučne na odborné, a nie na osobné meritum

Kostol sv. Mikuláša v Trnave. Foto: Archív PÚ SR, 1931.

veci. Otvorenosť pre konfrontácie názorov, konzultácie či vášnivé diskusie a polemiky, ku ktorým sa pridáva mimoriadne vzácna črta – odborná i morálna podpora mladých kolegov. Toto sú kvality, ktoré vidíme pri pohľade zblízka.

Za nasmerovanie, za nastolenú latku, za neustále podporovanie a povzbudzovanie v neľahkej činnosti, ktorú sme si v Tvojich šľapajach zvolili, rovnako ako za celý pracovný život, ktorým vzdávaš hold jednému mestu, Ti Jarka, kolektív Krajského pamiatkového úradu Trnava úprimne ďakuje a želá výdrž a silu v pokračovaní Tvojho poslania...

Daniela Zacharová

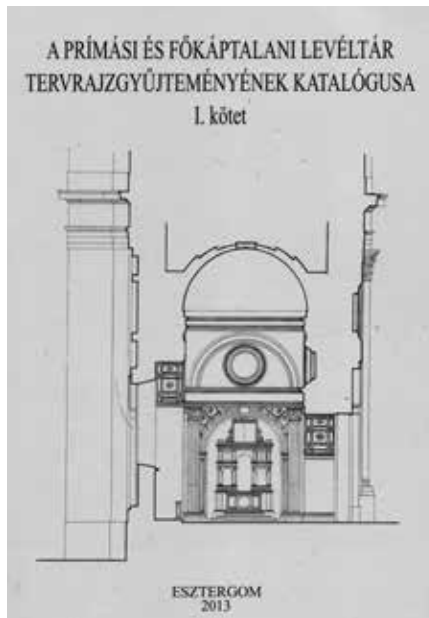
Katalóg zbierky plánov Primaciálneho archívu v Ostrihome

A Primási és Főkáptalani Levéltár Tervrajzyűjteményének katalógusa I. - II. Zostavil Miklós Istvánffy. Esztergom : Primási Levéltár Esztergom, 2013. 231 s. (I.), 555 s. (II.). ISBN 978-963-08-8322-1.

Pracovníci Primaciálneho archívu v Ostrihome pripravili koncom minulého roka do tlače ďalšiu zo série publikácií nápomocných pre výskum. Prostredníctvom dvojväzkového katalógu sa bádateľskej verejnosti otvára možnosť spoznať kolekciu plánovej dokumentácie obsahujúcu vyše 2 200 výkresov z 18. až 20. storočia.

Ostrihomská zbierka je umelo vytvoreným celkom obsahujúcim kresby a súvisiacu písomnú agendu vyňatú z materiálov ostatných fondov primaciálneho a kapitúlskeho archívu. Začiatky jej spracovania sa viažu k dr. Gyulovi Prokoppovi. Medzi lokalitami zahrnutými do katalógu prirodzene dominujú sídlo arcidiecézy a Budapešť. Početne sú výrazne zastúpené obce a mestá nachádzajúce sa na dnešnom Slovensku. Ich zoznam pripájame v závere tohto príspevku. Prevažnú časť položiek tvoria podklady pre stavby a úpravy sakrálnych objektov, budov slúžiacich inštitúciám arcibiskupstva a plány hospodárskych stavieb. V samostatnej „kapitole“ sú sústredené kresby z tzv. Feiglerovho albumu. Pripomeňme, že ostrihomskí Feiglerovci boli príbuzensky spätí so známou bratislavskou rodinou architektov, kamenárov a učiteľov.

Katalóg – inventár má prehľadnú štruktúru rešpektujúcu staršie delenie plánov do zložiek označených spravidla názvom obce. Postupnosť výkresov zavedená Gy. Prokoppom ostala bez zmien, keďže odborná spisba sa už niekoľko desaťročí odvoláva na ním pridelené signatúry. Jednotlivé kresby sú charakterizované osembodovým popisom: 1) Označenie plánu a jeho téma so spresnením; 2) Bližšie určenie, nápis na prednej strane; 3) Pôvodná mierka v tvare uvedenom na dokumente; 4) Rozmery v milimetroch uvádzané v poradí šírka x výška (!). V prípade orezania sa udáva najmenšia šírka a výška; 5) Meno autora, kopistu, jeho povolanie, úradná pozícia a dátum vyhotovenia zachytený na pláne; 6) Staršie inventárne čísla či iné identifikačné údaje zaznamenané na zadnej strane; 7) Ma-

teriál podkladu, technika prevedenia vrátane kolorovania; 8) Stará signatúra. Na ilustráciu tohto spôsobu popisu uvedme aspoň jeden príklad:

1683 (II. zv., s. 408)

1. Kresbová dokumentácia niekdajšej Kaplnky sv. Ladislava zimnej arcibiskupskej rezidencie v Bratislave: fasáda, pôdorys a rezy (so samostatnými popismi).

2. Auffriß Der alten Hoff. u. Hauß Kapellen, wie sie v(on) außen nach der Linie Ab gegen Morgen anzusehen ware; Auffriß Der alten Hoff-Hauß Kapellen, wie sie von außen nach der Linie BE gegen Mitternacht anzusehen ware; Grund Riß von der alten Hauß-Kapellen welche in Ertz-bischöfflichen Winter-Wohon-Gebäude zwischen denen Ringmauern zu Presburg bis Anno 1780 gestanden und nemlichen Jahre in Monath Martio (um der Neüen Platz zu machen) diruiret worden; Prophil Der alten Hauß-Kapellen, wie sie von innen nach der Linie CD anzusehen ware.

3. (bez uvedenia mierky)

4. 570 x 460 mm.

5. Georg Jaczyg, Hoff Ingenieur (aufge-

nohmen und abgezeichnet); -

6. Aa; 15 G. e. Mappa Capella S. Ladislai in Curia AEppali (?) Posoni; Vybraté zo spisu Batth. Prot II. – Intr. no.170; Pozsony 7.

7. Papier podlepený plátnom, plány realizované technikou trompe l'oeil; pôvodne zrejme samostatné listy fixované klincami alebo lepením na dosku; kolorovanie sivou, viacerými odtieňmi ružovej, žltou, zelenou, červenou, modrou a hnedou.

8. (bez udania staršej signatúry)

Orientáciu v katalógu uľahčuje kombinovaný, menný a miestny register. V prípade lokalít sa ako heslo uplatňuje maďarská podoba ich pomenovania, v zátvorke nasleduje súčasný názov a krajina. Pokiaľ ide o naše územie, v zbierke sa nachádzajú plány súvisiace s týmito sídlami: Balvány-Kameničná, Bielovce, Biňa, Biskupice, Borinka, Bratislava, Bzince pod Javorinou, *Búrszentmihály* (Borský ...?), Búč, Bzovík, Čaka, Čechynce, Čekovce, Diakovce, Dolné Dubové, Dolné Lefantovce, Dolné Semerovce, Dolný Ohaj, Drienovec, Dubník, Dunajská Lužná, Dunajská Streda, Dvory nad Žitavou, Hontianske Tesáre, Horné Semerovce, Horné Šipice, Horné Turovce, Hrkovce, Hronský Beňadik, Chotín, Chrašť, Chynorany, Ipelské Predmostie, Iža, Jacovce, Jasová, Jelšovce, Jur nad Hronom, Kamenica nad Hronom, Kameničná, Kamenín, Kamenné Kosihy, Kamenný Most, Kajal, Kolárovo, Komárno, Košice, Košice-Krásna nad Hornádom, Kubáňovo, Lodomirov, Levice, Liptovský Hrádok, Malá Mača, Malé Kosihy, Malé Šarovce, Michal nad Žitavou, Moča, Modra, Modrý Kameň, Modrová, Moravany nad Váhom, Mužla, Nána, Nemčiňany, Nenince, Nesvady, Neverice, Nová Dedina, Nové Zámky, Nové Zámky-Nyárhíd, Nový Tekov, Obyce, Oponice, Palárikovo, Podunajské Biskupice, Pohranice, Preseľany, Preseľany nad Ipľom, Pribeta, Rožňava, Salka, Sebechleby, Sečianky, Sekule, Stará Lehota, Svodín, Šahy, Šamorín, Štúrovo, Tekovské Lužany, Tekovský Hrádok, Tesárske Mlyňany, Topolčianky, Trnava, Trstená na Ostrove, Váhovce, Veľké Chyndice, Veľké Lovce-Máriacsalád, Veľké Ludince, Veľké Šarovce, Veľké Zlievce, Veľký Cetín, Veľký Lapáš, Vojka nad Dunajom, Vrable, Vrbovce, Zbehy a Žihárec.

Peter Buday

Uhorské umenie v 19. storočí.

Architektúra a úžitkové výtvarníctvo

SISA, József (ed.) *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest : A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja, 2013. 734 s. ISBN: 978-963-389-899-4.

Písanie o architektúre a umení 19. storočia má v Maďarsku za sebou pozoruhodnú cestu vychádzajúcu z otvorenejšieho postoja k tejto ére, v našom prostredí dlho zanedbávanej. Absencia časového odstup, modernistický názor a ideovo-politické predsudky ešte donedávna citelne limitovali objektívne vnímanie nám nie príliš vzdialenej minulosti. Odhliadnuc od ojedinelých snáh v medzivojnovom období, zmienená problematika sa u nás dočkala vážnejšieho spracovania až v štúdiách Eduarda Torana a Andreja Szőnyiho. Výrazný impulz v tomto smere priniesli 80. roky oživujúce eklektiku ako princíp tvorby.

Hoci kritické postoje nie sú výnimočné ani na maďarskej strane, ich tón je o poznanie zmierlivejší. Pozitívny náhľad na 19. storočie ako vek prosperity sprevádzaný neopakovateľnou stavebnou konjunkťou sa v dielach maďarských autorov prejavil v dôraze na kvantitu, kvalitu a európsku úroveň tvorby tohto obdobia v Uhorsku. Z dôležitých mien spomeňme Virgila Bierbauera (Borbíróa), Károlya Lyku a Jenő Kismarty Lechnera, ako zástupcov staršej generácie publikujúcej v 20. rokoch základné práce k architektonickej a umeleckej praxi v Uhorsku 19. storočia. Osobitne treba vyzdvihnúť vklad Anny Zádor a Jenő Radosa k výskumu staviteľstva klasicizmu. Ferencovi Vámosovi a Dénesovi Komárikovi možno pripísať dôležitý podiel na poznaní romantizmu. Historizmus sa do povedomia začal dostávať aj vďaka príspevkom Ferenc Merényiho, László Gerőa a Ervina Ybla. Ilona Sármany a Ákos Moravánszky uviedli uhorskú architektúru danej epochy do umeleckých súvislostí dunajskej monarchie.

Výsledok spolupráce kolektívu dvadsiatik autorov, ktorý sa na knižný trh dostal v roku 2013, je nielen pokračovaním tejto tradície, ale aj pokusom o jej revidovanie vo svetle novších zistení. Kniha s názvom Uhorské umenie v 19. storočí. Architektúra a úžitkové výtvarníctvo predstavuje sumár bádateľskej činnosti jej pisateľov na čele s Józsefom Sisom, riaditeľom umeno-

vedného ústavu Maďarskej akadémie vied. Spojenie dvoch veľkých tém, architektúry a úžitkového umenia v jednom zväzku bolo opodstatnenou voľbou. Texty venujúce sa umeleckému priemyslu nie sú izolovanými zložkami, ale plynulo nadväzujú na rozsiahle state o architektúre dopovedajúc tak jej príbeh o detaily života v nej.

Obsah časovo určujú roky 1800 až 1900. Jeho členenie rešpektuje v maďarskej literatúre zaužívanú periodizáciu 19. storočia na etapy klasicizmu (1800 – 1840), romantizmu (1840 – 1870) a historizmu (1870 – 1900). Ako kulminačný bod diania na scéne architektúry a výtvarného umenia je ponímaný „miléniový“ rok 1896.

Publikáciu otvára úvod objasňujúci základné pojmy a metodiku práce. Prehľad historických a spoločenských reálií načrtáva najpodstatnejšie faktory ovplyvňujúce stavebníctvo a úžitkové umenie skúmanej doby. Pohľad na vzťah maďarskej umenovedy k 19. storočiu je náplňou nasledujúcich riadkov. Štruktúra nosných kapitol je zhodná: jednotlivé etapy sú uvedené všeobecnou charakteristikou zameranou na kontext dobovej stavebnej produkcie a jej prvoradá formálne znaky. Sumarizujúce vstupy strieda prehľad architektonických typov rozšírených v pojednávannej perióde. Hlavný text dopĺňajú „exkurzy“ k vybraným realizáciám presahujúcim svojou kvalitou lokálny význam. Čoraz diferencovanejší obraz uhorskej architektúry sa odzrkadľuje v ťažiskových častiach jednotlivých kapitol, v odkazoch na nové úlohy a fenomény príznačné pre tú-ktorú fázu. V prípade klasicizmu sa do popredia dostávajú témy Pešť-Budína ako nového centra krajiny, stavby slúžiace štátnemu aparátu, vzdelávaniu a spoločenskému životu a v neposlednom rade sakrálna architektúra protestantských cirkví. Samostatný problém zastupujú kaštieľ a park. Romantizmus vystihujú otázky štýlu, školenia architektov na domácej pôde i stavebného riešenia priemyselných a inžinierskych objektov. Pozornosti autorov neunikli ani rané doklady pamiatkových obnov. Úvodné state tretej kapitoly sú veno-

vané javom typickým pre etapu historizmu, predovšetkým dileme o štýle, vzdelávaní, odbornej tlači, zbierkovej činnosti a spolkovému životu. Vyzdvihnutie týchto faktorov na pozadí architektonickej praxe záveru 19. storočia patrí k dôležitým podnetom na ďalšie bádanie. Rokom 1896 historizmus dospieva nielen k svojmu zenitu, ale z hľadiska ďalšieho vývoja i k zlomovému bodu. Milénium viazalo na seba množstvo diel prezentujúcich oslavu minulosti (vrátane veľkých reštaurátorských podujatí) i hľadanie alternatív, ktoré sú v knihe len naznačené.

Dejiny umeleckých remesiel sú mapované od druhej polovice 18. storočia a krízy cechového zriadenia. Kapitoly sú delené na dve časti: prvá sa koncentruje na interiér a nábytok, nasledujúca na vecnú kultúru vrátane módy. Podobne ako architekti a inžinieri, aj zástupcovia „umeleckého priemyslu“ si v druhej polovici 19. storočia zakladajú vlastné záujmové združenia a periodiká. Na celoštátnej úrovni ich zastrešuje krajinský spolok, časopis, a inštitúcie umeleckopriemyselnej školy a múzea. Odseky venované týmto javom prispievajú ku komplexnosti práce.

Text dopĺňa rozsiahly poznámkový aparát, miestny a menný register. Bibliografia sa obmedzuje na maďarské umelecko-historické publikácie, resp. zdroje pracujúce aj s uhorským fondom pamiatok. Výber a úroveň ilustračného materiálu, v ktorom prevažujú reprodukcie historickej plánovej dokumentácie a fotografií len zvyšuje hodnotu prezentovanej knihy. Jej prehľadná štruktúra v kombinácii s bohatým obrazovým sprievodom z nej robí obsahovo i vizuálne pútavý celok, bez poľavenia z požiadaviek odbornosti.

Peter Buday

Dejiny ochrany prírody na Slovensku

STOCKMANN, Viliam. *Dejiny ochrany prírody na Slovensku*. Banská Bystrica : Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky, 2013. 792 s. ISBN 978-80-89310-70-8.

Ochrana prírody na Slovensku má svoju dlhodobú históriu. V minulosti išlo najmä o ochranu vzácnych častí prírody pred zásahom človeka, pretože človek svojou činnosťou narušil pôvodný prírodný ekosystém. Kompaktné dielo, ktoré by spojilo informácie týkajúce sa dejín slovenskej ochrany prírody, doteraz na Slovensku ešte nevyšlo. Preto tento počin autora môžeme považovať za prvý krok, ktorý nás aspoň čiastočne uvedie do danej problematiky.

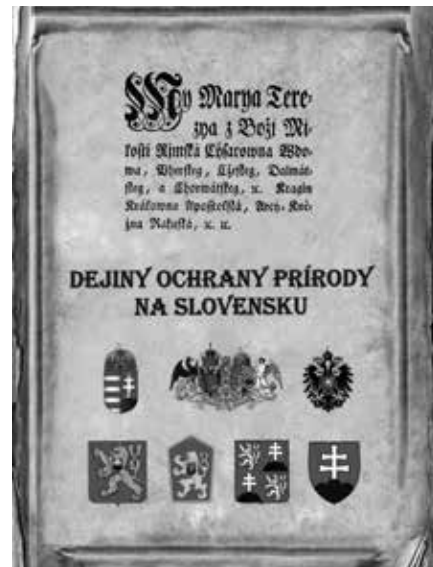
Už aj podľa obsahu knihy je evidentné, že až do druhej polovice 20. storočia neexistovala na Slovensku inštitúcia, ktorá by sa zaoberala len ochranou prírody. Autor vyčlenil v úvode priestor pre slovo vydavateľa, úvodné slovo autora a prezentovanie metódy práce. Okrem toho sa tu pokúsil prostredníctvom viacerých autorov definovať ochranu prírody ako vednú disciplínu. Autor rozčlenil knihu na základe štátoprávneho usporiadania dnešného územia Slovenska. Jadro práce je postavené na zobrazení informácií z preskúmaných dokumentov v chronologickom slede, ktoré vychádzajú z oblasti dejín ochrany prírody. Publikácia je rozdelená do siedmich hlavných kapitol, tie sa delia na ďalšie podkapitoly. Na začiatku každého kalendárneho roka autor podáva v skratke významné medzníky, ktoré ovplyvnili dejiny ochrany prírody z územia dnešného Slovenska, ale aj zo zahraničia. Autor sa snažil vychádzať najmä z archívneho materiálu Archívu Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. Negatívom ale je, že v knihe nie je použitý poznámkový aparát.

Prvá časť knihy je venovaná obdobiu stredoveku. Prvé písomné zmienky, ktoré sa v knihe spomínajú, sa týkajú ochrany lesov a zveri z roku 1092 a s ním spojený zákaz loviť v nedelu. V 13. storočí sa objavila funkcia strážcov lesov a hôr. Druhá časť knihy (1526 – 1867) predstavuje uhorských panovníkov ako zástancov ochrany lesov, ktorí sa snažili prostredníctvom svojich zákonov regulovať zásahy obyvateľov do prírody. Prvým z nich je Maximiliánov lesný poriadok, ktorý ustanovil okrem iného ochranu živočíchov v lese, určil nor-

mu na ťažbu dreva ako aj zákaz pasenia oviec. V 16. – 18. storočí bolo zastavené hromadné ničenie a enormná ťažba dreva. Najvýznamnejším počinom z množstva tereziánskych reforiem bolo vydanie Tereziánskeho lesného poriadku, ktorý upravoval ťažbu dreva a pestovanie lesov a tzv. tereziánsky urbár. Od čias rakúsko-uhorského dualizmu postupne narastala písomná produkcia týkajúca sa prírodných pamiatok (ochrany prírody) vo forme spisov. Niektoré opatrenia na ochranu životného prostredia z obdobia Rakúsko-uhorskej monarchie pretrvávajú dodnes, napríklad ochrana kúpeľného ostrova v Piešťanoch.

Tretia časť knihy (1867 – 1918) informuje nielen o začiatkoch ochrany prírody zo strany monarchie, ale aj z radov občanov, ktorí si najmä v mestách zakladali okrásľovacie spolky. Najznámejším bol Okrásľovaci spolok v Bratislave založený v roku 1868. V 19. storočí začínali pôsobiť prví „ochrancovia lesov a prírodných pamiatok“, ako sa dobovo nazývali. Boli to najmä osvietení lesníci, pedagógovia a prírodovedci. V roku 1872 vznikla Dočasná uhorská pamiatková komisia, ktorá mala vytvoriť súpis existujúcich pamiatok. Naň nadviazala v roku 1881 Uhorská pamiatková komisia, ktorá sa zamerala na výskum, dokumentovanie a zachovanie pamiatok, a to aj prírodných. V roku 1901 bol vytvorený prvý celouhorský súpis (inventarizácia) prírodných pamiatok, ktorý bol publikovaný v roku 1909.

V štvrtej časti knihy (1918 – 1939) sledujeme nástup novej éry v oblasti ochrany prírody v Československej republike. Autor vyzdvihuje vznik Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku ako prvej inštitúcie, ktorej právne podliehala aj ochrana prírody. Post komisára zastával spočiatku architekt Dušan Jurkovič, neskôr ho nahradil Jan (Ješek) Hofman. Úradníci verejnej služby mali byť oboznámení s problematikou ochrany prírody a jej hlavnými zásadami, preto sa presadzovali snahy zavedenia ochrany prírodných pamiatok do osnov na právnických fakultách. Spisy Uhorskej pamiatkovej komisie týkajúce sa pamiatok na Slovensku neboli delimitované Vládnemu komisariátu

na ochranu pamiatok na Slovensku, ochrancovia teda mohli počítať len s vlastnými silami. Ich aktivita bola pozoruhodná. V medzivojnovom období bolo vyhlásených až trinásť chránených území. Obdobie prvej Československej republiky je spojené najmä s objavovaním nových jaskynných priestorov, ich osvetlením a sprístupnením verejnosti. Boli vydané aj prvé nariadenia na ochranu niektorých vybraných druhov fauny a flóry, napr. plesnivec alpský, kamzík a pod. Faktom ale je, že ochranou prírody na Slovensku sa po prvej svetovej vojne zaoberali najmä odborníci z Čiech.

Informácie z piatej časti publikácie vymedzenej rokmi druhej svetovej vojny (1939 – 1945) opisujú prerušenie a obmedzenie záujmu o štátnu ochranu prírody. Odzrkadľuje sa to napríklad aj v nedovolenom vyrubovaní lesov. Rovnako verejnosť – turisti sa správali bezohľadne v chránených územiach, preto boli na miestach vyhľadávaných turistami rozmiestnené tabule na ochranu prírody. Činnosť ochrany prírody stála často len na ramenách jedincov, vzdelaných pedagógov a lesníkov.

Šiesta časť (1945 – 1992) je rozsiahlo aj obsahovo najrozsiahlejšia. Po rokoch nezájmu nastalo priaznivejšie obdobie. Za počiatkový významný krok môžeme považovať vyhlásenie prvého národného parku na Slovensku (Tatranský národný park) v roku 1948. Tematicky je táto časť knihy najviac zameraná na právneho predchodcu Pamiatkového úradu SR Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP), v rámci ktorého pôsobilo samostatné oddelenie zaoberajúce sa ochranou prírody. Práca zamestnancov oddelenia bola zameraná na starostlivosť o existujúce

chránené územie a vyhlasovanie nových rezervácií, súpisy lokalít a výskum chránených rastlín a živočíchov. Podieľali sa aj na vypracovávaní metodiky a smerníc na ochranu prírody, venovali sa mapovaniu a publikačnej činnosti. Každoročne bola ich práca prezentovaná v Pláne hlavných úloh SÚPSOP. Pracovníci oddelenia ochrany prírody vynakladali mnoho síl na to, aby bola na Slovensku založená odborná organizácia, zaoberajúca sa len ochranou prírody. Podarilo sa to až v roku 1981, keď vzniklo Ústredie štátnej ochrany prírody v Liptovskom Mikuláši. Pracovníci Ústredia štátnej ochrany prírody sa podieľali na tvorbe nových metodických programov, revízií chránených území a vydávaní monografií. V druhej polovici 20. storočia bolo na Slovensku vytvorených niekoľko vodných diel, pri stavbe ktorých došlo k veľkoplošnému odlesneniu územia a iným škodám v prírode. Iba na vodnom diele Gabčíkovo sa podarilo zmierniť prognózovanú negatívny zásah do prírody.

Siedma časť knihy (1993 – 2000) prezentuje obdobie samostatnej Slovenskej republiky a jej pohľad na ochranu prírody. Kompetencie Ministerstva kultúry SR v oblasti ochrany prírody prevzalo Ministerstvo životného prostredia SR vytvorené zo Slovenskej komisie pre životné prostredie ako samostatný ústredný orgán štátnej správy na ochranu prírody a krajiny. Vznikla aj ďalšia nová inštitúcia – Slovenská agentúra životného prostredia v Banskej Bystrici, ktorá však negatívne ovplyvnila dejiny ochrany prírody. Po jej sedemročnom pôsobení vznikla Štátna ochrana prírody SR v Banskej Bystrici. Na konci poslednej časti je uvedený jej Plán hlavných úloh na rok 2000 a zoznam personálneho obsadenia Ministerstva životného prostredia SR a jeho organizácií na rok 2001.

Textová časť knihy dopĺňa obrazová dokumentácia, ktorá je tvorená najmä z dobových fotografií a archívnych dokumentov. Okrem nej sa tam nachádzajú aj biografické medailóny osobností. V závere je uvedený doslov recenzenta, použitá literatúra a obsah. Kniha je vhodná pre odborníkov aj laických nadšencov, ktorým nie je životné prostredie ľahostajné, ako aj pre študentov prírodovedných odborov. Rovnako ju možno využiť ako východiskovú literatúru, ktorá oboznamuje s fungovaním a personálnym obsadením úradov, ako aj charakteristikou náplne práce pracovníkov zodpovedných za ochranu prírody.

Barbora Greschová

Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 24

Monumentorum tutela - Ochrana pamiatok 24.

Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2012. 498 s. ISBN 978-80-89175-59-8.

Referovat o 38 příspěvcích, odeznených na tématické konferenci *Výskum a obnova hradnej architektúry*, ktorá proběhla v Bratislavě 22. – 24. listopadu 2010, a publikovány jsou ve 24. svazku periodika *Monumentorum tutela*, není rozhodně snadné. Ač je téma hradních areálů spojujícím článkem, přesto řada z více než 60 autorů, kteří se na vzniku jednotlivých příspěvků podíleli (byť některá jména se opakují), přistoupila k problematice svým způsobem. Stejně jako se konference snažila své jednání ukončit usnesením, pokusme se sledovat alespoň hlavní linie toho, jakým způsobem je ve sborníku reflektována různorodost přístupů k poznání, záchraně a prezentaci hradní architektury. Není totiž pochyb o tom, že hradní architektura se v krajině velmi výrazně uplatňuje a dodnes ji mnohdy formuje. Její hodnota je mimořádná, včetně přesahu pro veřejnost!

Není nijak překvapující, že zájem o hradní stavby je velmi starý. Sborník vstupuje do dějin bádání až pro období 20. – 30. let 20. století. Dva příklady péče o hradní stavby na území Slovenska Zvolenský a Trenčanský hrad jsou v meziválečném období spojeny se jmény excelentního architekta D. Jurkoviče a zakladatelskou osobností V. Mencla (*Martina Orosová*, s. 9-19). Zvolenský hrad se měl stát sídlem čs. úřadů a být přestavěn na základě právě Jurkovičova projektu. Trenčín byl ruinou a jeho využití bylo již tehdy spojeno s turistikou. Byl po celé meziválečné období základním způsobem konzervován a udržován, a to díky státním subvencím. Příspěvek tak předjímá základní tendence dnešního vývoje řady památkových objektů, kdy se hledá jejich smysluplné využití, nekorespondující s jejich původním účelem, přesto však nenarušující jejich památkové hodnoty! Na připomenutí historického vývoje péče o dvě významné slovenské hradní památky navazuje zpráva o aktuální památkové ochraně hradních areálů (*Filip Jaššo*, s. 21-32). Z přibližně 170 evidovaných hradů na Slovensku je jich 123 evidovaných jako národní kulturní památky, když dominantním vlastníkem jsou obce a Lesy SR,

š.p. Zajímavý postřeh, propojující nejen Slovensko s ČR, a nejen je, definuje závěr článku. Pro smysluplné uchování hodnot a autentičnosti je výhodnější realizovat památkovou obnovu průběžně v delším časovém intervalu, než pod tlakem požadavku rychle prostavět velkou částku. Také fenomén spolků a občanských aktivit, podílejících se na opravách hradů je společný. Společné je také hledání standardů pasportů lokalit, které je tolik potřebné pro vyhodnocení jejich technického stavu, a tedy i definování pravidel následné obnovy (*Oto Makýš*, s. 33-39). Obnovou samotnou, a to z pohledu použitých staticko-stabilizačních opatření, se zabývá další příspěvek (*Vladimír Kohút*, s. 41-50). Příklady úprav hradů Branč a Čachtice slouží k porovnání použitých metod s principy, které v této oblasti definoval ICOMOS v roce 2003. Zdůrazněn je zejména pozitivní odklon od cementových malt a návrat ke klasické vápenné maltě. Na straně druhé však upozorňuje na některé nedostatky ve stávajících přístupech, např. monitoring stavu památek či nedostatečná pozornost komplexnímu řešení problémů vody, zatékající do zdív. Na téma stavební obnovy navazuje zpráva o negativních zkušenostech, které při obnově historických staveb přinášejí některé materiály a technologie (*Jozef Závacký*, s. 51-55). Zejména nedostatečná pozornost, věnovaná kvalitě dozdí-

vek historických zdív, které se mají svým vzhledem i vlastnostmi blížit původním, je předmětem krátké úvahy. Zazní i apel na to, že nové kvalitní malty s velkou pevností nemusí být vždy šťastným řešením.

Zdiva, zejména u hradních ruin jsou ohrožována vodou. V době vzniku hradu a jeho funkce tak důležité medium jako voda, se po jeho zániku stává základem nepřítelem. Zatékání vody představuje rychlou cestu k degradaci zdí a jeho zhroutil. Není proto divu, že právě voda je tématem dalšího článku (*Milan Poliak*, s. 57-76). Příspěvek základním způsobem představuje problematiku potřeby vody pro stavbu hradu, dobu jeho funkce a jeden ze základních důvodů rozpadu hradů. Potřebná je i při dnešních opravách. Historické hradní cisterny, spolu s odvodem přebytečné vody, tvoří tedy první velké téma příspěvku. Druhé je již skryto ve vlastnosti vody postupně rozpustit a vyplavit vápennou složku malty a zbavit ji tak pojiva. O devastujícím vlivu zejména na soudržnost kleneb, např. se silou mrznoucí vody, není třeba pochybovat. Připomenuta je i ochranná funkce nátěrů, např. polychromie některých kamenických článků a pod. Autor definuje 5 doporučení, jejichž společným prvkem je systémové uchopení problematiky vody, jejího svodu do cisteren a využití, až po odvod přebytečné vody mimo hradní areál.

Poslední z přírodovědných metod v tomto sborníku, petrografie, aplikovanou na případě kamenů malokarpatských hradních zřícenin (*Peter Ružička*, s. 77-84), představuje další příspěvek. Jde o posouzení vzorků z 8 lokalit. Znalost původu kamenů je jedním z předpokladů pro jejich správný výběr v případě obnovy.

Kvalitní údržba či obnova není možná bez důkladné znalosti písemných pramenů. K nim se obrací další příspěvek (*Henrieta Žažová*, s. 85-96). Na příkladech hradů Filakovo, Beckov, Zniev, Šintava a Trenčín je zde porovnávána kvalita výpovědi diplomatických a narativních písemných pramenů. Stav poznání středověkých hradních kaplí na Slovensku z pohledu stavebně-historického i archeologického je předmětem zájmu následujícího příspěvku (*Štefan Oriško*, s. 97-110). Právě interdisciplinárta přístupů k poznávání této specifické součásti hradních areálů je příslibem pro jejich další uměleckohistorická studia. Archeologická metoda, aplikovaná i tzv. detektoráři a dalšími amatéry, přináší celou řadu nálezů. Významnou sku-

pinou jsou mince, z nichž zhruba 6000 pochází z hradů (*Ján Hunka*, s. 111-122). Jejich význam při interpretaci hospodářských i politických událostí, spojených s vývojem hradních areálů není rozhodně malý. Je třeba zdůraznit, že pouze obecně dostupné soupisy podobných nálezů podobnou analýzu umožňují! Problematika amatérů a uživatelů detektorů kovů mimo archeologickou obec je velmi aktuální a živá.

Další blok příspěvků je věnován rozsáhlým výzkumům Bratislavského hradu posledních let. První příspěvek míří do objektu zimní jízďárny (*Margaréta Musilová*, s. 123-142). Zabývá se zejména staršími než středověkými horizonty, charakterizovanými nálezem mincovního pokladu zlatých a stříbrných mincí (typ Biateg a Nonnos) z doby existence keltského oppida, a dále pozůstatky římských staveb z raného principátu. Ze zimní jízďárny nás další příspěvek posune na nádvoří tohoto evropsky významného hradního areálu (*Branislav Lesák – Jozef Kováč – Andrej Vrtel*, s. 143-149). Také zde je podána zpráva o archeologickém výzkumu a jeho výsledcích. Také zde je za jeden z jeho největších přínosů považován nález architektury 1. století n. l. Archeologický výzkum byl v posledních letech realizován také v barokní zahradě na severní terase Bratislavského hradu (*Branislav Resutík*, s. 151-160). I zde přinesl výzkum řadu nálezů starších, než je hradní areál. Obecně lze konstatovat, že všechny tři příspěvky otevírají téma obecné památkové ochrany starších objektů a architektury, než jsou hradní, jako jedné z „přidaných“ hodnot hradních areálů. To, že na Bratislavském hradě se jedná i o horizont velkomoravský přitom dokládá depot železných zemědělských nástrojů (*Jozef Kováč*, s. 161-166). Architektuře Korunní věže Bratislavského hradu a zejména jeho stavebně-historickému výzkumu je věnován další příspěvek z „bratislavského“ bloku (*Marian Havlík – Elena Sabadošová*, s. 167-178). Stavebně-historický výzkum zde konstatoval, že se svou hmotou jedná pravděpodobně o nejstarší stojící architekturu v hradním areálu z doby okolo poloviny 13. století. Stavební kámen pro hradní vrch v Bratislavě je tématem dalšího příspěvku (*Daniel Pivko*, s. 179-196), a to od počátků architektury po stavební akce 20. století.

Další článek se zabývá výzkumy bran dalšího ze zásadních hradních areálů Slovenska, kterým je bezesporu Nitra (*Marián Samuel – Peter Bednár*, s. 197-213). Archeologické výzkumy v prostoru bývalého Župného domu v jehož zá-

padním rohu areálu archeologickou metodou sledují vývoj fortifikace od doby Velké Moravy. K sakrální architektuře hradních areálů nás vrací další z publikovaných prací (*Miroslav Matejka – Martin Bóna – Peter Horanský*, s. 213-228). Důkladný stavebně-historický výzkum je věnován kapli hradu Uhrovec a průběhu jeho stavební obnovy, kterou provází i výzkum archeologický. Výsledky archeologického i stavebně-historického výzkumu obsahuje i text věnovaný dolnímu hradu Pustého hradu ve Zvoleně (*Ján Beljak – Michal Šimkovic*, s. 229-248). Také zde obě metody vyústili v památkovou obnovu části areálu. S již referovanou petrografií a identifikací historických zdrojových kamenolomů, a to pro Starý zámek v Banské Štiavnici souvisí další příspěvek (*Marek Laho – Martin Bednarik – Rudolf Holzer – Štefan Hurtík*, s. 249-258). Rozbor vlastností použitého kamene ústí v doporučení respektovat původní skladbu kamene a použít při obnově materiál z původních zdrojových míst.

K historickým psaným pramenům, jako zdroji informací o inventáři hradu Lietava, nás obrací další studie (*Tomáš Janura*, s. 259-270). Hrad byl v první polovině 17. století vojenským a hospodářským objektem s minimální rezidenční funkcí, jak o tom svědčí dochované inventáře. Neklidná doba z hradů té doby učinila zejména zásobárny zbraní a potravin. Rezidenční úloha byla potlačena. Cesta k jejich pustnutí s koncem ohrožení země tak byla nastoupena. Historickým pramenům a jejich výpovědi o hradu Blatnica je věnována další studie (*Tomáš Janura*, s. 271-278). Text je dokladem toho, že archivní výzkum může i dnes opravit řadu nepřesností či legend, tradovaných literaturou.

K architektonicko-historickému výzkumu se vracíme ve společnosti Spišského hradu (*Magdaléna Janovská*, s. 279-298). Předložený text se věnuje jednotlivých časovým úsekům vývoje hradu. Největším přínosem je pak identifikace dvou obytně-obranných věží, brány a části opevnění dolního podhradí. Pozoruhodné jsou ale i další výsledky. Na Spišském hradě tématicky zůstává i další příspěvek věnovaný archivním pramenům v souvislosti se stavebním vývojem hradu (*Vladimír Olejník*, s. 299-316). Další příspěvek je věnován hradu Šariši, a to výsledkům archeologického výzkumu věže č. 9 (*Marian Uličný – Peter Harčar*, s. 317-334). Důkladná zpráva o nálezové situaci a její interpretaci ústí v zobecnující otázky a odpovědi hledající závěry k metodice výzkumů po-

dobných situací. Potvrzuje přesvědčení autorů některých předchozích článků, týkajících se nutnosti řešení vodního režimu hradů a tedy doporučení, aby co nejvíce bylo využito zpětného zastřešení tam, kde je to možné. To jasně dokládá zastřešení východního paláce na hradě Lubovňa (*Peter Glos, s. 335 – 348*). Jde svým rozsahem o dílo mimořádné. Soudobá konstrukce tvarově respektuje historickou předlohu. Je nepochybné, že zabrání destrukci zdiva a navíc vytvořila nesmírně atraktivní prostor pro prezentaci památkových hodnot, které renesanční palác i celý hradní areál reprezentují.

S hlavním nádvořím a nádvořními středního hradu na Oravském hradě se vracíme k archeologii (*Michal Čajka – Jana Stehlíková – Jana Hlavatá – Lenka Straková – Miroslav Matejka – Michal Šimkovic, s. 349-362*). Také zde se jedná zejména o důkladnou archeologickou zprávu včetně nezbytné interpretace. Dějiny umění naopak reprezentuje příspěvek věnovaný neznámým kazetovým stropům na Oravském hradě z doby po polovině 17. století (*Mária Smoláková, s. 362-374*). Dva stropy v přízemí západní baště unikly požáru v roce 1800 a posléze prakticky i pozornosti badatelů. Oravský hrad byl po požáru 1800 provizorně zastřešen, přičemž jejich stav na počátku 21. století je v dalším textu podrobován kontrole a zjištění aktuálního technického stavu (*Renáta Koreková – Peter Krušínský – Zuzana Grúňová, s. 375-388*). Autoři konstatují, že krov je v celkem dobré kondici, vyžaduje však dílčích oprav a zejména je třeba se o něj průběžně starat. Charakteristice krovů Oravského hradu se věnuje i následující text (*Karol Ďurian – Ľubor Suchý – Peter Krušínský, s. 389-400*).

S tímto příspěvkem končí zásadní část, věnovaná Slovensku a jeho hradům. Další blok příspěvků vychází ze společné tradice bádání, spojené s existencí Československé republiky a takovými jmény, jako byli ve slovenské i české kastelologii manželé Menclovi. První příspěvek z českého prostředí směřuje k tak viditelné části hradních siluet, jakými jsou či byly, velké okrouhlé věže (*Jiří Varhaník, 401-409*). Mezi nimi čnělo minimálně 6 s mimořádnými rozměry (průměr 13,5-16,8 m). K problematice konzervace hradní architektury se kriticky obrací další publikovaný článek (*František Gabriel – Lucie Kursová, s. 411-422*). Na několika příkladech poukazuje na kritické okamžiky nastavení vztahu odborné a výkonné složky památkové péče, v nichž, dle autorů, odborná or-

ganizace zcela neobstála. Ze severních Čech do okolí Bystřice nad Pernštejnem na hrad Zubštejn míří další text (*Miroslav Plaček, s. 423-434*). Ten specifikuje poslední úpravy na hradě, řešící stoupaající poškozování hradních konstrukcí díky rostoucímu zájmu turistů. S podobným tématem, tedy obnovou a stavebně-historickým průzkumem se sborník vrací do Čech a na Bezděz (*Michal Panáček, s. 435-446*), kde shrnuje akce, jejich průběh a přínos za posledních 25 let. K hrádku Rumberk nedaleko Blanska se obrací příspěvek věnovaný archeologickému výzkumu lokality (*Antonín Zůbek – David Merta, s. 447-454*).

Dosud ve sborníku nepojmenovaným problémem, který je dnes nicméně velmi aktuální, je prezentace celé památky, včetně torzální architektury, objevené archeologickou metodou. Výzkumem a konzervací ruin hradu Kamýka nad Vltavou se věnuje další článek (*Tomáš Durdík – Václav Gírsa – Miroslav Hanzl, s. 435-472*). Shrnuty zde jsou poznatky získané archeologickým výzkumem na této, před tím nedotčené a autentické lokalitě. Velká pozornost je zde věnována přístupu ke konzervaci viditelné i odhalované torzální architektury.

V posledních dvou příspěvcích, završujících celý rozsáhlý sborník, se vypravíme do Německa (*Dieter Barz, s. 473-484*) a Rakouska (*Michael Unterwurzacher – Michael Fritz – Florian Bleibinhaus – Sonja Mitterer – Anita Thaler – Ferdinand Haslinger, s. 485-496*). První se vrací ke třem výzkumům a následným restaurováním hradu Schlössel, ke kterému došlo během posledních 111 let. Na dolním Innu leží pak Rottenburg, přičemž článek referuje o základních výsledcích interdisciplinárního projektu (geologie, geofyzika, stavebně-historický výzkum a cílený archeologický výzkum formou sondáží na základě průzkumu detektorem kovů).

Celý text uzavírají závěry konference (*s. 497-498*), které v bodech shrnují zejména další cíle a definují potřebná doporučení. Řada z nich by si zasloužila rozsáhlý komentář a možná také vlastní konference. Pro zachování hradních siluet v krajině, ať již v podobě stojících objektů či torzální architektury je mimořádně důležité jejich využití! Ve sborníku není zastoupen samostatný příspěvek, který by se zabýval transformací úloh, které hrady hrály v minulosti a které hrají, či mohou hrát dnes a zejména v budoucnosti. Přistoupíme-li na to, že tam, kde je to možné je pro další zachování struktur hradních areálů důležité znovuzastřešení vybraných částí, pak musí

projekt provázet dobře rozmyšlená úvaha, co s nově vytvořeným prostorem! Ze zajištěné dlouhodobé perspektivy využití, průběžných oprav a pod. Prezentace výzkumem odhalených pozůstatků torzální architektury si také nenašla systematickou pozornost. Velmi aktuální je doporučení v závěrech konference, směřující k ohrožení hodnot památek nutností utratit mnoho peněz za krátkou dobu, což se obecněji týká financování ze strukturálních fondů EU. Nesmírně důležitá je přístupnost výsledků jednotlivých metod, které do komplexního poznávání památek vstupují. Ne vždy jsou totiž výzkumné a nálezové zprávy veřejně dostupné, což je ostatně jedním z doporučení již vícekrát zmínované Benátské charty (čl. 16), vzniklé právě před 50 lety. V tomto výčtu témat by bylo možné pokračovat ještě nějakou dobu.

Lze-li tedy shrnout celkové vyznění sborníku, dává komplexně nahlédnout do problematiky péče o hradní areály od jejich základů po střechy, a to zejména ve slovenském kontextu. Představuje všechny zásadní poznávací metody, a to alespoň v dílčích příkladech. Poukazuje na nutnost koordinovaného a metodicky promyšleného přístupu k obnově každého jednotlivého objektu. Dotýká se, byť bohužel spíše okrajově, i témat financování a zapojení hradních lokalit (často formujících krajinu) do místní ekonomiky. České i německy psané příspěvky představují vítanou zpětnou vazbu a vhléd od metod a aktivit realizovaných západně a jihozápadně slovenských hranic. Jsou dokladem toho, že cíle i řada problémů jsou ve všech dotčených zemích střední Evropy vnímány podobně. Závěry konference jsou použitelné ve všech jazykových mutacích, snad jen s vynecháním slůvka „Slovenska“ u prvního ze závěrů konference.

Na minimálně střešoevropský dosah ukazuje také to, že sborník MONUMENTORUM TUTELA 24 je věnován prof. Tomáši Durdíkovi, který předčasně opustil řady archeologů a památkových pracovníků na podzim roku 2012. Byl osobou, která se s výjimečnou vervou po desetiletí podílela na organizaci bádání o hradech v prostoru Československa, později obou našich států a celé střední Evropy. Jeho vliv na evropskou kastelologii byl mimořádný a lze říci, že neopakovatelný! I tento sborník je lze považovat za jeden z odrazů jeho celoživotní práce...

Martin Tomášek

Výberová bibliografia Silvie Paulusovej

1977

GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia. Karner sv. Michala v Trenčíne. (Prvá etapa výskumu). In *Pamiatky a príroda*, 1977, č. 3, s. 14-17.

1979

GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia. Vplyv centrality pražského Karlova na architektúru západného Slovenska. (Nové Mesto nad Váhom, Holíč.) In HLOBIL, Ivo – NOVÁK, František (zost.). *Historická Olomouc a její současné problémy* : Univerzita Palackého v Olomouci. Sborník referátů z 2. celost. symposia uspoř. 7. – 9. března 1979. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1979, s. 87-94.

Kostol sv. Michala v Krajnom. Foto: I. Radimák, 2003, Archív PÚ SR.

1981

GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia. Kalvária v Banskej Štiavnici uprostred obnovy. In *Pamiatky a príroda*, 1981, č. 3, s. 14-17.

PAULUSOVÁ, Silvia – GOJDIČ, Ivan. Kostol sv. Kataríny v Banskej Štiavnici tri roky po obnove. In *Pamiatky a príroda*, 1981, č. 3, s. 10-13.

1982

PAULUSOVÁ, Silvia – GOJDIČ, Ivan. Historická zóna Košíc – budúca mestská pamiatková rezervácia. In *Pamiatky a príroda*, 1982, č. 2, s. 3-7.

GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia. Košice, nová mestská pamiatková rezervácia. In *Vlastivedný časopis*, 1982, roč. 31, s. 56-60.

1983

PAULUSOVÁ, Silvia. Kostol sv. Kataríny a komplex Kalvárie

v Banskej Štiavnici – nálezy farebnosti a spôsob obnovy. In *Barevnost fasád* : Pracovní seminář 16. – 18. 11. 1982. SÚPSOP-SÚRPPO, Zpravodaj památkové péče a ochrany přírody, zvláštní číslo. Praha : Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1983, s. 135-138.

1984

PAULUSOVÁ, Silvia – GOJDIČ, Ivan. Ranostredoveký kostol v Otrhánkoch – veľkomoravská tradícia vo výsledkoch výskumu. In *Monumentorum tutela* 11. Bratislava : Obzor; Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti v Bratislave, 1984. s. 79-103.

1986

HUSOVSKÁ, Ľudmila – KODOŇOVÁ, Mária – PAULUSOVÁ, Silvia. Prešov – zásady pamiatkovej starostlivosti pre sídelný útvar. In *Pamiatky a príroda*, 1986, č. 6, s. 204-211.

1987

MALOVECKÁ, Margita – PAULUSOVÁ, Silvia. Kaštieľ v Strážkach – II. etapa výskumu a obnova. In *Pamiatky a príroda*, 1987, č. 3, s. 89-93.

1989

PAULUSOVÁ, Silvia. Tatranská nostalgia. In *Projekt*, 1989, č. 3, s. 28-31.

1994

PAULUSOVÁ, Silvia. Nálezy románskej architektúry v Banskej Štiavnici. In *Pamiatky a múzeá*, 1994, roč. 43, č. 5-6, s. 36-37.

1995

PAULUSOVÁ, Silvia. Artikulárne kostoly. In *Pamiatky a múzeá*, 1995, roč. 44, č. 4, s. 50-55.

1996

PAULUSOVÁ, Silvia. K problematike pamiatkových výskumov. In *Monumentorum tutela* 13. Bratislava : Národné pamiatkové a krajinárske centrum, Slovenský pamiatkový ústav, 1996, s. 113-114.

PAULUSOVÁ, Silvia. Les temples articulaires. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, roč. 45, č. 1, s. 40-45.

1997

PAULUSOVÁ, Silvia. Doterajšie výsledky umeleckohistorického výskumu rím. kat. Kostola sv. Michala v Dražovciach. In *Archaeologia historica*, 1997, roč. 22, s. 21-28.

PAULUSOVÁ, Silvia. Doterajšie výsledky stavebno-historického výskumu na Skalke. In *Skalka pri Trenčíne*. Trenčín : Trenčianske múzeum; SHS pri SAV, 1997, s. 102-112.

PAULUSOVÁ, Silvia. Kremnický mestský hrad obnovený. In *Pamiatky a múzeá*, 1997, roč. 46, č. 3, s. 24-28.

GAJDOŠOVÁ, Ingrid – PAULUSOVÁ, Silvia. Kláštor na Veľkej Skalke – výskum a obnova. In *Pamiatky a múzeá*, 1997, roč. 46, č. 3, s. 41-44.

1998

BÓNA, Martin – KOLLÁROVÁ, Renáta – PAULUSOVÁ, Silvia. Výsledky výskumu fasád Kostola sv. Andreja v Timoradzi. In *Archaeologia historica*, 1998, roč. 23, s. 369-378.

GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia. Župný dom a jeho ar-

- chitektonický vývoj. In BÁTORA, Marián – ZAŤKO, Michal (zost.) *Zlaté Moravce*. Zlaté Moravce : Mestský úrad; Martin : Neografia. 1998, s. 322-329.
- PAULUSOVÁ, Silvia. Teória a prax výskumu pamiatkovej starostlivosti. In *Teória a prax výskumu architektonických pamiatok*. Bratislava : STU, 1998. s. 26-30.
- 1999**
- PAULUSOVÁ, Silvia. Kostol sv. Michala v Nitre-Dražovciach. In *Pamiatky a múzeá*, 1999, roč. 48, č. 2, s. 49-51.
- 2000**
- PAULUSOVÁ, Silvia. Rímskokatolícky kostol v Koši. (Poznámky pamiatkára.) In *Projekt*, 2000, roč. 42, č. 4, s. 23.
- 2001**
- PAULUSOVÁ, Silvia – KALINOVÁ, Michaela. Krížová cesta Marianka. In BARBERO, Amilcare (zost.) *Atlante dei Sacri Monti, Calvari e Complessi devozionali europei*. Pozzano Monferrato, 2001, s. 169.
- PAULUSOVÁ, Silvia – KALINOVÁ, Michaela. Kalvária Nitrianske Pravno-Solka. In BARBERO, Amilcare (zost.) *Atlante dei Sacri Monti, Calvari e Complessi devozionali europei*. Pozzano Monferrato, 2001, s. 170.
- 2002**
- ČIČO, Martin – KALINOVÁ, Michaela – PAULUSOVÁ, Silvia a kol. *Kalvárie a Krížové cesty na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový ústav, 2002. 408 s. ISBN 80-968632-1-5.
- PAULUSOVÁ, Silvia – KALINOVÁ, Michaela. Kalvárie a Krížové cesty v regióne Nitry. In *Pamiatky a múzeá*, 2002, roč. 51, č. 3, s. 18-23.
- 2003**
- LABUDA, Jozef – PAULUSOVÁ, Silvia. Kostol sv. Egídia v Iliji. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, roč. 52, č. 1, s. 37-39.
- 2005**
- PAULUSOVÁ, Silvia. Hĺbkový pamiatkový výskum rotundy na Trenčianskom hrade. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2004* : Zborník z príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 27. – 28. októbra 2004. Trnava : Typy Universitatis Tirnaviensis, 2005. s. 28-31.
- 2006**
- KALINOVÁ, Michaela – PAULUSOVÁ, Silvia. Kalvarienberge und Kreuzwege in der Slowakei als Wallfahrtsorte. In DOLEŽAL, Daniel – KÜHNE, Hartmut (Hrsg.) *Wallfahrten in der europäischen Kultur = Pilgrimage in European Culture* : Tagungsband/Zborník Příbram, 26. – 29. Mai 2004 : Europäische Wallfahrtsstudien, Bd. 1. Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2006, s. 525-540.
- PAULUSOVÁ, Silvia. Kultúrne dedičstvo Beckova. In KARLÍK, Jozef (zost.) *Beckov 1* : Dejiny obce do roku 1918. Nové Mesto nad Váhom, 2006, s. 150-177.
- GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia – ZVEDELOVÁ, Kristína. Dominikánsky kostol v Košiciach. In *Pamiatky a múzeá*, 2006, roč. 55, č. 4, s. 2-8.
- 2008**
- GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia. Nálezy z prieskumov a výskumov objektov počas obnovy v rokoch 1978 – 1981. In VOŠKOVÁ, Katarína (zost.) *Banskoštiavická kalvária. Perspektívy revitalizácie* : Medzinárodné odborné kolokvium a študentský workshop. 21. – 29. 9. 2007. Bratislava : Slovenská technická univerzita, 2008, s. 91-94.
- PAULUSOVÁ, Silvia – KALINOVÁ, Michaela. Pamiatkový výskum Kostola sv. Michala v Krajnom. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach* : Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 24. a 25. októbra 2007. Trnava : Typy Universitatis Tirnaviensis, 2008, s. 22-26.
- GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Silvia. Domaniža – predbežné výsledky pamiatkového výskumu Kostola sv. Mikuláša. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2007* : Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej v Trnave 24. a 25. októbra 2007. Trnava : Typy Universitatis Tirnaviensis, 2008, s. 227-236.
- 2010**
- PAULUSOVÁ, Silvia – KALINOVÁ, Michaela. Pamiatkový výskum a obnova kostola v Sedmerovci-Pominovci. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 22*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2010, s. 150-158.

Kostol sv. Egídia v Iliji. Foto: M. Jurík, 1992, Archív PÚ SR.

PAULUSOVÁ, Silvia – GOJDIČ, Ivan. Nález zvyšku románskej rotundy v Domaniži. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 22*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2010, s. 159-165.

PAULUSOVÁ, Silvia – GOJDIČ, Ivan. Fragmenty stredovekých dominikánskych kláštorov v Banskej Štiavnici a Košiciach. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 22*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2010, s. 295-305.

PAULUSOVÁ, Silvia. Architektonické a výtvarné pamiatky mesta – z výsledkov výskumov. In KARLÍK, Jozef (zost.) *Nové Mesto nad Váhom* : vlastivedná monografia mesta do roku 2009. Nové Mesto nad Váhom : Tising, 2010, s. 334-360. ISBN 978-80-89501-03-8.

2011

PAULUSOVÁ, Silvia. Dražovce, románsky kostol sv. Michala – pamiatkový výskum a metodika obnovy. In VALEKOVÁ, Anna (zost.) *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja* : Zborník zo seminára a katalóg k výstave. Nitra : Michelangelo, 2011, s. 103-112.

Výberová bibliografia Alexandra Balegu (štúdie, články, príspevky v zborníkoch)

- Čarnica oslavuje. In *Hudba, spev, tanec*, 1967, č. 7, s. 246-247.
- 20 rokov Košického speváckeho sboru učiteľov. In *Košický spevácky zbor učiteľov 1948 – 1968*. Košice, 1968, s. 7-26.
- 25 rokov Košického speváckeho zboru učiteľov. In *Košický spevácky zbor učiteľov 1948 – 1973*. Košice, 1973, s. 8-18.
- Desať rokov výchovy a vzdelávania dospelých na UPJŠ v Prešove. In *Vysoká škola : Měsíčník pro otázky práce a rozvoje vysokých škol, 1973 – 1974*, roč. 22, č. 10. Praha : Ministerstvo školství, 1974, s. 469-471.
- K dejinám ľudovýchovy na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Osveta*, 1974, č. 4, s. 40-47.
- Robotnícka tlač ako účinný vzdelávací prostriedok : 70. výročie vzniku časopisu Kassai Munkás. In *Osveta*, 1977, č. 8, s. 45-47.
- Poznámky k počiatkom kultúrno-emancipačného hnutia proletariátu na východnom Slovensku. In *Informace a materiály hlavního úkolu státního programu základního výzkumu* č. VIII-5-6, sv. 8. Praha : Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 1978, s. 76-107.
- 30 rokov Košického speváckeho zboru učiteľov. In *Košický spevácky zbor učiteľov 1948 – 1978*. Košice, 1978, s. 7-24.
- Jasov : kostol a kláštor premonštrátov*. Bratislava : Pallas, 1991, 24 s. ISBN 8070950102.
- A Szlovák Műemlékvédelem és alapelvei. (Základné princípy pamiatkovej starostlivosti na Slovensku). In *TUSNAD 1995* : Zborník z konferencie. Saint George : T3 Kiadó, 1996, s. 91-93.
- Kastélyorsok Szlovákiában napjainkban. (Súčasný osud kaštieľov na Slovensku). In *TUSNAD 1996* : Zborník z konferencie. Saint George : T3 Kiadó, 1997, s. 131-133.
- Reštaurovanie fresiek v evanjelickom reformovanom kostole v Čečejevciach. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, č. 2, s. 18-21.
- Kostol sv. Anny v Rudníku. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, č. 1, s. 42-43.
- A tudatos műemlékvédelem kezdetei Kassán (Začiatky inštitucionálnej ochrany pamiatok v Košiciach). In *Műemlékvédelem*, 1996, roč. 40, č. 2, s. 93-98.
- Viktor Miškovský – Myskovszky Viktor 1838 – 1909. *Život a dieťa : Élete és műve*. Katalóg výstavy. 18. – 21. 5. 1998. Zost. Alexander Balega. Bardejov, Košice, Budapest, 1998, 36 s.
- Viktor Miškovský a súčasná ochrana pamiatok v strednej Európe : Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem Közép-Európában. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 160. výročia narodenia Viktora Miškovského, Košice, Bardejov, 18. – 21. 5. 1998. Zost. Alexander Balega. Bratislava : Pamiatkový ústav; Budapest : Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999, 248 s. ISBN 80-966977-7-3.
- Viktor Miškovský (Myskovszky) v Šoproni. In *Arkáda*, 1999, roč. 1, č. 3, s. 2-3.
- Myskovszky Viktor Sopronban. In *Műemlékvédelem*, 1999, roč. 43, č. 3, s. 158-159.
- Kassa és a Kassai polgárok (Košice a košickí mešťania). In *TUSNAD 2000* : Zborník z konferencie. Kolozsvár : Tipografia SDG Print, 2000, s. 101-103.
- Úspešná misia Pamiatkového ústavu v zahraničí. Stredoveké nástenné maľby v srdci Európy. In *Arkáda*. Roč. 2, 2000, č. 1, s. 8.
- Úspešná misia Pamiatkového ústavu v zahraničí. Stredoveké nástenné maľby v srdci Európy. In *Pamiatky a múzeá*, 2000, č. 1, s. 68-69.
- A kulturális örökség hónapja Szlovákiában. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 226.
- Myskovszky Viktor Erdélyben. In *Műemlékvédelem*. Roč. 45, 2001, č. 3-4, s. 227.
- Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei templomok Pozsonyban. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 228.
- Výsledky spolupráce maďarských a slovenských pamiatkarov (spoluautor Káldi Gyula). In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, č. 63-65.
- Stredoveké kláštory a ich osudy na Slovensku* : Katalóg výstavy. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2008. 48 s. ISBN 978-80-89175-19-2.
- A népi építészet területei védelme Szlovákiában (Územná ochrana ľudovej architektúry na Slovensku). In *A területi védelem színe és fonákja (Rub a lícé územnej ochrany) XVII* : zborník z konferencie. Békés : Népi Építészeti Tanácskozás, 2010, s. 189-196.

Recenzie

- Úroveň a hlavné typy recepcie umeleckej literatúry u dospelých*. In *Osveta*, 1976, č. 4, s. 53-55.
- GOJDIČ, Ivan. *Národná kultúrna pamiatka Devín – slovanské hradisko*. Bratislava : Pamiatkový ústav, 2000. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 231.
- Pamiatky a múzeá : Kúpele na Slovensku*, 2001, č. 1. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 231.

Preklady zo slovenčiny do maďarčiny

- A gótikától a habánokig : Od gotiky po Habánov* (Kachlice z bývalej Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej župy) : katalóg výstavy. Sárospatak : Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, 1996.
- CÓNOVÁ, Ilona. Szilassy János lócsei ötvösmester. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 147-150.
- HANULIAK, Václav. A Zólyomi Pusztavár kutatása. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 161-166.
- BALEGOVÁ, Jana. A Sárosi vár Werner György idejében. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 167-171.
- DUDÁŠ, Miloš. Ajtó- és ablaknyílások Szlovákia hagyományos népi építészetében. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 189-193.
- ŠEVČÍKOVÁ, Eva. Műemléki topográfia – a Pamiatkový ústav fő feladata a 2000-2004-es években. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 220.
- BALÁŽOVÁ, Mária. A szlovákiai festett üvegablakok inventarizációja. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 221.
- GOJDIČOVÁ, Silvia. Műemlék-helyreállítások minősítése. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 222-223.
- A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a kulturális örökség megőrzése érdekében. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 224-225.
- Drevená sakrálna architektúra v strednej Európe* : katalóg vý-

stavy. Libreto a koncept Miloš Dudáš. Bratislava : MK SR, PÚ SR; Oravská galéria Dolný Kubín; SÚPP Praha; ARKORE Lodz; KÖH Budapest, 2002, 86 s. ISBN 80-968632-2-3.

Preklady z maďarčiny do slovenčiny

Libreto operety Imre Kálmán: Čardášová princezná.

Libreto operety Imre Kálmán: Cigánsky primáš.

Libreto operety Ferenc Martos – Jenő Huszka: Barónka Lili. BENEDEK, Elek. *Čarodejníkov dar*. (podľa originálu: Benedek, Elek. *Az aranyalmafa*. Budapest, 1965). Edícia Otvor sa, rozprávka. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, 145 s.

KRÚDY, Gyula. *Rytier zo snov*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, 266 s.

DEBRECZENI, Tibor. *Dramaturgia malých javiskových foriem*. Metodický materiál. Košice : Okresné osvetové stredisko Košice-vidiek, 1983, 41 s.

Príbehy lásky. Antológia súčasnej maďarskej literatúry (Szerelmes novellák), Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1987, 276 s.

KRÚDY, Gyula. *Dedička*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, 176 s.

MÁRAI, Sándor. *Košickí mešťania*. Dráma v troch dejstvách. Dunajská Streda : Nadácia Sándora Máraiho a NAP kiadó, 1996, 106 s.

MÁRAI, Sándor. *Košická pochôdzka. Košickí mešťania*. Dunajská Streda : Nap Kiadó, 2000, 217 s.

NAGY, Mihály. Ochrana pamiatok. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 4-9.

MIKLÓS, Zsuzsa. Letecké fotografie pri výskume kostolov. Nález dvoch stredovekých kostolov v Tolnianskej župe. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 20-23.

WOLLÁK, Katalin. Archeologické náleziská v Maďarsku. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 24-28.

PINTÉR, Attila. Reštaurovanie nástenných malieb v kaplnke kaštieľa Fertőd. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 29-33.

ARNÓTH, Ádám. Architektonické hodnoty podhoria Tokaja. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 34-37.

ÖRSI, Károly. Park Apponyiovcov v Hőgyézi a jeho obnova. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 38-41.

NAGY, Gergely. Obnova kaštieľa Apponyiovcov v Hőgyézi. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 42-45.

MEZEY, Alice. Kúria rodu Jákovcov – opátov dom v Jáku. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 46-47.

LOPUSNYI, András. Architektonické pamiatky sídla Tótkomplós. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 48-50.

PLANK, Ibolya. Maďarská avantgarda v rokoch 1920 – 1945. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 52-53.

ROMÁN, András. Tridsaťtri rokov Egerskej letnej univerzity. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 62.

KÁLDI, Gyula – BALEGA, Alexander. Výsledky spolupráce maďarských a slovenských pamiatkarov. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 63-65.

KOVÁCS, B. István. *Gemersko. Črty tváre regionálnej vlasti vo faktoch, obrazoch a myšlienkach*. Rimavská Sobota : Gemer-malohontský muzeálny spolok, 2005, 179 s.

MÉSZÁROS, Tibor. *Košický mešťan Márai / Márai, a kassai polgár*. Košice : Hernád Magyar Lap- és Könyvkiadó, 2008, 144 s.

A sárospataki Rákóczi Múzeum / Rákócziho múzeum v Sárospataku. Sprievodca. 19 s.

Slávna doba Rákócziocov : Sprievodca po stálej expozícii Maďarského národného múzea - Rákócziho múzea. Sárospa-

tak : Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, 40 s.

JANKÓ, Annamária. *Vojenské mapovanie 1763 – 1914*. In JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava. *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769 – 1883*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2010, s. 7-29.

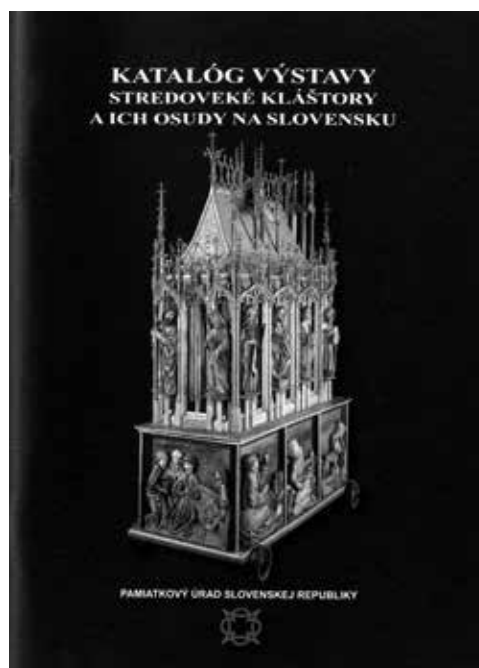
Rozhlasové relácie pre Slovenský rozhlas, štúdio Košice

Alexander Balega a Oľga Balegová v rámci vlastivedného bloku Medzi Dunajcom a Tisou – zlaté križovatky našej tradície.

Ján Lukáš Kracker a neskorobaroková nástenná malba na východnom Slovensku. Október 1996, február 1997, 40 minút.

Jasovská knižnica. Dejiny knižnice premonštrátskeho rádu v Jasove a jej miesto v rozvoji regionálneho písomníctva.

Marec, júl 1996, január 1997, 40 minút.

Kláštor premonštrátov v Lelese. Osudy gotickej výtvarnej a architektonickej pamiatky v politických, hospodárskych a kultúrnych dejinách Medzibodrožia. Február, júl 1997, 40 minút.

Jozef Hartmann. Život a dielo popredného barokového sochára a osudy jeho prác na východnom Slovensku. Apríl, september 1997, 40 minút.

Východné Slovensko očami cudzích cestovateľov (17. – 19. storočie). Výber z cestovných denníkov W. Browna, de Felleri, F. Beudanta, R. Townsona. Apríl 1998.

Oltár Narodenia Pána v Levoči. Kristovo narodenie v dejinách výtvarného umenia a výtvarných pamiatkach východného Slovenska. December 1998, 40 minút.

Východné Slovensko v roku 1899. December 1999, 40 minút. *František Rákóczi II. a východné Slovensko*. Január, august 2001, 40 minút.

Košice v dobe Gabriely Bethlena. September 2000, január 2001, 40 minút.

Košice v roku 1900. Január 2001, 40 minút.

Imrich Thököly a Slovensko. I. časť. Na čele povstania. Marec 2001, 40 minút.

Imrich Thököly a Slovensko. II. časť. Cesta do vyhnanstva. Apríl 2001, 40 minút.

Košice v roku 1901. Február 2002.

Výberová bibliografia Kataríny Kosovej

Publikačná činnosť

- KOSOVÁ, Katarína – GOJDIČ, Ivan. Solivar – problémy obnovy areálu národnej kultúrnej pamiatky. In *Pamiatky príroda*, 1981, č. 1, s. 27-30.
- KOSOVÁ, Katarína. Interné semináre 1. odboru pamiatkovej starostlivosti v SÚPSOP-e v priebehu roka 1980. In *Pamiatky príroda*, 1981, č. 3, s. II.
- KOSOVÁ, Katarína. Interné semináre I. odboru pamiatkovej starostlivosti v SÚPSOP-e v priebehu roka 1980. In *Pamiatky príroda*, 1981, č. 5, s. VII-VIII.
- KOSOVÁ, Katarína. K problematike pamiatkovej ochrany historického sídelného celku Topoľčany. In *Pamiatky príroda*, 1982, č. 1, s. 38-40.
- KOSOVÁ, Katarína. 4. medzinárodné kolokvium o pamiatkovej starostlivosti v SSR. (Moravy). In *Pamiatky príroda*, 1983, č. 2, s. 11.
- KOSOVÁ, Katarína. Plastika Madony s dieťaťom zo Šarišského múzea v Bardejove – zreštaurovaná. In *Pamiatky príroda*, 1984, č. 2, s. 17-20.
- KOSOVÁ, Katarína. Ateliér reštaurovania nástennej maľby. In *Renovatio*, 1987, roč. 5, č. 7, s. 26-34.
- KOSOVÁ, Katarína. Ateliér reštaurovania polychrómovanej drevorezby. In *Renovatio*, 1987, roč. 5, č. 7, s. 58-65.
- KOSOVÁ, Katarína. Práca historikov umenia v štátnych reštaurátorských ateliéroch. In *Renovatio*, 1987, roč. 5, č. 7, s. 66-68.
- KOSOVÁ, Katarína. Atelier für die Restaurierung von Wandmalereien. In *Renovatio*, 1987, roč. 5, č. 7, s. 23-31.
- KOSOVÁ, Katarína. Atelier für die Restaurierung von Polychromierten Holzschnitzereien. *Renovatio*, 1987, roč. 5, č. 7, s. 58-67.
- KOSOVÁ, Katarína. Arbeit der Kunsthistoriker in den staatlichen Restaurierungsateliers. *Renovatio*, 1987, roč. 5, č. 7, s. 68-69.
- KOSOVÁ, Katarína. K problematike reštaurovania barokového oltára z Kostola sv. Kozmu a Damiána v Bratislave-Dúbravke. In *Renovatio*, 1988, č. 8, s. 48-61.
- KOSOVÁ, Katarína. K problematike diferencovaného prístupu pri spracovávaní odbornej reštaurátorskej dokumentácie. In *Pamiatky príroda*, 1989, roč. 20, č. 4, s. 20-21.
- KOSOVÁ, Katarína. Zachovať kultúrne dedičstvo pre nasledujúce tisícročie... In *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 4, s. 1.
- KOSOVÁ, Katarína. Na cestu... In *Arkáda*, 1999, roč. 1, č. 1, s. 1.
- KOSOVÁ, Katarína. Vystúpenie generálnej riaditeľky Pamiatkového ústavu v Bratislave – PhDr. Kataríny Kosovej. (6. inžiniersky deň). In *Projekt a stavba*, 2000, roč. 2, č. 6, s. 30-31.
- KOSOVÁ, Katarína. Slovensko a kultúrne trasy v strednej Európe. In *Kultúra a cestovný ruch*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2001, s. 65-71.
- KOSOVÁ, Katarína. A szlovák műemléki intézet évfordulója alkalmából. In *Műemlékvédelem*, 2001, roč. 45, č. 3-4, s. 137-138.
- KOSOVÁ, Katarína. Pamiatkový ústav – päťdesiatročný. In *Pamiatky a múzeá*, 2001, č. 3, s. 1-2.
- KOSOVÁ, Katharina. Der Denkmalschutz in der Slowakei. In *Denkmalpflege in Niederösterreich*. Bd. 27, (St. Pölten), Frühjahr 2002, s. 46-49.
- KOSOVÁ, Katarína. K založeniu Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. In *Pamiatky a múzeá*, 2002, č. 2, s. 2-3.
- KOSOVÁ, Katarína. „Obnovme si svoj dom“ je aj našou európskou šancou. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 1.
- KOSOVÁ, Katarína. Stretnutie s kultúrnym dedičstvom Maďarskej republiky. In *Pamiatky a múzeá*, 2003, č. 2, s. 3.
- KOSOVÁ, Katarína. Slovo na úvod. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 15*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2004, s. 9-10.
- KOSOVÁ, Katarína. Svet nám má právo klásť otázky. In *Pamiatky a múzeá*, 2005, č. 2, s. 1.
- KOSOVÁ, Katarína. Od kvantity ku kvalite. In *Informátor Archivu PÚ SR*, 2006, č. 35, s. 1.
- KOSOVÁ, Katarína. Kontinuálne poslanie ochrany pamiatok. In *Pamiatky a múzeá*, 2009, roč. 58, č. 4, s. 1.
- KOSOVÁ, Katarína. Úvod. In *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 23*. Bratislava : PÚ SR, 2010, s. 9-10.
- KOSOVÁ, Katarína. Desať rokov Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. In *Monument revue : časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva*, 2012, roč. 1, č. 1, s. 16-17.

Spolupráca, redakcia, spolupodieľanie na publikovaní

PINČIKOVÁ, Ľubica a kol. *El Patrimonio Mundial en Eslovaquia*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, [2009]. 35 s. ISBN 978-80-89175-38-3.

Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – okres Ružomberok. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky; Slovart, 2008. 287 s. ISBN 978-80-8085-673-1.

Svetové dedičstvo na Slovensku. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2008. 37 s. ISBN 978-80-89175-31-4.

World Heritage in Slovakia. Bratislava : Monuments Board of the Slovak Republic, 2008. 41 s. ISBN 978-80-89175-32-1.

RAGAČ, Radoslav a kol. *Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holíči v období Františka Štefana I. Lotrinského*. Skalica : Regionálna rozvojová agentúra Skalica, 2010. 135 s. ISBN 978-80-970317-0-1.

K jubileu

M. B. K životnému jubileu generálnej riaditeľky Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave PhDr. Kataríny Kosovej. In *Pamiatky a múzeá*, 2004, č. 1, s. 65.

Rozhovory

BRONDOŠOVÁ, Jana – KOSOVÁ, Katarína. Hodnoty ukryté v budovách (Rozhovor). In *Euroreport*, 2000, roč. 3, č. 33, s.14-15.

JABLONICKÝ, Viliam – KOSOVÁ, Katarína. Podhodnotená starostlivosť o pamiatky : „ťahá sa to už od predrevolučných čias“, hovorí Katarína Kosová. In *Verejná správa*, 2002, roč. 57, č. 18, s. 2-4.

KOSOVÁ, Katarína – RUNDESOVÁ, Táňa. Mnohé veci „sa stratili“ (Rozhovor). In *Formát*, 2004, č.12, s. 20.

LAUCKÁ, Barbora – KOSOVÁ, Katarína. Náreky nepočúvam rada. S riaditeľkou Pamiatkového ústavu PhDr. Katarínou Kosovou. In *Práca*, 1995, roč. 19, č. 9, s. 5.

STAŇOVÁ, Libuša – KOSOVÁ, Katarína. Dobré a načas umiestnené peniaze : „Náš úrad má na pleciach zodpovednosť voči kultúrnemu dedičstvu“, hovorí K. Kosová. In *Verejná správa*, 2006, roč. 61, č. 2, s. 2-4.

Čo urobíme s ochranou pamiatok? In *OS – Fórum občianskej spoločnosti*, 1999, č. 10, s. 72-75.

Zoznam pamiatok zapísaných v ÚZPF viažucich sa na prvú svetovú vojnu

obec	cuz	iuz	unkp	burc	vznik	autor
Bardejov	1275	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1920	
Bardejov	1663	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Beckov	1174	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1948	Žeravík G. A., Draškovič F.
Biel	1637	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Bratislava 1- Staré mesto	11396	0	pamätník	padlí I. sv. v. Murmanská výšina, Horský park	1927	Rigele A., Wimmer F., Szönyi A.
Bratislava 4-Devín	327	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.	1. pol. 20. st.	
Bratislava 4-Devínska Nová Ves	677	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.		
Bratislava 4-Lamač	675	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.	1928	Rigele A.
Bratislava 4- Dúbravka	11931	1-3	opevnenie delostrelecké	I. sv. v.	1914 - 1915	
Brezová pod Bradlom	576	1	pomník a hrob	padlí v 1848 - 49, I.+ II. sv. v., SNP	1948	Jurkovič D.
Brezovica	1460	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Brutovce	1586	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.	1946	
Bzince pod Javorinou-Horné Bzince	1192	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.		
Čachtice	1199	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.	1939	
Červeník	2047	1	pomník a pamätná tabuľa	padlí v I. sv. v.	1925	Semerák V. a spol. (Olomouc)
Dedinky	1506	0	pomník	padlí v SNP, I. a II. sv. v.	1949	
Drahňov	1639	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Drienica	1463	0	pomník s krížom	padlí v I.+ II. sv. v.	1957 (1961)	
Drienov	1464	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1938	
Ďurkov	4394	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1918	
Giraltovce	1280	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1918	Faragó F.
Handlová	907	2	pomník s reliéfmi	padlí v I. sv. v.	1923	Horn K. (dielňa)
Helcmanovce	1591	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.	1946	Vávra J.
Hliník nad Hronom	1287	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1931	Majerský Ľ.
Horná Lehota	140	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.	1945	
Humenné	4284	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1. pol. 20. st.	
Ivanka pri Dunaji	405	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.	1952	Ihriský V.
Jacovce	172	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.	1947	Schwab (kamenárstvo)
Jurkova Voľa	1281	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1937	
Kolárovo	2089	0	pomník so súsoším	I. sv. v.	1938	Rigele A.
Košice 4-Juh	4551	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1983	Bartusz J., Malinovský V.

obec	cuz	iuz	unkp	burc	vznik	autor
Krnča	189	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v., sov. v.	1945	
Krompachy	1600	0	pomník	padlí v I. sv. v.	20. r. 20. st.	
Kunova Teplica	2411	0	pomník	padlí v I. sv. v.		Löffler V.
Kysak	1472	0	pomník	padlí legionári v I. sv. v.		
Liptovský Mikuláš	396	0	pomník so sochou	padlí v I. sv. v., SNP, II. sv. v.	1955	Groma A.
Lisková	409	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.		
Lubica	1409	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1950	Gavora D.
Lubina	1245	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1938	Soják
Malacky	443	1	pomník a pamätná tabuľa	padlí v I. + II. sv. v.	1929	Majerský L.
Medzilaborce	1308	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1. pol. 20. st.	
Merník	4724	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1918	
Michalovce	1364	1	cintorín pamätný s pomníkom	padlí v I. sv. v.	po r. 1918	
Michalovce	1364	2	cintorín pamätný s pomníkom	padlí v I. sv. v.	1914 - 1918	
Mlynky	4476	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1966	
Muránska Lehota	1535	0	tabuľa pamätná	padlí v I. sv. v. Na budove obec. úradu	1928	
Nové Mesto nad Váhom	2418	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1935	Motoška F., Sedláček
Pezinok-Grinava	495	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1932	
Podolie	2424	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1947	
Pusté Úľany	11399	1	pomník	padlí v I. sv. v.	1941	
Raková	201	1	pomník so sochou	padlí v I. a II. sv. v.	1947	Jeništa J.
Revúca	1549	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Rudňany	1623	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1947	
Runina	2319	0	miesto pamätné s pomníkom	boje + padlí I. sv. v.	1. pol. 20. st.	
Ruskov	1344	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Sady nad Torysou- Byster	1337	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Sebechleby	1178	0	pomník so sochou	padlí v I. + II. sv. v.	1931	Rezniček J.
Seňa	1345	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Skalité	202	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1928	
Snina	2324	0	pomník	padlí v I. sv. v.	1. pol. 20. st.	
Spišské Vlchy	1630	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	po 1918	
Spišský Štiavnik	1420	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1949	
Starý Tekov	1639	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1946	Slušný J.
Strážske	1380	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Streda nad Bodrogom	1655	0	pomník	padlí v I. sv. v.	Po r. 1918	
Svätuše	1648	0	pomník	padlí v I. sv. v.	Po r. 1918	
Svätý Jur	415	0	pomník	padlí v I. + II. sv. v.	1925	Rigele A.

obec	cuz	iuz	unkp	burc	vznik	autor
Šarišské Bohdanovce	1488	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Trenčín	1334	0	pomník	popravení I. sv. v. - 44	1958	Berák L. akad. soch., Šebesta J. (autor zničenej časti)
Trenčín-Opatová	2422	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v. - 25 + 8	1953	Krupa
Trenčín-Orechové	2445	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v. - 12 + 6	1931	
Trstená	3144	0	pomník	vznik ČSR + padlí v I. sv. v.	1928	
Turzovka	206	1	pomník so sochou	padlí v I.+ II. sv. v.	1925	
Tvrdošín	288	0	pomník	padlí v I. sv. v.	pol. 20. st.	
Tvrdošovce	374	0	pomník s reliéfmi	padlí v I.+ II. sv. v.	1941	Martinelli J.
Velká Ida	1348	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Velký Šariš	2034	0	pomník	padlí v I.+ II. sv. v.		
Vinné	1383	0	pomník	padlí v I. sv. v.		
Zákamenné	2812	0	pamätník	padlí v I. + II. sv. v. pri budove ZDŠ	1969	Mlynarčík A.
Závada	4729	0	cintorín vojenský	I. sv. v. pri gr. k. kostole		

cuz - číslo Ústredného zoznamu pamiatkového fondu

iuz - index pamiatkového objektu

unkp - unifikovaný názov kultúrnej pamiatky

burc - bližšie určenie pamiatkového objektu

Turzovka, pomník padlým v prvej a druhej svetovej vojne, 1925. Foto: Archív PÚ SR.

Skalité, pomník padlým v prvej svetovej vojne, 1928. Foto: Znosák, Archív PÚ SR.

Spoznáte ma?

Vo fonde Archívu PÚ SR sa občas nájdu fotografie objektov s nesprávnym alebo žiadnym popisom. Touto cestou by sme chceli našich čitateľov požiadať o pomoc pri ich identifikácii.

e-mail: archiv@pamiatky.gov.sk

Obr. č. 2

Obr. č. 1

Obr. č. 3

Obr. č. 4

Obr. č. 5

1. La Gioconda (stav pred reštaurovaním), ateliér Leonardo da Vinci, ca. 1503 – 1516, olej na orechovom dreve, Madrid, Museo Nacional del Prado

2. La Gioconda (stav po reštaurovaní), ateliér Leonardo da Vinci, ca. 1503 – 1516, olej na orechovom dreve, 76,3x57, Madrid, Museo Nacional del Prado

3. La Gioconda (súčasný stav), Leonardo da Vinci, ca. 1503 – 1516, olej na dreve, Paríž, Louvre

